

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE
SARFÎ MÎZÂN VE İ‘RÂB**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KILIÇ

Sivas
Eylül 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE
SARFÎ MÎZÂN VE İ' RÂB

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KILIÇ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Sivas
Eylül 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân ve İ'râb
Savunma Tarihi : 13/09/2019
Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Unvanı - Adı Soyadı

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Üye : Doç. Dr. Süleyman KOÇAK

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Uğur GÜLBİL

İmza

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

Ahmet KILIÇ tarafından hazırlanan "Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân ve İ'râb" başlıklı tez, kabul edilmiştir./...../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

20.../09/2019

Ahmet KILIÇ

ÖN SÖZ

Dil iletişimin önemli bir kaynağıdır. İnsanoğlu, içinde bulunduğu zaman diliminde duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarmak için dil denen olguyu kullanır. Çünkü dil, insanların hayatlarını sağlıklı yürütebilmek için bir fazilet olarak insanlara verilmiştir. İnsanoğlu, iletişimin temel unsuru diyebileceğimiz dil, temel kurallar çerçevesinde geliştirmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır. Nitekim dil de buna karşılık her zaman diliminde canlı bir organizma gibi sürekli kendini yenilemiş ve yenilemeye devam etmektedir.

Her dilin kendine has kuralları vardır. Arap dilinde kendi bünyesinde birçok kuralları vardır. Dilbilgisi olarak adlandırabileceğimiz bu kuralllar, Arap dilinde temelde sarf ve nahivden oluşmaktadır. Bu alanlara bolca çalışmalar yapılmıştır. Elbette bu çalışmaların en büyük gayelerinden birisi dilin öğrenilmesi ve öğretilmesidir. Biz de buradan hareketle Arap dilinin en önemli kurallarından sayabileceğimiz sarfî mîzân ve i' râb konusunu hem daha iyi öğrenmek hem de bu konuların kolayca öğretilmesini sağlamak için bu çalışmayı yapmaya geyret ettik.

Nitekim bizi bu çalışmaya iten sebep, Mehmet Ali Şimşek hocamızın gerek lisans gerekse yüksek lisans derslerinde vezin-mevzûn ve i' râb konuları üzerinde durmuş olduğu noktalar olmuştur. Hem kelimenin veznini belirlerken hem de cümle çözümlemeleri olarak gördüğümüz i' râb konusundaki temel cümle öğeleri ile kelime gruplarının i' râbında birtakım ihtilaflar olduğunu farkettilik. Problem olarak gördüğümüz bu ihtilaflara derin ve yüzey yapı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri getirmeyi planladık.

Tez çalışmam süresince her türlü yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK'e, fikirlerinden istifade ettiğim arkadaşım Abdullah YAVUZ'a, tezin teslim işlemlerinde ve birçok konuda yardımcı olan arkadaşım Muhammed İkbâl TURAN'a ve burada ayrı ayrı ismini zikredemediğim hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme şükranlarımı sunuyorum.

Ahmet KILIÇ

Eylül 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR VE TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	1
4. Kaynakların Değerlendirilmesi	2
5. Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavram Çerçevesi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE SARFÎ	
MÎZÂN	7
1.1. Sarfî Mîzân: Kavramsal Çerçeve.....	7
1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamları	10
1.1.2. Sarfî Mîzânda (Vezinde) Kullanılan Harfler	12
1.1.3. Sarfî Mîzân'ın Faydaları.....	15
1.1.4. Bir Kelimenin Veznini Bulma Yolları	16
1.2. Kelime ve Türleri	20
1.3. Kelime Türetimi ve Kelimede Meydana Gelen Ses Değişimleri	24
1.3.1. İdgâm, İ' lâl ve İbdâl	26
1.3.2. Kalb (el-ğalbu'l-mekânî)	27
1.3.3. Ziyâde	30
1.3.3.1. Harflerin Ziyâde Edilme Maksatları.....	32
1.3.3.2. Zâid Harfî, Aslî Harften Ayırabilmenin Yolları	34
1.3.3.3. Harflerin Ziyâde Yerleri	38
1.3.3.4. Ziyâde Harfleri ve Örnekleri	40
1.3.4. Hazif	49
1.3.5. Tekrâr (Teşdîd).....	51
1.3.6. İlhâk.....	53
1.4. Sarfî Mîzân ve İsm-i Tasgîr Olgusu	58

1.5. Sarfî Mîzânla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri	61
İKİNCİ BÖLÜM	83
DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İ' RÂB.....	83
2.1. İ'râb Olgusu: Kavramsal Çerçeve	83
2.1.1. Sözlük Anlamı	83
2.1.2. Terim Anlamı	84
2.1.3. Mu'rab ve Mebnî Sözcükler.....	87
2.1.4. Âmil ve Ma' mûl	89
2.1.5. İ' râb Alâmetleri	89
2.1.6. İ' râbın Konumları.....	90
2.1.7. İ' râb Türleri	91
2.1.8. İ' râb Taraftarları ve Görüşleri	94
2.1.9. İ' râb Karşıtları ve Görüşleri	97
2.2. Cümle, Temel Öğeleri ve İ' râb.....	99
2.2.1. İsim Cümlesi ve Öğeleri	100
2.2.2. Fiil Cümlesi ve Öğeleri.....	103
2.3. Kelime Grupları ve İ' râb	104
2.2. İ' râbla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri	108
SONUÇ	171
KAYNAKLAR.....	173
ÖZ GEÇMİŞ	185

KISALTMALAR VE TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

b.	: Bin
b.y.	: Basım yeri yok
Bk./bk.	: Bakınız
h.	: Hicrî
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölümü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: yayıncı yok

Transkripsiyon işaretleri: (ء : '), (ث : s), (ح : h), (خ : ħ), (ذ : z), (ص : ş),
(ض : ḍ), (ط : ṭ), (ظ : ṭ), (ع : '), (غ : ğ), (ق : k), (ف : ū), (ی : î), (آ : â)

ÖZET

Arapça’da kelimelerin geneli, belirli kalıplarda gelir ve kelimelerin son harekeleri, terkip içinde bulunduğu yere göre değişiklik arz eder. Bu, Arapça’nın mevzûn ve mu‘rab bir dil olduğunu gösterir. Dolayısıyla Arap Dili üzerine yapılacak bilimsel bir çalışmanın, kelimelerin veznini ortaya çıkaran sarfî mîzân konusu ve cümle içindeki yerini belirleyen i‘râb olgusu üzerinde durması, isabetli olacaktır.

Hem sarfî mîzân hem de i‘râb, dil çalışmalarında farklı birçok görüşün, dolayısıyla problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, bu iki önemli konuda ortaya çıkan bazı problemlere, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri getirilmeye çalışıldı.

Tezimiz, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde sarfî mîzânın kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışıldı. Daha sonra kelime ve türleri, kelime türetimi ve kelime yapısında meydana gelen ses değişimleri üzerinde duruldu ve bölüm, sarfî mîzânla ilgili problemlerden ve derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerilerinden bahsedilerek sonlandırıldı.

İkinci bölümde ise önce i‘râb olgusunun kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışıldı. Daha sonra da i‘râbla ilgili problemlerden ve derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerilerinden bahsedildi.

Tez, sarfî mîzân ve i‘râbla ilgili problemler, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri ile ilgili elde ettiğimiz bulguları özetlediğimiz sonuçla bitirildi.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarfî Mîzân, İ‘râb, Derin Yapı, Yüzey Yapı.

ABSTRACT

In Arabic, words generally come in certain forms, and the vowel point of words vary depending on where they are in the composition. This shows that Arabic is a weighed and parsed language. Therefore, it would be appropriate for a scientific study on the Arabic language to focus on the subject of morphological balance which causes the weighing of words and the desinential inflection (*i'rab*) phenomenon that determines its place in the sentence.

Both morphological balance and desinential inflection have caused many different views and hence problems in language studies. In our study, we tried to propose alternative solutions to some problems that arise in these two important issues within the framework of deep and surface structure separation.

Our thesis consists of introduction, two chapters and conclusions.

In the first part, firstly we focused on the word and its types, word derivation and sound changes in the word structure. Later, we tried to draw the conceptual framework of morphological balance and finished the chapter by talking about the problems related to morphological balance and alternative solutions within the framework of deep and surface structure separation.

In the second part, we first tried to draw the conceptual framework of the desinential inflection phenomenon. Then we talked about the problems related to desinential inflection and suggested alternative solutions within the framework of deep and surface structure separation.

We conclude our thesis with the results we have obtained about the problems related to morphological balance and desinential inflection, and alternative solutions within the framework of deep and surface structure separation.

Keywords: Arabic language, morphological balance, desinential inflection, deep structure, surface structure

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân ve İ'rab adlı tezimiz, Arapçada kelimeleri hem siyga (vezin, kalıp) hem de terkip içindeki hali açısından ele almaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, ele aldığı konular açısından dilbilgisinin hem sarf hem de nahiv ilimleriyle ilgilidir.

Arapça'da kelimelerin geneli, belirli kalıplarda gelir ve kelimelerin son harekeleri, terkip içinde bulunduğu yere göre değişiklik arz eder. Bu, Arapça'nın mevzûn ve mu'rab bir dil olduğunu gösterir. Dolayısıyla Arap dili üzerine yapılacak bilimsel bir çalışmanın, kelimelerin veznini ortaya çıkaran sarfî mîzân konusu ve cümle içindeki yerini belirleyen i'rab olgusu üzerinde durması, isabetli olacaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmamızın amacı, öteden beri gelen ve problem olarak gördüğümüz iki temel hususa alternatif çözüm önerileri getirmektir. Bunlardan birincisi, kelimenin veznine yönelik problemlerdir. Şöyle ki bir kelimenin vezni belirlenirken riayet edilmesi gereken kurallar ve dikkate alınmayan hususlar kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak kelimenin vezni belirlenirken bu kuralların bir kısmının gözardı edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla kelimenin de birçok farklı vezni ortaya çıkmaktadır. Biz bu duruma derin ve yüzey yapı çerçevesinde açıklık getirmeye çalıştık. İkincisi ise cümleler, derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmadan karışık bir şekilde i'rab edilmektedir. Cümlenin ögesi olmayan unsurlar, öge gibi değerlendirilerek başlı başına i'rab edilmektedir. Yine kelime grupları bir ögeye karşılık geldiğinde parçalanarak i'rab edilmektedir. Bu gibi karışıklıkları en aza indirmek için cümleler, i'rab edilirken derin ve yüzey yapı (iç/dış i'rab) ayrımına dikkat edilmesinde yarar görmekteyiz.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Tezimiz iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vezin-mevzûn ilişkisi çerçevesinde Arap dilinin kelime yapısı incelenmektedir. Bu çerçevede sarfî mîzânın ne demek olduğu ve faydaları hakkında bilgiler verilip, temel vezin olarak

kabul edilen “fe‘ale” harfleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bu konular ışığında Arap dilinde bir kelimenin sarfî mîzândaki karşılığını bulabilmek için vezin-mevzûn yöntemleri ele anlatılmıştır. Sarfî mîzân kelimeler ve fiillerle ilgilendiği için kelimelerden bahsedilmiştir. Kelime türetimini ve kelimede meydana gelen ses değişimlerini ilgilendiren i‘lâl, ibdâl, kalb, hazif, ziyâde, tekrâr, ilhâk ve istikâk konuları ele alınmıştır. Son olarak sarfî mîzân ile ilgili varolan problemler yansıtılmış ve derin-yüzey yapı vesilesiyle bu tür problemlere alternatif çözüm önerileri bulunmaya çalışılmıştır. Aruzla ilgili mîzâna, bizim konumuzu ilgilendirmedeği için çalışmamızda yer verilmemiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde ise Arap dilinin en önemli kâidelerinden biri olan i‘râb konusu ele alınmıştır. İ‘râbın tanımı i‘râb alâmetleri, i‘râb durumları, i‘râb türleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra i‘râbın gerekliliğini savunanlar ve i‘râb karşıtı olanlar hakkında açıklamalara yer verilmiştir. İ‘râbın bir diğer anlamı da kelime ve kelime gruplarının öge değerlerini belirtmek olduğundan, cümleyi oluşturan temel ögeler kısaca açıklanmıştır. Bazen cümlelerin temel ögesine karşılık gelen ya da bir parçası olan ve i‘râblarında farklılıklar bulunan ve çokça kullanılan kelime gruplarından bahsedilmiştir. Son olarak da derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde i‘râblarında farklılıklar bulunan birçok örnek cümleler, tahlil edilmiştir. Elbette nahvin diğer konuları, i‘râbı, doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirmektedir ancak biz daha çok bir cümleyi derin ve yüzey yapı ayrımında çözümlediğimiz için bu tür konulara yer verilmemiştir.

4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda hem klasik hem de modern dönem kaynaklarından elimizden geldiği kadar istifade etmeye çalıştık.

Sarfî mîzân kısmında İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fi ‘ilmi’s-şarf*, el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, Rağıyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti er-Râcihi, et-Tatbîku’l-Şarfî*, İbn Cinnî, *el-Munşif*, Mehmet Zihni Efendi, *el-Muntehab fi kavâ‘idi’s-şarf*, Ebû Ĥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf* gibi eserler vezin-mevzûn konusunda detaylı bilgiler verdiği için çokça yararlandığımız kaynaklar olmuştur. Ĥassân Ġâzi es-Sa‘dî, *el-Mîzân eş-şarfî inde’l-muḥdişne*, Süleymân b. İbrâhîm el-‘Âyid, *İḥtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-*

ğayri vezn gibi Arapça yazılmış makalelerden de bolca istifade ettik. Araştırmamızda doğrudan derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde sarfî mîzân ile ilgili yapılmış tezlere ve makalelere rastlayamadığımızdan bu tür kaynaklardan yararlanamadık. Ancak Türkçe de bizzat sarfî mîzân için yazılmış kitaplar ve tezler bulunmamaktadır. Sarf alanında yazılmış kitap ve tezlerin bölümlerinde sarfî mîzân başlığı altında kısa açıklamalara yer verilmiş, ancak yapılan açıklamalar derin ve yüzey yapı çerçevesinde ele alınmamıştır.

Yine i' râb bölümümde de kaynakların hem modern hem de klasik eserlerden yararlanmaya çalıştık. Bu bölümde kaynaklar, İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zehab*, İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, Bedruddîn el-'Aynî, *el-Mekâşıdu'n-naḥviyye*, 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, İbn 'Aḳîl, *Şerhu'bni 'Aḳîl*, es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, Muḥammed 'Alî 'Afeş, *Mu'înu't-tullâb fi kavâ'idî'n-naḥvi ve'l-i'râb*, 'Abduddâyim, *Fennu'l-i'râb*, İbn Umî Kâsım, *Tevdîhu'l-meḳâşid ve'l-mesâlik*, el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ* gibi en çok yararlandığımız kaynaklardır. Yine bu alanda yazılmış Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*, Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri* kitapları en çok başvurduğumuz Türkçe kaynaklardır. Yine i' râb ile ilgili yazılmış makale ve tezlerden de yararlanmaya çalıştık.

5. Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavram Çerçevesi

Derin yapı ve yüzey yapı kavramları, ilk kez 17. yüzyılda Port Royal Okulu tarafından dillendirilmiştir. Daha sonra derin yapı ve yüzey yapı kavramları Noam Chomsky tarafından dile getirilmiştir.¹ *Derin yapı*, “yüzey yapının karşıt durumu olup, bir cümlelin soyut olarak anlam bilimsel boyutunu temsil etmektedir. Bu yapı, cümlelin biçimsel veya sentaktik görüntüsünün aksine, görünmeyen fakat algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde temel yapı, uzak yapı, birincil yapı vb. birçok adla ifade edilmektedir. *Yüzey yapı* ise bir cümlelin sentaktik olarak üretilmiş ve son halini almış şeklidir. Yüzey yapıdaki cümleler nihai olarak ifade

¹ Bk. Bilginer Onan, “Derin Yapı Yüzey Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması”, *Ana Dili Eğitim Dergisi* 3/3 (Temmuz 2015): 92.

edilmiş olup duyulmaya (kulağa) ve okunmaya (göze) hitap eder duruma gelmişlerdir”.²

Derin yapı, anlamın temelini teşkil eder. Derin yapı anlam yorumlamasını ilgilendiren bütün yapıları kendi içerisinde barındırır.³ Çünkü bu yapıda cümle henüz sese veya yazıya yansıtılmamıştır. Bu haliyle derin yapı anlamın insan zihninde bulunan soyut tarafını temsil eder. Yüzey yapı ise derin yapıda bulunan malzemenin, ses veya yazı yoluyla çeşitli dönüşümler sonucu zihinden dışarıya yansıyan somut tarafıdır. Nitekim yüzey yapı anlamın sesçil (sese dayanan) yorumlamayı ilgilendiren bilgilerini kapsamaktadır.⁴

Örneğin, Ali’nin üniversiteyi kazanmasına sevinen birisi bu durumu, 1) “Ali üniversiteyi kazandı” ve 2) “Ben sevindim” şeklinde önce kendi zihninde yani derin yapısında gerçekleştirir. Daha sonra 1 numaralı derin yapı, dönüşüm kuralları sayesinde 2 numaralı cümlenin içerisine yerleşir. Dönüşüm, “Ben (Ali üniversiteyi kazandı) sevindim” şeklinde gerçekleşir. Çeşitli dönüşümler sonucunda “Ali’nin üniversiteyi kazanmasına sevindim” haliyle yüzey yapıya yansır.⁵

Derin ve yüzey yapı dilbilgisel cümle çözümlemelerinde büyük önem taşımaktadır. Örneğin, “Çocuk susuyordu” ve “Çocuk susuyordu” cümleleri, yüzey yapıda aynı anlamda gözükmektedir. Fakat her iki cümle de derin yapıda ayrı anlamlar taşımaktadır. Bu iki cümlenin, temelde aynı anlamları ihtiva etmediği, derin yapıya inilince açıklığa kavuşacaktır. Yani, çocuk sus(maktan) mı susuyordu yoksa susa(maktan) mı susuyordu, şeklinde derin yapı çözümlemesi ile kapalılık giderilebilmektedir. Elbette buradaki anlam kapalılığı, sesletim (sözcüğün söylenme biçimi, konuşulan hali) bakımından ortaya çıkmaktadır.⁶

Bazen de anlam kapalılığı cümlenin yapısından kaynaklanabilmektedir.⁷ Örneğin, “Ahmet’i okula giderken gördüm” cümlesinde okula gidenin Ahmet mi

² Kerim Demirci, “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz”, *Turkish Studies* 5/4 (2010): 293.

³ Bk. Noam Chomsky, *Dil ve Zihin*, trc. Ahmet Kocaman, 3. Baskı (Ankara: Ankamat Matbaacılık, 2018), 196-197.

⁴ Bk. Chomsky, *Dil ve Zihin*, 197.

⁵ Bk. Fatih Müldür, “Noam Chomski’de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Güz 2016): 65-66.

⁶ Bk. Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve Karine İlişkisi* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 384.

⁷ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve Karine İlişkisi*, 384.

yoksa Ahmet'i gören kişinin mi olduğu belli değildir. Çünkü cümle yüzey yapıdadır. Bu anlam kapalılığın giderilmesi için derin yapıya inilmelidir. Nitekim bu cümleyi ifade eden kişi derin yapıya hâkim olan kimsedir.

Biz bu çalışmamızda derin yapı ve yüzey yapıyı yukarıda olduğu gibi aynen uygulamasını yapmayacağız. Buradan hareketle derin ve yüzey yapıyı Arap dilinin sarfî mîzân ve i' râb konularına uyarlamasını yapacağız. Tezimizin sarfî mîzân kısmında, ihtilaflı olan kelimelerin vezinlerini belirlerken, yukarıda verilen “Çocuk susuyordu” örneğindeki gibi bir uyarlama yapmaya çalışacağız. Örneğin, kimi âlimler, قَالَ⁸ fiilinin فَعَلَ vezninde olduğunu, kimi âlimler ise قَالَ vezninde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Biz bu gibi durumlara derin ve yüzey yapı ayrımı sayesinde çözüm önerisi getirmeye çalışacağız. فَعَلَ vezninde olduğunu iddia eden âlimlerin, derin yapıdaki vezni dikkate aldıklarını, قَالَ vezninde olduğunu söyleyen âlimlerin ise yüzey yapıdaki vezni dikkate aldıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

i' râb kısmında ise derin ve yüzey yapıyı “Ahmet'i okula giderken gördüm” örneğinde olduğu gibi anlam bakımından uygulamasını yapmayacağız. Cümleler i' râb edilirken kelime gruplarının parçalandığını ve cümlenin temel ögesi gibi i' râb edildiğini görmekteyiz. Yine cümleler i' râb edilirken sıfat, muzâfileyh vb. gibi tamamlayıcı unsurlar, temel öğelerle birlikte iç içe verilmektedir. Biz bu noktada örneğin, هَذَا زَيْدٌ بْنُ عَمْرِو (Bu, ‘Amr’ın oğlu Zeyd’dir.) cümlesini öncelikle yüzey yapıda, daha sonra da derin yapıda i' râb edeceğiz.

Bu örnek i' râbla ilgili eserlerde -genellikle- aşağıdaki gibi i' râb edilmiştir:

هَذَا زَيْدٌ بْنُ عَمْرِو⁹

هَذَا : mübtedâ

⁸ Fiilin aslı قَوْلٌ şeklinde geçmektedir. Burada asıl (الْقَوْل) kavramına değinmek istiyoruz. Asıl kavramı ile kastedilen, kelimenin i' lâl, ibdâl, hazf, kalb vb. gibi ses değişimlerine uğramadan önceki halidir. Yani kelimenin ilk hali diyebiliriz. Bk. ‘Âdil Neẓîr Beyrî – Haydar ‘Abdu ‘Alî Hâmîdî, “Ehdâfu'l-iktirâfî's-sarfî”, *Mecelletu Câmi'ati Kerbelâ 'î'l-ilmîyye* 11/4 (2013): 47. Biz de asıl kavramını sarfî mîzânda derin yapı şeklinde değerlendireceğiz. Sarfî mîzânda yüzey yapı ile kastettiğimiz şey ise Arapça kaynaklarda genellikle ya “lafz” ya da “manṭûk” kelimeleriyle anlatılmaktadır.

⁹ Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ' Ya'îş b. Ya'îş b. 'Alî b. Ya'îş el-Mevsîlî, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî*, thk. İmîl Bedî' Ya'kûb (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1422/2001), 1: 333.

رَيْدٌ : haber

بُنْ عَمْرٍو : sıfat

Görüldüğü gibi “رَيْدٌ بُنْ عَمْرٍو” ibaresi, sıfat ve mevsuftan oluşan bir kelime grubudur. Ancak i‘râb edilirken parçalanmıştır. Sıfat da cümlemin temel ögesi gibi i‘râb edilerek cümlemin derin ve yüzey yapısı, karmaşık olarak verilmiştir.

Biz bu tür durumları aşağıdaki gibi i‘râb edeceğiz.

Yüzey yapı i‘râbı:

هَذَا : Mübtedâ

رَيْدٌ بُنْ عَمْرٍو : Haber

Bu tür irap tarzında kelime gurubu olan sıfat ve mevsuf, parçalanmadan haber öbeğine karşılık gelmiştir.

Derin yapı i‘râbı:

رَيْدٌ : Mevsûf

بُنْ عَمْرٍو : Sıfat

بُنْ : Muzâf

عَمْرٍو : Muzâfileyh

İ‘râbla ilgili yukarıda yaptığımız açıklama, hocam Mehmet Ali Şimşek’in lisans ve yüksek lisans dönemlerinde Arapça derslerinde de sık sık vurguladığı üzere yüzey yapı i‘râbının; “ana ögeleri belirleme”, derin yapı i‘râbının ise “tek bir ögeyi elemanlara ayırma” işlemi olduğunu açıkça göstermektedir. Yine onun söyledikleri doğrultusunda yüzey yapı i‘râbına dış i‘râb (diğer bir ifadeyle “cümle i‘râbı/çözümlemesi”), derin yapı i‘râbına ise iç i‘râb (diğer bir ifadeyle “kelime grubu i‘râbı/çözümlemesi”) demek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE SARFÎ MÎZÂN

Bu bölümde, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde sarfî mîzân konusu etraflıca ele alınacaktır. Önce sarfî mîzân olgusunun kavramsal çerçevesi belirlenecek, daha sonra kelimelerle bağlantılı bir kavram olduğu için kelime ve türlerinden ve kelimenin yapısında meydana gelen ses değişimlerinden bahsedilecek ve en sonunda da sarfî mîzân ile ilgili problemler ve alternatif çözümleri üzerinde durulacaktır.

1.1. Sarfî Mîzân: Kavramsal Çerçeve

Öncelikle belirtmeliyiz ki sarfî mîzân, Sarf ilmiyle ilgili bir terimdir. “Şarf” (الصَّرْف: şekil bilgisi, morfoloji), ص ر ف kök harflerinden türemiş bir kelimedir.¹⁰

Sözlükte صَرَف - يَصْرِفُ - صَرَفَ fiiline, “değiştirmek, döndürmek, rüzgarın esmesi (çevrilmesi), bir halden başka bir hale döndürmek, bir yönden başka bir yöne çevirmek, döviz bozmak, uzaklaştırmak, tövbe, fidyeye, nafîye, ziyâde, vezin, kilo, kazanç,¹¹ gümüşün kaliteli olması,¹² meyletmek, kıymet”,¹³ gibi manalar verilmektedir. Sarf sözcüğü âyet ve hadislerde de geçmektedir:

- فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا : “Artık sizden azabı uzaklaştırmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz.” (el-Furkân 25/19)

- لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ : Ondan ne bir tövbe ne de bir şahitlik kabul edilir.¹⁴

¹⁰ Bk. İsmail Güler, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*, 2. Baskı (İstanbul: İSAM, 2015), 112.

¹¹ İbn Manzûr, “Sarf”, *Lisânu'l-Arab*, thk. ‘Abdullâh ‘Alî el-Kebîr v.dğr. (el-Kâhire: Dâru'l-me‘ârif, ts.), 4: 2434-2435-2436; Mecduddîn Muhammed b. Ya‘kûb el-Fîrûzâbâdî, “Şarf”, *el-Kâmûsü'l-mu‘hîr* (el-Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1429/2008), 924.

¹² el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, “Sarf”, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, 1424/2003), 2: 391.

¹³ Muhammed Murtaqâ el-Huseynî ez-Zebîdî, “Şarafe”, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Matba‘atu hükûmeti'l-Kuveyt, 1408/1987), 24: 12.

¹⁴ el-Buhârî, “Haremu'l-medîne”, 3.

Tasrîf kelimesi de aynı kök harflerinden türetilmiştir. “Tasrîf (التَّصْرِيف: çekimleme)”, sözlükte “değiştirme, çekim,¹⁵ türetmek” gibi anlama gelmektedir.¹⁶ Sözlük anlamına paralel olarak, bir kelimenin bir formdan başka bir forma sokulmasına da *tasrîf* denilmiştir.¹⁷

Aynı anlamda kullanılan sarf ve tasrîf terimleri için birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda zikredilmiştir.

Sîbeveyh (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde, sarf ilmini, gramercilerin tasrîf olarak da isimlendirdiklerini belirterek şunları söylemiştir: “Arapların; isim, fiil ve sıfatlardan -illetli olsun veya illetli olmasın- kelimeler türetmeleri ve yine Arapların, dillerinde konuşmadıkları illetli kelimeleri, kendi babından olmayan ama benzeri kelimelere kıyas yapmalarıdır ki, nahivciler buna tasrîf ve fa‘l demişlerdir”.¹⁸

İbn Cinnî (ö. 392/1002), sarfin, ilimlerin en şerefli olduğunu ve tasrîfin, kelimenin aslî (kök) harflerine bir harf eklemek suretiyle, o kelimeye tahrîf yaparak birtakım değişiklikler meydana getirmek olduğunu belirtmiş¹⁹ ve tasrîfin, Arapçanın ölçüsü/mîzânı olduğunu söylemiştir.²⁰

İbnu’l-Hâcib’e (ö. 646/1249) göre “tasrîf, kelimenin i‘râb dışındaki yapısal durumlarını bilmektir”.²¹ el-Curcânî (ö. 471/1078-79) ise “tasrif, müfret kelimeye değişiklikler yaparak o kelimedenden farklı lafızlar ve anlamlar ortaya çıkarmaktır” demiştir.²²

¹⁵ Serdar Mutçalı, “Şarf”, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995), 479.

¹⁶ el-Ĥalîl b. Aĥmed, “Şarf”, 2: 391.

¹⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf*, 26. Baskı (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 41.

¹⁸ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Uşmân b. Kânber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdusselâm Muĥammed Hârûn, 2. Baskı (el-Kâhire: Mektebetu’l-Ĥâncî, 1402/1982), 4: 242.

¹⁹ Bk. İbn Ya‘îş, *Şerĥu’l-Mulûkî fi’t-tasrîf*, thk. Faĥruddîn Kâbâve (Ĥaleb: el-Mektebetu’l-‘arabiyye, 1393/1973), 18.

²⁰ Bk. Ebu’l-Feth ‘Uşmân b. Cinnî en-Naĥvî, *el-Munşif li-Kitâbi’t-Taşrif*, thk. İbrâhîm Muştafâ-‘Abdullâh Emîn (b.y.: Dâru ihyâ’i’t-turâsi’l-kadîm, 1373/1954), 1: 2.

²¹ Raĥıyyuddîn Muĥammed b. el-Ĥasen er-Raĥî el-Esterâbâdî en-Naĥvî, *Şerĥu Şâfiyeti’bni’l-Ĥâcib*, thk. Muĥammed Nûr Ĥuseyn ve.dğr. (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1402/1982), 1: 6.

²² ‘Abdulkâhir el-Curcânî, *Kitâbu’l-Miftâĥ fi’s-şarf*, thk. ‘Ali Tevfîk el-Ĥamed (Beyrût: Mu’essesetu’r-risâle, 1407/1987), 26.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), tasrîf hakkında açıklama yaparken onun, kelimenin yapısal hükümlerini bununla birlikte kelimenin harflerindeki aslîlik, ziyâdelik, i‘lâl, ibdâl gibi buna benzeyen durumlardaki hükümleri bilmek olduğunu belirtmiştir.²³

İbn Hişâm (ö. 761/1360), tasrîf için “Lafzî ya da manevî bir ihtiyaçtan dolayı kelimenin yapısındaki değişikliktir”²⁴ derken, Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344), “Kelimelerin herhangi bir terkîb içinde kullanılmadan kendi başlarına asıllarını bilmektir”²⁵ şeklinde açıklama getirmiştir.

ez-Zencânî (ö. 660/1262), tasrifin, “aslî vâhid (masdar) bir kelimeyi, istenilen manayı elde etmek için farklı şekillere sokmak”²⁶ olduğunu söylerken, Mehmet Zihni Efendi (ö. /1913) sarf ilmini, “Lisanın müfredatına dair malûmatı veren ilimdir.”²⁷ şeklinde tanımlamıştır. Muşţafâ el-Ğalâyînî (ö. /1944) ise “Sarf, i‘râb ve binâ dışındaki kelimelerin sîgalarını ve durumlarını bilmektir.” demiştir.²⁸

Sarf, amelî ve nazarî olmak üzere ikiye ayrılmıştır.²⁹

التَّصْرِيفُ الْعَمَلِيُّ: تَحْوِيلُ الْأَصْلِ الْوَاحِدِ إِلَى أَمْتَلَةٍ مُخْتَلِفَةٍ، لِمَعَانٍ مَقْصُودَةٍ، لَا تَحْصُلُ إِلَّا بِهَا

Amelî sarf: Asıl kabul edilen kelimeyi, yeni anlamlar için değişik kalıp ve lafızlara sokmaktır.

التَّصْرِيفُ الْعِلْمِيُّ: عِلْمٌ بِأَصُولٍ تُعْرَفُ بِهَا أَبْنِيَةُ الْكَلِمِ الَّتِي لَيْسَتْ بِإِعْرَابٍ وَلَا بِنَاءٍ

Nazarî sarf ise kelimelerin mu‘rablık ya da mebnîlik yönü dışında, kalıplarını bilmenin kurallarını belirleyen ilimdir.³⁰

²³ Bk. Muhammed b. Mâlik eṭ-Ṭâ‘î, *Î‘câzu’t-ta‘rîf fi ‘ilmi’t-taṣrîf*, thk. Muhammed ‘Uşmân (el-Kâhire: Mektebetu’s-seḳâfetu’d-dîniyye, 1430/2009), 6.

²⁴ Ebû Muhammed ‘Abdullâh Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aḥmed b. ‘Abdullâh b. Hişâm el-Enşârî el-Mısrî, *Evḍaḥu’l-mesâlik ilâ Elfiyyeti’bn-i Mâlik*, thk. Muhammed Muḥyiddîn el-Ḥamîd (Beyrût: Menşûrâtu’l-mektebetu’l-‘aşriyye, ts.), 4: 360.

²⁵ Ebû Hayyân en-Naḥvî el-Endelusî, *el-Mubdi‘ fi’t-taṣrîf*, thk. ‘Abdulhamîd es-Seyyid (Şafât-Kuveyt: Mektebetu’d-dâru’l-‘urûbâti li’n-neşri ve’t-tevzî‘, 1402/1982), 49.

²⁶ ‘İzzuddîn Ebu’l-Me‘âlî ‘Abdulvehhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî, *Taṣrîfu’l-‘izzî* (Cidde: Dâru’l-minhâc, 1428/2008), 49.

²⁷ Bk. Mehmet Zihni Efendi, *el-Munteḥab fi kavâ‘idi’s-şarf* (İstanbul: Ö. Ziya Berlivanlı, ts.), 6.

²⁸ Muşţafâ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 30. Baskı (Beyrût: Mektebetu’l-‘aşriyye, 1414/1994), 1: 8.

²⁹ Hulûsi Kılıç, “Sarf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2009), 36: 136.

³⁰ ez-Zencânî, *Taṣrîfu’l-‘izzî*, 49; er-Raḳî, *Şerḥu Şâfiyyeti*, 1: 1; el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 8; Aḥmed b. Aḥmed el-Ḥamlâvî, *Şeza’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, thk. Naşrullah ‘Abdurrahmân Naşrullah (er-Riyâd: Mektebetu’r-ruşd, ts.), 11.

Sarfî mîzânla direkt bağlantılı olan sarf ve tasrif kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra sarfî mîzânın tanımına geçebiliriz.

1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamları

Yukarıda sarfın sözlük ve terim anlamlarını vermiştik. Burada ise *vezin/mîzân* kelimesinin sözlük anlamını verdikten sonra sarfî mîzânın ne demek olduğunu açıklayacağız.

“Vezin” sözcüğü, ikinci babdan, birinci harfi illetli mîşâl bir fiilin mastarıdır (وَزَنَ يَزِنُ وَزْنًا). Sözlükte, “bir şeyi ölçmek, tartmak; ölçü, tartı, ölçek” anlamlarına gelmektedir.³¹ “Mîzân” kelimesine gelince aslı, مِزَانٌ şeklindedir. و harfinden önceki harfin harekesi kesre olduğu için و, ي’ye dönüştürülmüş ve مِيزَانٌ şeklinde son halini almıştır. Çoğulu, مِيزَانِينَ dir. Mîzân, “eşyaların ölçüldüğü, tartıldığı alet” demektir.³²

Sarf ilminin, kelimelerde meydana gelen ses değişikliklerini incelediğinden yukarıda bahsetmiştik. Sarf âlimleri, kelimelerde meydana gelen bu ses değişikliklerini belirlemek için *mîzân* dediğimiz bir kriter/kıstas/ölçüt belirlemişlerdir. Buna göre mîzân/vezin, kelimenin yapısını, zâid ve aslî harflerini ve bu harflerden takdîm ya da tehîr etmiş veyahut hazfedilmiş olanı, harekeli ve sâkin olanları bilmenin temelini teşkil eder.³³ Yani sarf âlimlerinin, isim ve fiillerin kalıplarını belirlemek için ortaya koymuş oldukları lafzî ölçü, mîzân olmaktadır.³⁴ Vezin, zine, binâ, sîga³⁵ da denilen bu terim, eski kitaplarda مِثَال ve مِثَالٌ şeklinde de

³¹ İsmail Durmuş, “Vezin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 43: 77.

³² Şevkî Dayf v.dğr., “Vezene”, *el-Mu‘cemu’l-vasîf*, 4. Baskı (b.y.: Mektebetu’s-şurûki’d-duveliyye, 1425/2004), 1030; İbn Manzûr, “Vezene”, 6: 4828-4829.

³³ Maḥmûd Suleymân Yakût, *eş-Şarfü’t-ta’lîmî ve’t-tatbîkî fî’l-Kur’ânî’l-Kerîm* (Kuveyt: Mektebetu’l-menâri’l-İslâmiyye, 1420/1999), 43; Yâsîn el-Ḥâfîz-Muḥammed ‘Alî Sultânî, *İthâfu’t-tarîf fî ‘ilmi’s-şarf*, 2. Baskı (Dimeşk: Dâru’l-‘aşâ’-Dâru iḳbâl, 1996-2000), 11; Eymen Emîn ‘Abdulḡanî, *eş-Şarfü’l-kâfî* (el-Ḳâhire: Dâru’t-tevfîkîyye li’t-turâs, 2010), 23.

³⁴ ‘Abdu’lazîz b. ‘Alî el-Ḥarbî, *el-Ḳara‘belânetu fî fenni’s-şarf*, (Beyrût: Dâru’bni Ḥazm, 1433/2012), 18.

³⁵ er-Raḏî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 12.

geçmektedir.³⁶ Türkçe ölçü, terazi, kalıp ya da form diyebileceğimiz vezne konulan malzemeye yani ölçülen şeye de “mevzûn” denilir.³⁷

Arap dilinde dört türlü vezin sisteminden bahsedilmektedir. Bunlar şunlardır: el-Veznu'l-maḳṭa'î (الْوَزْنُ الْمُقْطَعِي) “hece kalıbı”), el-veznu'l-‘arûḍî (الْوَزْنُ الْعُرُوضِي) “aruz kalıbı”), el-veznu't-taṣḡîrî (الْوَزْنُ التَّصْغِيرِي) “küçülme kalıbı”) ve el-veznu's-şarḡî (الْوَزْنُ الصَّرْغِي) “kelime kalıbı”).³⁸

el-Veznu's-şarḡî (الْوَزْنُ الصَّرْغِي) : Çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

el-Veznu'l-‘arûḍî (الْوَزْنُ الْعُرُوضِي): Arap dilinin aruz ilminde kullanılan vezin sistemi olduğundan konumuzla bağlantısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konuya çalışmamızda değinmeyeceğiz.

el-Veznu't-taṣḡîrî (الْوَزْنُ التَّصْغِيرِي): Çalışmamızın ilerleyen kısmında, bu veznetme türünden ayrıntılı olarak bahsedeceğiz.

el-Veznu'l-maḳṭa'î (الْوَزْنُ الْمُقْطَعِي): *Hece vezni* olarak adlandırabileceğimiz bu vezin sistemi, konuşmacının üzerinde durduğu en küçük lafız birimidir. Örneğin, كَتَبَ kelimesinin hece olarak ك , ت ve ب şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz. Hece vezni, kelimenin konuşulan/son haline yani kelimenin yüzey yapıdaki haline göre dizayn edilmektedir. Hece vezni, ses değişimleri olarak niteleyebileceğimiz hazif, i'âl, ibdâl, kalb vb. gibi olgularla ilgilenmemektedir. Fakat sarḡî mîzân için bu konular önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla hece vezni ve sarḡî vezin arasında pekçok konuda farklar bulunmaktadır.

Sarḡî mîzân, kelimelerin daha çok asıl/derin yapıdaki haliyle meşgul olmaktadır. Hece vezni ise tam tersine kelimenin derin yapıdaki durumları ile değil,

³⁶ ‘Abduh er-Râciḥî, *et-Taṭbîḳu's-şarḡî* (Beyrût: Dâru'n-neḥḍati'l-‘Arabiyye, ts.), 10; Şâlih Selîm el-Fâḥirî, *Taṣṡîfu'l-ef‘âl ve'l-meṣâdir ve'l-muṣṭekḳât* (el-Ḳāhire: y.y., 1996), 45; İbn Ya‘îş, *Şerḥu'l-Mulûkî fi't-taṣṡîf*, 112.

³⁷ Bk. Kılıç, “Sarḡ”, 36: 136.

³⁸ Bk. ‘Abdullâh Câdu'l-Kerîm, “el-Mîzânü's-şarḡî”, erişim: 20 Haziran 2019, <https://www.shomosnews.com/الميزان-الصَّرْغِي/>.

yüzey yapıdaki haliyle ilgilenmektedir. Örneğin, قَالَ fiilinin sarfî mîzândaki veznini bulmak için önce kelimenin derin yapısına bakılması gerekmektedir. Aslı قَوْل olan söz konusu fiilin vezni, فَعْلٌ'dir. Hece veznine göre ise fiilin aslına bakılmaksızın vezni فَعْلٌ'dir. Çünkü hece vezni, kelimelerin derin yapıdaki halleri ile meşgul olmamaktadır. Yine sarfî mîzân, mutasarrıf fiil ve isimlerle ilgilenmektedir. Harfler, şart isimleri, zamirler, câmid fiiller ve fiil isimleri, inceleme konusu yapmamaktadır. Hece vezni ise Arapça tüm kelimeleri kendisine konu edinebilmektedir.

Yukarıda, vezin ve mîzânın ne demek olduğu hususunda bilgiler verdik. Vezin/mîzân, Arap dilinin kelime yapısını tanınamamızı sağlayan bir sistemdir. Şimdi dil âlilmlerinin, bu sistem için belirlemiş oldukları temel vezin olan فَعْل harflerinden bahsedeceğiz.

1.1.2. Sarfî Mîzânda (Vezinde) Kullanılan Harfler

Sarf âlimleri, Arapça kelimelerin ya üç ya dört ya da beş kök harften oluştuğunu ve bunların çoğunun sülâsî olduğunu fark ederek, bu kelimelerin veznini belirlemek için üç harf üzerine kurdukları bir ölçüt ortaya koymuşlardır. Bu ölçüt, üç aslî harften oluşan فَعْل kalıbıdır. Fâ, kelimenin birinci; ‘ayn ikinci; lâm ise üçüncü harfine karşılık gelir.³⁹ Temel vezin olarak belirlenen فَعْل kalıbının harekesi, mehzûn kelimenin harekesine göre şekillenmektedir. Kelimedeki harflerin harekeleri, vezinde karşılık geldiği harflere uyarlanır.⁴⁰ Buna göre, örneğin; كَتَبَ (Yazdı.) fiilinin vezni فَعْلٌ ; مَرَضَ (Hasta oldu.) fiilinin vezni فَعْلٌ ; قَمَرٌ (Cömert oldu.) fiilinin vezni فَعْلٌ ; جَمَلٌ (ay) isminin vezni فَعْلٌ ; يَمَلٌ (yük, kargo) isminin vezni فَعْلٌ şeklindedir.

³⁹ İbn Cinnî, *el-Munşif*, 1: 11; el-Hamlâvî, *Şeza'l-‘urf fi fenni's-sarf*, 14; Yûsuf ‘Atâ’ et-Tarîfî, *el-Vâfi fi kavâ'idî's-sarfî'l-‘Arabî* (‘Ammân: el-Ehliyye li'n-neşri ve't-tevzî', 2010), 19; er-Râcihî, *et-Taṭbîḳu'l-sarfî*, 10; Yakût, *eş-Şarfû't-ta'limî*, 43; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Makâşidu's-sâfiye fi şerhi'l-ḥulâsati'l-kâfiye*, thk. Muḥammed İbrâhîm el-Bennâ (Mekketu'l-Mukerrame: Câmî'atu Ummi'l-kurâ, 1428/2007), 8: 318.

⁴⁰ Muḥammed Fâdîl es-Sâmerrâ'î, *eş-Şarfû'l-‘Arabî aḥkâm ve me'ân* (Beyrût: Dâru'bni Keşîr, 1434/2013), 11.

Kelimelerin ölçüldüğü temel mîzân, فعل'dir. Bazı durumlarda kelimenin yapısının bilinmesi için ona başvurulur. Bu sebeple, birinci harf için fâ'u'l-kelime, ikincisi için 'aynu'l-kelime, üçüncüsü için lâmu'l-kelime (ya da lâmu'l-fiil) denir.⁴¹ Veznedilen (yani kalıba dökülen) kelimenin sarf ilmindeki terimi ise "mevzûn" dur.⁴²

Fâ, 'ayn ve lâm'dan oluşan vezin, kelimenin aslî harflerine karşılık gelmekte olup, böyle bir ölçüt belirlemekten maksat, iletilmek istenen mesajı kısa yoldan ifade etmektir. Şöyle ki, böyle bir ölçüt konulmasaydı, أَحَدُ kelimesi için, "أَفْعَلُ veznindedir" demek yerine "أَحَدُ kelimesindeki hemze zâidtir, kelimenin diğer harfleri aslîdir" şeklinde bir açıklama getirilmesi gerekecekti. "Vezin", bu açıklamanın yerine geçmektedir.⁴³

Kelimenin kökleri (usûl), bu köklere getirilen ekler ya da hazifler, kelimenin harfleri üzerinde meydana gelen takdîm ya da tehîr, hareke ya da sükûn gibi değişimler, sarfî mîzân ile bilinebilmektedir. Bununla kastedilen, bu bilginin mîzâna bağlı olması değildir, aksine mîzân, ancak asıl ve zâid harfler vb. şeylerin sarf

⁴¹ Bk. İbn 'Uşfûr el-İşbîlî, *el-Mumti' fi't-ta'srîf*, thk. Faḥruddîn Kâbâve (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1407/1987), 1: 308; İbnu'l-Hâcib Cemâluddîn Ebî 'Amr 'Uşmân b. 'Umer ed-Devînî en-Nahvî, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-ta'srîf*, thk. Ḥasan Aḥmed el-Uşmân (Mekke el-Mukerrame: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1415/1995), 6; er-Raḍî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 12-14; el-Ḥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 14; Muḥammed Ḥayr el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi 'ilmi's-şarf*, 4. Baskı (Dimeşk: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1407/1987), 60; İmîl Bedî 'Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzânî's-şarfîyye*, (Beyrût: 'Âlemu'l-kutub, 1413/1993), 273; Muḥammed Semîr Necîb el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muşṭalaḥâtî'n-naḥviyye ve's-şarfîyye* (Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle-Dâru'l-furkân, 1405/1985), 239-240; Kelimede asıl olan, en az üç harf olmasıdır. Çünkü bir kelime, kendisiyle başlanacak sesli bir harfe, sonunda üzerinde sükut edilecek bir harfe ve bu iki harfi birbirinden ayıracak bir başka harfe ihtiyaç vardır. İncelendiğinde, en yaygın kelimelerin sırasıyla üçlü, dördlü ve beşli olduğu görülecektir. [Bk. er-Raḍî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 8-9 (dipnot: tahkikçilerin yorumu)] Buna paralel olarak mîzân da üç harften oluşturulmuştur. Çünkü vezin, dördlü ya da beşli olsaydı, veznin teşekkül edebilmesi için bir ya da iki harfin düşürülmesi gerekirdi. Ziyâde ise haziften daha kolaydır. Bk. Suleymân b. İbrâhîm el-'Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", *Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-kurâ 3* (1410): 100.

⁴² Araplarda yaygın iki mîzândan bahsedilmiştir. Birisi şiiri veznettikleri mîzân, diğeri ise kelimeleri veznettikleri mîzândır. Birincisi, şiiri fesattan korumak ve câizi câiz olmayandan ayırmak içindir. İkincisi ise köken itibariyle (asâleten) Arapça olmayanı bilmek, Arapça kalıpları (emsile) hasretmek, kelime üzerinde meydana gelen değiştirme, takdîm, tehîr, ibdâl, i'lâl vb. durumları bilmeye yol göstermek içindir. Çünkü sarfî mîzân, tasrîfin dâhil olduğu Arapça kelime türlerini veznetmek üzere fâ, ayn ve lâm harflerinden elde edilen bir biçim ölçerdir (mi' yâr lafzî). Bk. el-'Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 98.

⁴³ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-ta'srîf*, 1: 310; er-Raḍî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 12 (dipnot: tahkikçilerin yorumu). Aynı şekilde, "أَحَدُ kelimesi, فَاعِلُ veznindedir" demek, "lâmu'l-fiil, 'aynu'l-fiilin önüne geçmiştir" demekten daha kısa olur. Bk. er-Raḍî, *Şerḥu Şâfiyeti*, dipnot: 1: 12; el-'Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 99.

kaideleri yoluyla belirlenmesinden sonra kullanılır. Bu bilgi, mîzâna dayansaydı, döngü (devr) gerekirdi. Aksine, bununla kastedilen, veznin, kelimenin durumunu ve kelimenin başına gelen arızî olguları, öğrenciye kolaylaştırmak için en kısa ifadeyle açıklamasıdır.⁴⁴

Dilciler, mîzânı en iyi yansıtacak kelime olarak fe‘ale (فعل) lafzının kabul edilmesindeki amaçları şu şekilde sıralamışlardır:⁴⁵

1. Değişikliğin en çok fiillerde ve fiillerle bağlantısı olan ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi fiilden türetilen isimlerde meydana gelmesinden ve eylemi ifade edecek en iyi dil unsurunun fe‘ale olmasından dolayı fe‘ale, vezin olarak seçilmiştir.⁴⁶

2. Fe‘ale lafzı, bütün fiilleri kapsadığından ve iş, oluş, hareket bildiren her bir eylemin genel bir adı olduğundan dolayı temel kalıp olarak seçilmiştir. Örneğin; yemek yemek, içmek, uyumak, vurmak vb. iş, oluş ve hareket bildiren eylemler, fiil olarak isimlendirilmektedir.

3. Fe‘ale lafzının her bir harfi, harflerin çıkış yerleri olan dudak, dil ve boğaz bölgelerinden çıkmaktadır. ف harfi dudaktan, ع harfi boğazdan ve ل harfi ise dil bölgesinden telaffuz edilmektedir.⁴⁷ Söz konusu lafız bütün mahreç bölgelerini kendi bünyesinde barındırdığından sarf âlimleri tarafından temel kalıp olarak benimsenmiştir.

Dolayısıyla fe‘ale lafzının temel vezin olarak seçilmesindeki temel amaç, değişikliğin fiil ve fiile benzeyen kelimelerde meydana gelmesinden, bu lafzın eylemlerin genel bir ismi ve mahreç bölgelerini kendisinde gösteren bir lafız olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer başka bir kelime veya lafız, yukarıda verilen maddeleri kendi bünyesinde barındırsaydı, o da temel vezin olarak kabul edilebilirdi.

⁴⁴ el-‘Âyid, “İhtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 99.

⁴⁵ el-Fâhîrî, *Taşrifü’l-esmâ*, 46; el-‘Âyid, “İhtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 100; Nâdiye Zureyk, *el-Mîzânü’s-şarfi ve eşeruhu fî taṭavvuri’l-luğati’l-‘Arabiyyeti ve numuvvîhâ dirâsetun istiḳrâ‘iyyetun taḥlîliyye* (Yüksek Lisans Tezi, eş-Şehîd Ḥamma Laḥḍar Üniversitesi, 2017), 26-27.

⁴⁶ el-Fâhîrî, *Taşrifü’l-esmâ*, 46; Muḥammed Muḥyiddîn b. ‘Abdilḥamîd, *Durûsi’t-taşrif* (Beyrût: el-Mektebetü’l-‘aşriyye, 1416/1995), 30.

⁴⁷ er-Raḍî, *Şerḥu Şâfiyyeti*, 1: 13; ‘Abdulḡanî, *eş-Şarfü’l-kâfi*, 23.

1.1.3. Sarfî Mîzân'ın Faydaları

Sarfî mîzânın faydaları şunlardır.⁴⁸

1. Sarfî mîzân, bir kelimenin harf sayısını ve bu harflerin o kelime sıralanışını bize verir. يَكْسَ (Umudunu kesti.) ve أَيْسَ fiillerini ele alırsak, يَكْسَ'nin vezni فَعْلٌ'dir. أَيْسَ'nin vezni ise fiilde kalb⁴⁹ meydana geldiği için عَفْلٌ kabul edilmektedir.

Aslında ikisi de aynı kelimelerdir. Ancak ikinci kelime harflerin yer değiştirmesi türünden (kalb) bir ses değişikliği meydana gelmiştir. Örnekte 'aynu'l-kelime, fâ'u'l-kelimeden önce getirilmiştir. Görüldüğü üzere vezin, her iki kelimenin harfleri ve harflerinin sıralanışı hakkında bize bilgi vermektedir.

2. Sarfî mîzân, kelimelerin veya fiillerin harekeleri hakkında bilgi verir. Örneğin ضَرَبَ ضَرَبَ ضَرَبَ kelimelerini ele alalım. Birinci kelimenin vezni فَعْلٌ, ikincisinin vezni فَعْلٌ, üçüncüsünün vezni ise فَعْلٌ'dir. Vezinlerden anlıyoruz ki, birinci örnek bir isim veya mastar, ikinci örnek mâzi bir fiil, üçüncü örnek ise mâzi meçhul bir fiildir. Bu çıkarımları, hareketlerden yola çıkarak yapıyoruz. Eğer üç örnekte de hareke olmasaydı hangisinin isim, fiil veya mastar olduğunu anlayamazdık.

3. Sarfî mîzân, kelimelerin kök ve zaîd harfleri hakkında bizlere bilgi vermektedir. ضَرَبَ ve ضَارِبٌ örneklerinde ضَرَبَ'nin vezni فَعْلٌ, ضَارِبٌ'in vezni ise فَاعِلٌ'dir. Temel veznimiz فَعْلٌ olduğundan dolayı ضَرَبَ, kök harflerinden oluşan mâzi bir fiildir. ضَارِبٌ ise 'aynu'l-kelime ve fâ'u'l-kelime arasına bir harf eklenip ism-i fâil kalıbına konulmuş bir kelimedir. Aradaki elif (l) harfinin, kök harfleri arasına girmiş zaîd bir harf olduğunu, vezinden anlamaktayız.

4. Sarfî mîzân, kelimelerde meydana gelen hazif hakkında da bize bilgi vermektedir. وَعَدَ يَعْدُ (Söz verdi.) fiili, birinci harfi illet harfi olan mîsâl bir fiildir. Fiilin mâzi halinde vezni, فَعْلٌ'dir. Misâl fiillerin muzâri çekimlerinde illet harfi olan

⁴⁸ Hassân b. 'Abdillâh el-Güneymân, *el-Vâdîh fi's-şarf*, 17-18, erişim: 05 Nisan 2019 (Elektronik kitap); Zureyğ, *el-Mîzânü's-şarfî ve eşeruhi fî ta'avvuri'l-luğati'l-'Arabiyyeti*, 27-28.

⁴⁹ Burada kastedilen *kalb*, bir harfin başka bir harfle yer değiştirmesidir.

vâv, düşer.⁵⁰ Eğer mevzûnda hazif meydana gelirse mizanda da mahzûf harfe karşılık gelen harf, hazfedilir. يِعْدُ muzârî fiilinde ‘aynu’l-kelimeye karşılık gelen vâv harfi düşürülmüştür. Aynı eylemi vezinde de uygularsak veznimiz يِعْلُ olacaktır. Dolayısıyla sarfî mîzân, bize hazif ve hazfedilen harfîn hangisi olduğu hakkında da bilgi vermektedir.

5. Sarfî mîzân, kelimedeyne meydana gelen değışiklikler hakkında bilgi vermektedir. باع يَبِيعُ (Sattı.) fiili, ‘aynu’l-kelimesi illet harfi olan bir fiildir. Fiilin, mâzî sîgasındaki vezni فَعَلَ, muzârî siygasındaki vezni ise يَفْعَلُ şeklindedir.

1.1.4. Bir Kelimenin Veznini Bulma Yolları

Vezin ve mevzûn terimleri üzerine yapılan bu kısa açıklamadan sonra, bir kelimenin veznini bulmanın yolları üzerinde durulacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere kelimenin veznini belirlemek için oluşturulan “فعل” yapısı, bir kelimenin en az üç harfli olduğunu göstermektedir. Fakat bu durum, Arap dilindeki kelimelerin sadece üç kök harften oluştuğunu göstermez. Nitekim tek harften, iki harften, üç ve daha çok harften oluşan kelimelere rastlamak her zaman mümkündür. Üçten daha fazla harf içeren bir kelimeyle karşılaştığımızda bu, şu anlama gelmektedir: Söz konusu kelimedeki üçün üzerindeki harfler, bazı durumlarda aslî, bazı durumlarda ise gayr-ı aslî kabul edilmektedir. Bir kelimeyi oluşturan harflerden hangilerinin zâid, hangilerinin aslî olduğunu belirlemek gelişigüzel değildir. Bütün bunlar, genellikle mantıkî bir bütünlük içerisinde ve kurallar çerçevesinde yapılır. Veznin belirlenmesinde önem arzeden ve kısaca burada değinmemiz gereken hususlar, kelimedeki harflerin aslî olup olmadığı, aslî değilse zâid harfîn aslî ya da gayr-ı aslî oluşu, gayr-ı aslî ise bu durumda sesle ilgili hususları açıklayan i‘lâl, ibdâl, idgâm, tekrâr, kalb ya da hazif gibi olguların vezni etkileyip etkilemediğidir. Şimdi, vezin-mevzûn ilişkisinde, sözü edilen hususların ne kadar etkili olduğuna bakalım.

Öncelikle şunu belirtelim ki, Arapça bir kelimedeyne şu gibi ses değışmelerine rastlamak mümkündür:

⁵⁰ Çörtü, Sarf, 272.

1. Kelime içindeki bazı sesler düşürülebilir (ḥazf).
2. Kelime içindeki bazı sesler, bir diğeriyle değiştirilebilir. Bu durum, i‘lâl ya da ibdâl çerçevesinde gerçekleşir.
3. Kelime içindeki benzer sesler, birbiriyle birleştirilebilir (idgâm).
4. Kelime içindeki bazı sesler, birbiriyle yer değiştirebilir. Bu durum, kalb çerçevesinde gerçekleşir.
5. Kelime içindeki bazı sesler yinelenebilir (tekrâr).
6. Kelime içindeki bazı harfler sonradan getirilmiş olabilir (ziyâde).

Öncelikle, herhangi bir ses değişimi, ses ziyâdesi veya ses düşmesi veyahut tekrârı gibi olayların meydana gelmediği kelimelere bakalım. Bu tür kelimeler, sâlim ve mehmûz olarak adlandırılan sahîh kelimelerdir. Bunların vezinlerini belirlerken herhangi bir değişiklik yapılmaz. Örneğin, mehmûz bir fiil olan أَكَلَ (Yemek yedi.) kelimesi فَعَلَ vezninde, mehmûz bir isim olan أَكَلَ (yemek) kelimesi فَعَلَ vezninde; sâlim bir fiil olan دَخَلَ kelimesi فَعَلَ vezninde, sâlim bir isim olan دَخَلَ kelimesi ise فَعَلَ veznindedir.

Suleymân b. İbrâhîm el-‘Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn” adlı makalesinde sarfî mîzânı belirlerken dikkate alınacak ve alınmayacak hususları şu şekilde bir araya getirmiştir:⁵¹

Sarfî mîzânda dikkate alınanlar (gözetilenler):

Bunlar, sekiz husustur:

1. Harflerin yer değişikliği (*kalb mekânî*). Mevzûnda bir harfin yerinin değişmesi türünden bir kalb söz konusu olursa, örneğin, جَاه (şan, şöhret) kelimesinin vezni için, “aynu’l-fiili, fâ‘ul fiilin önüne takdim edilmiş, عَمَلَ veznindedir” denilir. Bu kelimenin aslı ise فَعَلَ veznindeki وَجْه (yüz) kelimesidir.

⁵¹ el-‘Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 100-101.

2. Hazifli i'âlâl. Mevzûnu yapılacak kelimenin kök harflerinden biri hazfedilmişse mîzânda da ona karşılık gelen harf, hazfedilir.⁵² Dolayısıyla bir emir fiili olan عَدَّ kelimesinin vezni, عَلَّ şeklinde olacaktır.

3. Nakilli i'âlâl (naklî i'âlâl/nakle bağlı i'âlâl). قُلْنَ (Dediler.), بَعْنَ (Sattılar.) örneklerinde olduğu gibi nakle bağlı olarak bir hazif gerçekleşirse, böyle bir durum söz konusudur. Bu kelimelerin vezni, sırasıyla قُلْنَ ve فُلْنَ şeklindedir. يَرَى (Görüyor.), يُرِي (Gösteriyor.), مَقُول (denilen, söylenen), إِقَامَة (yerleşim, oturma), إِسْتِقَامَة (düz olma, dürüstlük) gibi kelimelerde de nakilli i'âlâl söz konusudur.

4. Bazı lügatlerde (lehçelerde) bazı kelimeler üzerinde gerçekleşen değişiklik; Örneğin عُصْر kelimesinin, meçhûl veznindeki عُصِرَ (Sıkıp suyu çıkarıldı.) kelimesinin tahfif edilmiş şekli olduğu belirtilmiştir. Vezni ise فُعْلٌ şeklindedir. Yine, شَعِير (arpa) ve رَغِيف (burun kanı) kelimeleri de فَعِيل veznindedir.

5. Meçhûl yapı için meydana gelen değişiklik. Örneğin, ضَرْب kelimesinin vezni فُعْلٌ şeklindedir.

6. Tâ-i ifti'âl vb. dışında kalan, sadece zâid harfte meydana gelen ibdâl. Örneğin, صَحَائِف (sayfalar) kelimesindeki hemze, yâ'dan dönüşmedir, vezni ise فَعَائِل şeklindedir. عَجَائِر (ihtiyar kadınlar) kelimesinde de aynı durum söz konusudur.

7. Aslî bir harfin zâid bir harfe idgâm edilmesi. Örneğin, قَدَّسَ (Kutsadı.) ve اِحْمَرَّ (Kırmızılaştı.) kelimelerinde böyle bir durum söz konusudur ve bunların vezinleri sırasıyla فَعَّلٌ ve فَعَّلٌ şeklindedir.

8. Zâid bir harfin idgâm edilmesi. Buna göre مُكْرِمِي kelimesinin vezni, مُفْعِلِي şeklindedir.

⁵² ' Abdulgânî, *eş-Şarfü'l-kâfi*, 25; el-Ĥamlâvî, *Şeza'l-ur'f fi fenni's-şarf*, 15; eş-Şâtıbî, *el-Maķāşidu's-şâfiye*, 8: 318; Muḥammed Muḥyiddîn, *Durûsu't-taşrif*, 32.

Şunu belirtmeliyiz ki sarfî mîzân, çekimi yapılabilen fiil ve isimler için söz konusudur. Harflerde,⁵³ mebnî isimlerde ve câmid fiillerde sarfî mîzânın söz konusu edilmeyeceği belirtilmektedir.⁵⁴

Aşağıda zikredilecek dokuz hususun ise sarfî mîzânda dikkate alınmadığını görüyoruz.

1. Sadece zâid harfin kalbi (ibdâli) dışında kalan kalb yoluyla i' lâl. Buna göre بَاعَ kelimeleri فَاعِل ve قَائِل kelimeleri ise فاعِل veznindedir.⁵⁵

2. Mîzândaki aslî harfe karşılık gelecek şekilde aslî harfin ibdâl edilmesi. Buna göre تُراث (miras) kelimesinin vezni فُعَال ; إِسَادَة (yastık) kelimesinin vezni ise فُعَالَة şeklindedir.

3. Sadece nakille meydana gelen i' lâl (yani nakile bağlı olarak bir hazif gerçekleşmemişse). Buna göre يَتَوَلَّ kelimeleri يَفْعُل vezninde, يَبِيع kelimeleri ise يَفْعُل veznindedir.

4. Nakil ve kalb yoluyla i' lâl. Buna göre مُخْتَار ve يُقَال kelimelerinin vezinleri sırasıyla مُفْتَعَل ve يُفْعُل şeklindedir.

5. İfti'âl, tefâ'ul ve tefa'ul bâblarında geçen tâ'lardan yapılan ibdâl, cumhurun görüşüne göre vezinde dikkate alınmaz. Buna göre اصْطَبَرَ (Sabretti.) kelimesinin vezni اِفْتَعَلَ şeklindedir.

6. Aslî bir harfin misline (yani kendisi gibi aslî bir harfe) idgâm edilmesi. Buna göre يَفِرُّ (Kaçıyor.) ve شَدَّ (Şiddetli oldu.) kelimelerinin vezinleri sırasıyla يَفْعُل ve فَعَلَ şeklindedir.

⁵³ 'Umer b. Şâbit eş-Şemânî, *Şerhu't-Taşrif*, thk. İbrâhîm b. Suleymân el-Be'îmî (er-Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1419/1999), 191.

⁵⁴ Bk. 'Abdulgani, *eş-Şarfü'l-kâfi*, 24.

⁵⁵ 'Abdulkāhir el-Curcânî, kelimenin veznini belirlerken aslî harfin, değişen harfle gösterilebileceğini söylemiştir. Yani قَالَ fiili فَاعِل vezninde, سَمَا fiili فُعَى vezninde olabilir. Bk. er-Rađî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18.

7. Zâid bir harfin, aslî bir harfe idgâm edilmesi. Buna göre سَيِّد (efendi) ve مَرْمِيّ kelimelerinin vezinleri sırasıyla فَعِيل ve مَفْعُول şeklindedir.

8. Sadece idgâm için meydana gelen değişiklik. Buna göre, رَزْ kelimesinin vezni فَعَلَ ; فَعَلَّ ; فَعَّلَ (emir fiili)'ninki ise فَعَّلَ şeklindedir.

9. Nakilli i' lâla bağlı olarak yapılan değişiklik. Buna göre, جُودُوا kelimesi, أَفْعُلُوا veznindedir. Çünkü nakilli i' lâla bağlı olarak hemze-i vasl dışında bir hazif gerçekleştiğinde, mîzânda dikkate alınır. Buna bağlı olarak, قُولُوا kelimesinin vezni için أَفْعُلُوا denilir. Çünkü söz konusu fiilin ses değişimine maruz kalmamış hali yani aslı, أَقُولُوا şeklindeydi.

Sarfî mîzân, yukarıda da görüldüğü üzere direkt olarak kelimelerle bağlantılı bir sistemdir. Bu sebeple aşağıda önce kelime ve türlerinden bahsedilecek daha sonra kelimenin yapısında meydana gelen değişimler ele alınacaktır.

1.2. Kelime ve Türleri

“Kelime”, “ك ل م” harflerinden *fe‘iletun* vezninde türetilmiştir ve sözlükte “yaralamak”, “anlaşılır bir şekilde konuşmak” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Kelime, anlamlı cümleleri ifade etmek için de kullanılır.⁵⁷

Bir nahiv terimi olarak “kelime”, bir mana için konulmuş müstakil,⁵⁸ müfret bir lafızdır.⁵⁹ Tanımda geçen “müfret”ten kasıt, kelimenin kısımlarının, anlamının bir

⁵⁶ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, “Kelim”, *Mu‘cemu mekâyisi l-luğa* (Beyrût: Dâru ihyâi t-turâsi'l-‘Arabî, 2001), 874; el-Halîl b. Ahmed, “Kelim”, 4: 45.

⁵⁷ Ebû Muhammed ‘Abdullâh Cemâluddîn b. Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Kaṭri n-nedâ ve belli ş-şadâ*, 4. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, 1425/2004), 27; Cemâluddîn Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Şuṣûri z-zeheb fi ma rifeti kelâmi'l-‘Arab*, thk. Muhammed Ebû Faḍl ‘Âşûr (Beyrût: Dâru ihyâ i't-turâsi'l-‘Arabî, 1422/2001), 10.

⁵⁸ Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem u'l-hevâmi fi şerhi Cem i'l-cevâmi*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, 1418/1998), 1: 19.

⁵⁹ İbnu'l-Hâcib Cemâluddîn ‘Uşmân b. ‘Umer b. Ebî Bekr el-Mısrî el-’İsnevî el-Mâlikî, *el-Kâfiye fi ‘ilmi n-naḥv ve ş-şafiye fi ‘ilmi t-taṣrîf ve l-ḥaṭ*, thk. Sâlih ‘Abdul‘azîm eş-Şâ‘ir (Beyrût: Mektebetu'l-âdâb, 2010), 11; el-Galâyînî, *Câmi u'd-durûsi l-‘Arabiyye*, 1: 9; Bahâ‘uddîn ‘Abdullâh b. ‘Akîl el-‘Uḳaylî el-Mısrî el-Hemdânî, *Şerhu bni ‘Akîl*, thk. Muhammed Muḥyiddîn ‘Abdulhamîd, 20. Baskı (el-Kâhire: Dâru t-turâş, 1400/1980), 1: 16.

kısmına delalet etmemesidir.⁶⁰ Yani kelime, parçalara ayrıldığında anlamını yitirir.⁶¹ Örneğin, “insan” kelimesini “in” ve “san” şeklinde parçalara ayırdığımızda anlamsız hale gelir. Terkipte ise bu durumun tersi söz konusudur. Örneğin, isim tamlamasında parçalardan biri muzâf, diğeri ise muzâfileyh’tir ve her biri, bütünün (tamlamanın) anlamlarının parçalarını oluşturmaktadır. قَلَمُ الطَّالِبِ (öğrencinin kalemi) örneğindeki isim tamlamasında kalem muzâf, öğrenci ise muzâfileyh’tir. Terkip, parçalara ayrıldığında kelimeler anlamını korumaktadır. “Lafız”dan maksat ise herhangi bir anlam ifade etsin ya da etmesin bazı harfleri kendisinde barındıran sestir. Örneğin, bir anlam ifade eden عَدَدٌ ve bu harflerin yer değiştirmesi ile elde edilen ve herhangi bir anlam ifade etmeyen دُرْدُر kelimeleri, birer lafızdır.⁶²

Arapça kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır.⁶³ Şimdi kısaca bunlardan bahsedeceğiz.

Kûfeliler, ismin “وَسْمٌ” kelimesinden türeyip “alâmet”, Basralılar ise “سَمَوٌ” kelimesinden türeyip “yükseklik” manasına geldiğini savunmuşlardır.⁶⁴ Vezin olarak *if‘un* veznindedir.⁶⁵ Terim olarak ise isim, zamana bağlı kalmaksızın kendi kendine bir manaya delalet eden şeydir.⁶⁶ ‘Abbâs Hâsan, ismi “beş duyu ile algılanan veya algılanmayan”, es-Serrâc (ö. 306/929) ise “bir kişi ya da kişi olmayan şeylere delalet eden”⁶⁷ şeklinde tanımlamışlardır. Tanımlardan hareketle hava, su, toprak, sevgi, insan vb. kelimeleri isme örnek olarak verebiliriz. Verilen örneklerin zaman ifade etmediği, zaman ile anlam kazanmadığı ve zamanlardan bağımsız olarak kendi başlarına bir anlam ifade ettiklerini görmekteyiz.

⁶⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 27.

⁶¹ Resul Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı ve Biçimi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004), 28.

⁶² İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 27.

⁶³ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 9; Suleymân Feyyâd, *en-Naḥvu’l-‘aṣrî* (Mısır: Merkezu’l-Ehrâm, ts.), 14.

⁶⁴ Kemâluddîn Ebu’l-Berekât ‘Abdurrahmân b. Muḥammed b. Ebî Sa‘îd el-Enbârî en-Naḥvî, *el-İnşâf fi mesâ‘ili’l-ḥulâf beyne’n-naḥviyyîne’l-Baṣriyyîne ve’l-Kûfiyyîne*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd (b.y.: Dâru’l-fikr, ts.), 1: 6.

⁶⁵ İbn Manzûr, “Semâ”, 3: 2109.

⁶⁶ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi*, 1: 22; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, 12; İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye fi ‘ilmi’n-naḥv ve’ş-şafiye fi ‘ilmi’t-taṣrîf ve’l-ḥat*, 11; el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 9.

⁶⁷ ‘Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 3. Baskı (Mısır: Dâru’l-me‘ârif, 1974), 1: 26; Ebû Bekr Muḥammed b. es-Serî b. Sehl en-Naḥvî İbnu’s-Serrâc, *el-Uṣûl fi’n-naḥv*, thk. Muḥammed ‘Uṣmân (el-Ğâhire: Mektebetu’s-Şekâfeti’d-dîniyye, 1430/2009), 1: 41.

İsimleri fiil ve harflerden ayıran bazı özellikler vardır. Şimdi kısaca onlara değineceğiz.

- İsimler, mecrûr olabilir. Başına gelen bir âmilden ötürü isimler, i‘râb alâmetlerinden olan kesre’yi alırlar.⁶⁸ الرَّجُلُ فِي الدَّارِ (Adam evde.) örneğinde الدَّارِ ismi, başına cer harfî geldiği için mecrûr olmuştur. Cer alâmeti olan kesre, isimlere has bir i‘râb alâmetidir.

- İsimler, başlarına “ال” takısı alabilirler.⁶⁹ “ال” takısı, isimleri fiil ve harflerden ayıran temel bir özelliktir. İsimler, başlarına “ال” takısı alarak ma‘rifelik kazanırlar. الْكِتَابُ (kitap), الْمَدْرَسُ (öğretmen), الْفَرَسُ (at) gibi.

- İsimler, tenvin alabilirler.⁷⁰ طَالِبٌ (öğrenci), بَيْتٌ (ev), قَلَمٌ (kalem) gibi.

- İsimler, münâdâ olabilirler.⁷¹ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ “Ey Peygamber!” (el-Enfâl 8/64) âyetinde olduğu gibi النَّبِيُّ ismi, nidâ harfînden sonra geldiğinden dolayı münâdâ olmuştur.

İsimler, tür açısından “mu‘rab” ve “mebnî” olmak üzere iki kısma ayrılırlar.⁷² Biz bu hususu, i‘râb kısmında ele alacağımızdan dolayı burada bu konuya değinmeyeceğiz.

İsimler, sayı bakımından müfret, tesniye ve cem‘; cins açısından müzekker ve müennes; belirlilik ve belirsizlik açısından ma‘rife ve nekre olabilirler.⁷³

Kelimenin diğer bir türü olan fiil ise sözlükte “her bir iş” anlamına gelmektedir.⁷⁴ Bir terim olarak fiil, bir olaya ve bu olayın zamanına (geçmiş,

⁶⁸ İbn Hişâm, *Evḍaḥu’l-mesâlik*, 1: 13-14.

⁶⁹ İbn Hişâm, *Şerḥu Kāṭri’n-nedâ*, 29.

⁷⁰ İbn Hişâm, *Evḍaḥu’l-mesâlik*, 1: 14.

⁷¹ İbn Hişâm, *Evḍaḥu’l-mesâlik*, 1: 19-20.

⁷² İbn Hişâm, *Şerḥu Kāṭri’n-nedâ*, 30-40.

⁷³ Feyyâd, *en-Naḥvu’l-aşrî*, 16.

⁷⁴ İbn Manzûr, “Fi‘l”, 5: 3438.

şimdiki, gelecek)⁷⁵ delâlet eden kelimedir.⁷⁶ كَتَبَ: Yazdı. يَكْتُبُ: Yazıyor. Örnekteki eylemler, bir şahıs tarafından belirli bir zamandaki bir oluşu, işi ifade etmektedirler.

Fiillerin de kendine özgü birtakım özellikleri vardır:

- Fiiller, sonlarına fâillik tâ'sı alabilir. Örneğin خَرَجْتَ (Çıktın.) gibi.
- Fiiller, sonlarına müenneslik tâ'sı alabilir. Örneğin قَعَدْتُ (Oturdu.) gibi.⁷⁷
- Fiiller, sonlarına muhataba yâ'sı alabilir. Örneğin قُومِي (Kalk!) gibi.⁷⁸
- Fiiller, sonlarına te'kîd nûn'u alabilir. Örneğin لَيْسَ حَتَّى "Hapse atılacak" (Yûsuf 12/32) gibi.⁷⁹

Fiiller, zaman açısından mâzî, muzâri ve emir olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.⁸⁰ Fiiller başta mu'tel, sahîh; câmid, mutasarrıf; tâm, nâkıs; lâzım ve mute'addî olmak üzere daha birçok tasnife tabi tutulmuştur.⁸¹

Harf ise kendi başına bir mana ifade etmeyen, fiil ve ismin özelliklerini kabul etmeyen ancak isim ve fiillerle anlam kazanan lafızdır.⁸² Fiil ve isimlerin aksine harflerin kendine has alâmetleri yoktur.⁸³ Buna göre, fiil ya da ismin herhangi bir alâmetini taşımayan kelimeler, harf olmaktadır. Harflerin sarfî mîzânda ve i'râbta yeri olmadığı için harflerle ilgili yapılan tasniflerden bahsetmeyeceğiz.

Arap dili, mevzûn bir dildir. Dolayısıyla kelimeler, belirli kalıplarda gelir. Kelimelerde meydana gelen değişimlerin birçoğu, o kelimenin sarfî mîzândaki veznini etkilemektedir. Bu sebeple aşağıda kelime türetimi ve meydana gelen değişimler konusu üzerinde durulacaktır.

⁷⁵ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, 1: 44.

⁷⁶ Şevkî Dayf v.dğr., "el-Fi'l", 695.

⁷⁷ İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-mesâlik*, 1: 22.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-mesâlik*, 1: 23.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-mesâlik*, 1: 24.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Şerḥu Kıṭri'n-nedâ*, 41-48; Feyyâd, *en-Naḥvu'l-ʿaṣrî*, 40-41.

⁸¹ Feyyâd, *en-Naḥvu'l-ʿaṣrî*, 39.

⁸² es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1: 22; Feyyâd, *en-Naḥvu'l-ʿaṣrî*, 14; İbn Hişâm, *Şerḥu Kıṭri'n-nedâ*, 49.

⁸³ el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-ʿArabiyye*, 1: 12.

1.3. Kelime Türetimi ve Kelimede Meydana Gelen Ses Değişimleri

Arap dilinde kelimeler pek çok nedenden dolayı ses/lafız değişikliğine maruz kalabilmektedir. Bir kelimede aynı harflerin yanyana gelmesiyle idgâm veya o kelimede illet harfî olması hasebiyle ses değişimleri olabilmektedir. Bu tür durumların bir kısmı, o kelimenin sarfî mîzândaki veznini etkilemekte, bir kısmı ise etkilememektedir. Kelimenin veznini bulurken bu tür durumların bilinmesi gerekmektedir. Çünkü ileride göreceğimiz üzere bazı kelimelerin vezni belirlenirken aslî haline yani derin yapısına, bazılarının ise yüzey yapısına yani kullanımdaki haline bakılmaktadır.⁸⁴

Vezinler incelenirken verilen örneklerden bazılarının geçmişte kullanımı zayıf ve artık günümüzde kullanımı olmadığı düşünülerek bu tezde alınması yadırganabilir. Oysa bunlar, ta' rîb ve terimlerin vaz'ında geniş bir saha sunar ve böylece yeni kelimeler üretilebilir ve söz varlığı geliştirilebilir.

Kelime türetiminde en sık başvuru olan yöntem, iştikâktır. “İştikâk”, nahivcilerin çoğunun yaptığı tanıma göre, kendine delâlet eden bir asıldan bir fer' yapılmasıdır (إِنْشَاءُ فَرْعٍ مِنْ أَصْلٍ يُدُلُّ عَلَيْهِ).⁸⁵ İbn ' Uşfûr (ö. 669/1270), iştikâkın mastardan yapılacağı, diğer bir ifadeyle kök kelimenin, mastar olduğu görüşündedir.⁸⁶

Tasrîf ise kelimenin sîgasını başka bir sîgayı değiştirmedir; ضَرَبَ kelimesini ضَرَبْتُ gibi yapmak için, ضَرَبَ şeklinde, قَمَطَرَ (güçlü hızlı deve) gibi yapmak için de ضَرَبْتُ demek gibidir. Kelimenin çekilebileceği birçok şekillerden tasgîr ve düzensiz çoğul vb. değiştirmeler bir tür tasrîftir. Tasrîf de iştikâk gibidir. Aralarındaki fark ise iştikâkın daha genel olmasıdır (yani her iştikâk tasrîftir ama her tasrîf, iştikâk değildir).⁸⁷

Eğer bir kelimenin zâid ya da aslî olduğuna delil getirirken onu aslına döndürerek delil getiriyorsak iştikâk; fer'î (kök kelimeden türeyen kelimeler) ile delil getiriyorsak tasrîf olur. أَحْمَرُ (kırmızı) kelimesindeki hemze'nin zâid olduğunu

⁸⁴ Ebû Evs İbrâhîm eş-Şemsân, *Durûs fi 'ilmi't-ta'srîf*, 3. Baskı (er-Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1425/2004), 25 (Birinci bölüm).

⁸⁵ İbn ' Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-ta'srîf*, 1: 41, 44.

⁸⁶ İbn ' Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-ta'srîf*, 1: 48.

⁸⁷ İbn ' Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-ta'srîf*, 1: 52-53.

söylerken onun الحُمْرَة kelimesinden alındığını görüyoruz. أَحْمَر kelimesinin türetildiği asıl (kök), الحُمْرَة (kırmızı) kelimesidir. Bu kelimege geçen hemze'nin ziyâdeliğine örneğin, onun الحُمْرَة kelimesinden alındığı şeklinde bir delil getiriyoruz. Bu ve benzeri örnekler ıstikâk olarak adlandırılıyor. Çünkü hemze'sinin zâid olduğuna delil getirilen kelime, الحُمْرَة'dan alınmıştır.⁸⁸ Şu halde ıstikâk, bir kelimenin kök harflerine ulaşmak demektir.

Diğer taraftan, أَئِصْر (içinde ot bulunan bir elbise) kelimesinin çoğulu olan إِصَار kelimesine baktığımızda, yâ'nın hazfedilip hemze'nin kaldığını görüyoruz. Çünkü çoğul bildiren kelime, أَئِصْر'ın bir fer'idir. Çünkü onun çoğuludur. Bu ve benzeri örnekler, tasrîf olarak isimlendirilir. Çünkü أَئِصْر kelimesi, إِصَار'dan müştak değildir. Aksine إِصَار kelimesi, onun çekimlerinden biridir.⁸⁹

İster ıstikâk olgusu, ister tasrîf olgusu çerçevesinde düşünelim, kök kelime ve türevleri arasında müşterek bir anlam söz konusudur. Mecazda olduğu gibi anlam değişim süreci bilinmezse, en son ifade ettiği anlam ile ilk anlam arasındaki ilişki kaybolmuş görünebilir. Oysa durum, mecazda olduğu gibidir.

Sarf âlimleri, müştaklar terimini sekiz tür isim için söylerler. Bunlar; ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, ism-i mekân, ism-i zamân ve ism-i âlettir. Nahivcilerin çoğu, ism-i fâil ve tüm müştakların, fiilin mastarından (Basrî görüş) değil, fiilden türedikleri (Kûfî görüş) görüşündedirler.⁹⁰ Bunların dışında, muzâri fiil (ki mâziden türetilir), emir fiili (ki muzâriden türetilir), mezîdlerin mastarları ve mastar-ı mîmî de müştak sayılır.⁹¹ Biz sarfî mîzânı, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde ele alacağımız için, bu konular üzerinde durmayacağız.

⁸⁸ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-ta'srîf*, 1: 53.

⁸⁹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-ta'srîf*, 1: 54, 233-234.

⁹⁰ el-Halvânî, *el-Vâdî fi 'ilmi's-sarf*, 174; el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muştalâhât*, 116-117.

⁹¹ el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muştalâhât*, 117.

İştikâk konusuna kısaca değindikten sonra, şimdi de aşağıda, kelimeye meydana gelen ses değişimlerine sebep olan konuları, sarfî mîzân çerçevesinde inceleyeceğiz.

1.3.1. İdgâm, İ'lâl ve İbdâl

Birçok Arapça kelime, idgâm, i'lâl ve ibdâl gibi hususlara (ses değişimlerine) maruz kalır. Ancak bu durum, daha önce de belirtildiği üzere mîzânı etkilemez. Örneğin, شَدَّ kelimesinin aslı شَدَد şeklindedir. İdgâm edilmeden önceki vezni فَعْل şeklindedir. مَدَّ (Uzattı.) ve عَدَّ (Saydı.) fiilleri de böyledir. اِمْتَدَّ (Yayıldı.), اِعْتَدَّ (Kabul etti.), اِفْتَعَلَ fiillerinin vezinleri اِفْتَعَلَ ; مُشْتَدَّ , مُعْتَدَّ , اِمْتَدَّ isimlerinin vezinleri ise مُفْتَعَلْ veznindedir. Aynı şekilde قَالَ fiilinin vezni, فَعْل'dir. İ'lâl yapılmadan önce bu fiilin elif harfi, vâv idi; sonra bir kural gereği elif harfine dönüştürülmüştür. بَاع fiilinin vezni de فَعْل'dir. Fiilin 'aynu'l-kelimeye karşılık gelen elif'i, yâ'dan dönüşmedir. Vâv ve yâ'nın i'lâlleri, mîzânı etkilememiştir. Buna göre مَلَّيْ (eğlence yeri) kelimesinin vezni مَفْعَل ; مُنْتَدَّى (toplantı merkezi) kelimesininki مُفْتَعَل ; اِسْتَبَاح (Duyurdu.) kelimesininki اِسْتَفْعَلَ şeklindedir. İ'lâl bi't-teskîn türünden ses değişimi meydana gelen kelimelerde de durum aynıdır. Örneğin, يَبِيعُ ve يَقُولُ kelimelerinden birincisi يَبِيعُ, ikincisi يَقُولُ vezninde olup bunların i'lâl öncesi durumları يَبِيعُ ve يَقُولُ şeklindeydi. İ'lâl, mîzânı etkilemediği için, veznini belirlerken aslına (ses değişimi olmamış haline) itibar edilmiştir. Aynı durum, مَكَان , مَقَام , اِسْتَقَام kelimeleri için de söz konusudur. Çünkü bunların asılları, مَكُون , مَقُوم , اِسْتَقُوم şeklindedir. Bu kelimelere i'lâl kuralları uygulandıktan sonra, son şekillerini almıştır. Buna göre bunların vezinleri sırasıyla مَفْعَل , مَفْعَل , اِسْتَفْعَلَ şeklindedir.⁹²

⁹² Bk. el-Halvânî, *el-Vâdî fî 'ilmi's-şarf*, 62-63; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 274.

İdgâm ve i‘lâl için söz konusu olan bu durum, ibdâl için de söz konusudur. Örneğin, اِزْدَانَ (Süslendi.) ve اِضْطَرَّبَ kelimelerinin vezni, اِفْتَعَلَ şeklinde gelir. Birinci fiildeki dâl, ikincisindeki ط harfleri, ت’den bedel olarak getirilmiştir. Buna rağmen fiillerin vezinleri bu ibdâl işleminden etkilenmemiştir.⁹³ Aslını beyan etmek için kelimenin vezni bu şekilde getirilmiştir.⁹⁴

1.3.2. Kalb (el-ğalbu’l-mekânî)

Harflerin yerinin değişmesi/değiştirilmesi demek olan kalbte, kelimenin fâ’sı ‘ayn’ın yerine, lâmu’ı da örneğin fâ’nın yerine gelebilmektedir. Bu yer değişikliği mîzânı da etkilemekte, aslı فَعْلٌ vezninde olan وَجْهٌ kelimesi, حَاةٌ şeklini alabilmektedir. وَجْهٌ kelimesindeki vâv harfi, kelimenin fâ harfine karşılık geldiği için حَاةٌ kelimesinin vezni, عَمَلٌ şeklindedir. Kalb yapıldıktan sonra حَوَّةٌ şeklinde gelen kelime, vâv harfinin harekeli ve kendisinden önceki harfin fetha olması sebebiyle elif’e dönüşerek حَاهٌ şeklini almıştır.⁹⁵ Yine aslı فَاعِلٌ vezninde olan الْحَادِي kelimesi, عَالِفٌ veznindedir. Kelimenin fâ’ya karşılık gelen vâv harfi, lâmu’l-fiil, ‘aynu’l-fiili ise fâ’ul-fiilin yerine geçmiştir. Vâv harfinin sonda olması ve kendisinden önceki harfin kesre olması sebebiyle yâ’ya dönüşmesi ise bir i‘lâl kuralıdır.⁹⁶

فُلُوعٌ vezninde gelen قَيْسِيٌّ (yaylar) kelimesinin aslı, yer değişikliği olmadan önceki haliyle فُعُولٌ vezninde olup فُؤُوسٌ şeklindedir. Kalb mekânî (yer değişikliği)

⁹³ Bk. Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrif*, 149-150; İbnu’l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi ‘ilmi’t-taşrif*, 6; el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 15; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 62-63. er-Rađî’ye göre اِضْطَرَّبَ kelimesi, اِفْطَعَلَ vezninde görülebilir. Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 15.

⁹⁴ el-Meliku’l-Mu’eyyed ‘İmâduddîn Ebu’l-Fidâ’ İsmâ‘îl b. el-Efđal ‘Alî b. el-Eyyûbî, *Kitâbu’l-Kunnâş fi fenneyi’n-naḥv ve’s-şarf* (Beyrût: el-Mektebetu’l-‘aşriyye, 1425/2004), 1: 380.

⁹⁵ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 63. Ayrıca bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 15. Kalb’le kastedilen şey burada, el-ğalb el-mekânî’dir ve bu olgu semâ‘îdir. Mevzûn kelime, i‘lalli (ilal sebebiyle) bir kalb meydana gelmişse bu durumda mîzânda herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Aksine, mîzân olduğu gibi kalır. Örneğin قَالٌ ve بَاعٌ gibi kelimelerin vezinleri فَعْلٌ şeklindedir. Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 15 (dipnot).

⁹⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 63; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 274. Ayrıca bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 15.

onu, قَسِيَّ şekline dönüştürmüş; sîn (lâmu'l-fiil), vâv'ın ('aynu'l-fiil) öncesine alınarak فُلُوْغ veznine sokulmuştur. Bundan sonra, i' lâl kuralları uygulanmış ve son şeklini almıştır.⁹⁷ اَدْر kelimesinin çoğulu olarak gelen اَدْر (aslı اَدْر kelimesinden maktûb) kelimesinin vezni, اَعْمَل şeklindedir.⁹⁸

Yukarıda verdiğimiz örneklerde bir kalb olgusunun gerçekleştiğini iştikâk yoluyla biliyoruz. Örneğin وَجْه kelimesinden maktûb olduğunu وَجْهَة (yön) ve وَجْه gibi kelimelerin varlığından anlıyoruz. قَوْس kelimesinin müfredinin قَوْس şeklinde gelmesi ise o kelimeye meydana gelen bir kalb'e delâlet etmektedir. Yine, حَادِي kelimesi, وَاحِد kelimesinden maktûbtur. Bunun delili ise وَحْدَة kelimesinin varlığıdır. Bütün bunlar, kalb'in iştikâkla bilinebileceğini gösteren örneklerdir.⁹⁹ Aşağıda bir kelimeye meydana gelen kalb olgusunu tanıyabilmenin yollarından bahsedilecektir.

Kalb'i bilmenin beş yolu vardır. Bunlardan birincisi yukarıda açıklandığı üzere (1) iştikâktır. Diğerleri ise (2) i' lâl'in gerekçesi olduğu halde tashîh edilmesi (i' lâl yapılması gerektiği halde onun yapılmayıp harfin sahîh görülmesi); (3) kullanımının azlığı; (4) kalbin olmaması halinde iki hemze'nin kelime sonunda birarada bulunmasının gerekmesi; (5) kalb olmaması durumunda hiçbir sebep yokken kelimenin gayr-ı munsarif olmasının gerekmesi.

İkinci duruma اَيْس kelimesini örnek olarak verebiliriz. Bu kelimeye i' lâlî gerektirici bir durum¹⁰⁰ söz konusu olduğu halde yâ harfinin sahîh görülmesi (tashîh), onun اَيْس'ten maktûb olduğunu gösterir. Buna göre اَيْس kelimesi عَقْل veznindedir. Bu kelimedeki kalb, kelimenin köküyle de bilinebilir. Kelimenin kökü

⁹⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdî fi 'ilmi's-şarf*, 63.

⁹⁸ İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 8.

⁹⁹ Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15. Ayrıca bk. İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 8-9.

¹⁰⁰ Bu, yâ'nın harekeli olup kendisinden öncekinin meftûh olmasıdır.

şeklindedir.¹⁰¹ أَيْسَ'nin أَيْسَ şeklinde söylenmesi durumunda vezin, عَفَلَ şeklinde olacaktır. Aynı şekilde جَذَبَ'nin (Çekti.) جَبَذَ ; اِضْمَحَلَ'nin (Gözden kayboldu.) اِمْضَحَلَ ; السَّبَّاسِيبِ'nin (kokusu güzel bir bitki) اَلْبَسَّاسِيبِ şeklinde kullanılması da bir harfî yer değiştirmesi (kalb) olgusuna örneklerdir.¹⁰²

Üçüncü duruma yani kullanım sıklığına رُئِمَ (beyaz ceylan) kelimesinin çoğulunu örnek olarak verebiliriz. Bu kelimenin çoğullarından biri اَرَامَ kelimesi olup, nâdirdir. Sık kullanılan çoğulu ise اَرَامَ şeklidir. Buna göre اَرَامَ kelimesinin vezni, اَفْعَالْ şeklindedir. İkinci hemze olan 'aynu'l-fiil, fâ'nın yerine takdim edilmiş, teshîl edilerek اَرَامَ şekline gelmiştir. Vezni ise اَعْفَالْ şeklidir. آراء (görüşler) kelimesi de اَعْفَالْ veznindedir. Çünkü müfredi (tekili), رَأَى şeklinde gelmektedir. Bazıları buradaki kalbin alâmetinin kök kelimenin bulunuşuna (vurûdu'l-asl) bağlamaktadır ki bunlar da رُئِمَ ve رَأَى şekilleridir.¹⁰³

Dördüncü durumda, örneğin lâmu'l-fiili mehmûz olan ecvef fiillerin ism-i fâil sîgalarında böyle bir durum söz konusudur. Zira شاءَ (Diledi.), جاءَ (Geldi.) gibi fiillerden ism-i fâil türetilirken lâmu'l-fiili, 'aynu'l-fiilin önüne getirilir. Aksi halde bu gibi kelimelerin ism-i fâil vezinlerinde iki hemze'yi yanyana okumak gerekir; جاءَ جَائِي gibi. Zira kâide şudur: Her ne zaman fiilin 'aynu'l-fiili, elif'e kalbedilerek i' lâlî yapılsa, ism-i fâili türetilirken de 'aynu'l-fiili hemze'ye dönüştürülerek i' lâlî yapılır. Buna göre جاءَ kelimesi فَاعِلْ veznindeyken, الجَائِي kelimesi فَالِعْ veznindedir. Kalb yapıldıktan sonra kelimenin i' lâlî, قَاضٍ kelimesine benzer.¹⁰⁴

¹⁰¹ Bk. el-Hamlâvî, *Şezâ'l-'urf fî fenni's-şarf*, 15. Ayrıca bk. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-taşrif*, 9.

¹⁰² Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 63.

¹⁰³ Bk. el-Hamlâvî, *Şezâ'l-'urf fî fenni's-şarf*, 15-16. Ayrıca bk. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-taşrif*, 9 (ârâm ve âdur örnekleri için).

¹⁰⁴ Bk. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-taşrif*, 9; el-Hamlâvî, *Şezâ'l-'urf fî fenni's-şarf*, 16.

Beşincisinde bir kelimenin belli bir sebebi olmaksızın gayr-ı munsarif olması söz konusuydu. Örneğin, أَشْيَاءُ kelimesinde kelimedeki bir kalb olduğunu söylemezsek, sığasının, belli bir şartı yerine getirmediği halde gayr-ı munsarif olması gerekir. Çünkü bu vezin (أَفْعَالٌ), masrûf olarak gelmiştir; أَشْيَاءُ gibi. Buna göre أَشْيَاءُ kelimesinin aslı فَعْلَاءُ vezninde olup aslı شَيْءَاءُ şeklindedir. Kelimenin lâmu'l-fiile karşılık gelen hemze, fâ'nın yerine geçmiştir ve böylece أَشْيَاءُ kelimesinin vezni لَفْعَاءُ şeklini almıştır. Bu kelimenin gayr-ı munsarif olması ise onun aslı itibariyle فَعْلَاءُ vezninde olmasından kaynaklanmaktadır. فَعْلَاءُ vezni ise gayr-ı munsarif olan bir vezindir.¹⁰⁵ el-Kisâ'î (ö. 189/805), أَشْيَاءُ kelimesinin أَفْعَالٌ vezninde olduğu, el-Ferrâ' (ö. 207/822) ise أَفْعَاءُ (aslı أَفْعَلَاءُ) vezninde olduğu görüşündedir.¹⁰⁶

1.3.3. Ziyâde

Sîgaların oluşumunda kelimenin köküne eklenen harflere zâid denir. Burada “zâid”in manası, ‘anlamsız, lüzumsuz’ demek değil aksine, aslî harfler ve lugavî tertipler (sıralama) itibariyle zâid görülen demektir.¹⁰⁷ Çünkü, zâid harfler bazı kelimelerde aslî harfler olmaktadır. Ziyâde harfleri ile kastedilen şey, bir kelimeye bir harf ziyâde edilecekse, ancak bunlardan biri ziyâde edilebilir demektir. Diğer bir ifadeyle bir kelimedeki ne zaman zâid bir harf görülürse, o, bu harflerden biri olmalıdır anlamına gelmektedir.¹⁰⁸

Kelimelerin ekseriyetinde zâid olan harfler, elif, hemze, vâv, yâ, mîm, nûn, te, sîn'dir. Nadiren, lâm ve hâ (هـ) harfi de ziyâde edilebilir ki toplamı on rakamına ulaşır.¹⁰⁹ Kelimenin aslî harflerine ilave edilebilecek harfler için birçok terkipler kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: أَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ، أَمَانٌ وَتَسْهِيلٌ، تَسْلِيمٌ وَهَنَاءٌ، هُوَ يُثِ

¹⁰⁵ Bk. el-Hamlâvî, *Şezâ'l-‘urf fi fenni's-şarf*, 16.

¹⁰⁶ İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 9.

¹⁰⁷ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 49.

¹⁰⁸ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrif*, 1: 201.

¹⁰⁹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrif*, 1: 201; el-Halvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 65.

السَّيِّئَانِ، التَّنَاهِي سُمُو، تَهَاوُنِي أَسْلَم، تَلَا يَوْمَ أَنْسِيهِ، مَحَايَةِ مَسْئُول، أَتَاهُ سُلَيْمَانُ، أَلْمَوْتُ يَنْسَاهُ، أَسْلَمَنِي وَتَاهُ، إلتَمَسَنَ
gibi. ¹¹⁰ هُوَ اِي، سَأَلْتُمْ هُوَ اِي، لَا أَنْسِيْتُمْوَهُ، هُمْ يَنْسَاءُلُونَهُ هُوَ إِسْتِمَالَنِي، تَنْمَسَ وَيَائِلِهِ

Bunun dışında, aslî bir harfin tekrârlanması yoluyla da kelimeye zâid bir harf getirilebilir. Aslî bir harfin tekrârlanması bazen ilhâk için bazen de ilhâk dışında başka amaç için yapılabilir. Örneğin, ‘aynu’l-fiil, bitişik olarak tekrârlanarak قَطَّعَ (Parçaladı.); araya zâid bir harf girmesi yoluyla ayrı olarak tekrârlanabilir; عَقَنَقَلَ (kum yığını) gibi. Aynı şekilde lâmu’l-fiil bitişik olarak tekrârlanabilir; حَلَبَبَ (Cilbâb giydirdi.) gibi. Fâ’ul ve ‘aynu’l-fiilin her ikisi birlikte tekrârlanabilir ve bu durumda lâmu’l-fiilin harfi, diğerlerinden farklı olur; مَرْمَرِيَسَ (felaket) gibi. Bu son şeklin kullanımı azdır. Yine ‘aynu’l-fiilin ve lâmu’l-fiilin her ikisi birden tekrârlanabilir. Bu durumda da fâ’u’l-fiilin harfi diğerlerinden farklı olur; صَحَّحَ gibi. ¹¹¹

Tađ’îf (şeddeleme) yoluyla aslî bir harfin tekrârlanması durumunda, iki harften birinin zâid olması gerekir. Birinci ya da ikinci harften hangisinin zâid olduğu ise tartışmalıdır. Muda’af kelimelerde, zâid harf çıkarıldıktan sonra geriye en az üç harf kalmalıdır. Aksi halde zâid sayılmaz; رَّزَّ gibi. ¹¹²

Yine, rubâî bir kelime, aralarına aslî bir harf girdirmek yoluyla sadece fâ’u’l-fiil (سُنْدُسُ / kumaş gibi) ya da sadece ‘aynu’l-fiil (حُدُودُ gibi) veyahut fâ’u’l-fiil ve ‘aynu’l-fiil birlikte tekrârlanabilir (سُسَمِسَم / susam gibi). ¹¹³

Ziyâde konusunun, sarfî mîzâna etkisi büyük olduğundan bu konuyu biraz daha ayrıntılı ele alacağız.

¹¹⁰ Bk. İmîl Bedî‘ Ya‘ kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 123. Üç tanesi için bk. İbnu’l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî ‘ilmi’t-taşrîf*, 70.

¹¹¹ Bk. İmîl Bedî‘ Ya‘ kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 117.

¹¹² Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fî’t-taşrîf*, 1: 204.

¹¹³ Bk. İmîl Bedî‘ Ya‘ kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 117.

1.3.3.1. Harflerin Ziyâde Edilme Maksatları

Şunu hemen ifade etmeliyiz ki bu harfler, her yerde zâid olarak gelmezler. Aksine, ziyâde edildiği belli yerler vardır. Zâid harf, i‘lâl ve ibdâl gibi bir gerekçe dışında düşürülmesi yoluyla, kökten çoğaltılmış olan kelimelerin müşterek anlamını hâlâ yansıtır olmasından da anlaşılabilir.

Harfler birçok amaçla ziyâde edilebilir.¹¹⁴

a) Harflerin ziyâde edilmesinin en önemli amacı, farklı bir anlamı ifade etmek içindir. Çünkü dil, düşüncenin ifade edilmesidir. Böylece ziyâde işlemi, dilin gelişim yollarından birisi olur. Örneğin, ضارب - مضروب - ضروب gibi kelimelerin birincisinde elif’in, ikincisinde mîm ve vâv’ın, üçüncüsünde vâv’ın ziyâde edilmesi, bir anlam gereğidir. Örnekte elif’in, mastarın delâlet ettiği genel anlamın yanında bu eylemi gerçekleştireni; mîm ve vâv’ın, eylemin üzerinde vâki olduğu kişiyi, üçüncüsündeki vâv ise bu eylemin kendisinden çok südur eden kişiyi (eylemi çokça/sıkça yapan kişiyi) belirtmek için kullanılması, bir anlam gereğidir. Muzarâ‘at harfleri de bu kabildendir. Bunlar, hem hadesin geçmiş zamandan şimdiki ya da gelecek zamana dönüşümünü hem de fâilin müzekker, müennes, muhatab ya da gaîb olduğunu belirtir.¹¹⁵

b) Harfler, ilhâk için ziyâde edilebilir. Ancak yeni bir anlam ifade etmezler. Bunların tek işlevi, kelimenin biçimsel yönüdür. Bu olgu, şâirin kâfiyeye karşılık gelecek uygun kelimeyi bulmasına ve nesircinin fâsılasını tamamlamasına yardımcı olur.¹¹⁶

c) Harfler, daha başka maksatlar için de ziyâde edilebilir. Örneğin, sessiz bir harfi telaffuz edebilmek, bunlardan birisidir. Emir fiillerin başına vasıl hemzesi (hemzetu’l-vasl/ulama hemzesi) ziyâde etmek ve اِنْتَصِرْ (Taraf tut!), اَلْعَبْ (Oyna!), اُكْتُبْ demek gibi. Burada zâid harfin fonksiyonu, konuşmacıya sessiz harfi söyleyebilme

¹¹⁴ Bu konuda bakılabilir: Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 118-119.

¹¹⁵ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 66-67. Ayrıca bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 205; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 117.

¹¹⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 67; el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muştalâhât*, 201. Ayrıca bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 204-206.

imkânı sunmaktır. Dikkat edileceği üzere zâid harften sonraki harf, sâkindir (sessiz).¹¹⁷

Bilindiği gibi, bir kelimeye üzerine vakfedilen (vakfe yapılan/durulan) son harf sessizdir. Vakf, son harfin harekesini yok eder. Bu kural, vakfedilen (üzerinde durulup son harekesi söylenmeyen) bazı kelimeleri, diğerleriyle eş adlı duruma getirebilir. Böylece söz konusu kelimeler, anlamı kapalı hale gelir. Bu gibi durumlarda he-i sekt getirilerek, söz konusu kapalılık giderilir. ... لِمَ؟ عَمَّ؟ فَهْ، عَهْ ... bunlardan bazılarıdır.¹¹⁸

Harflerin ziyâde edilmesinin bir diğer amacı da kelimelerdeki hafzedilmiş harflerin telafisidir (ivaz, yerine bedel olarak getirilmesi). زَنَادِقَة (zındıklar, inkarcılar), عِدَة (vaat), اِسْم gibi. عِدَة kelimesinin aslı وَعْد şeklindedir. Hafzedilen vâv yerine kelimenin sonuna bedel (ivaz) olarak tâ getirilmiştir. Kelime, son işlemde عِلَّة veznine dönüşmüştür. Aslı سَمَوَّ olan اِسْم kelimesinin de vâvı düşmüş ve ona ivaz olarak başına vasl hemzesi getirilmiştir. Kelime, son haliyle اِفْع veznindedir. زَنَادِقَة kelimesi, زَنَادِقَة şeklinde çoğul yapılmış ya'ı düşmüş ve ondan bedel olarak kelimenin sonuna tâ getirilmiştir.¹¹⁹

İbn 'Uşfûr, bunlara kelimenin harflerini çoğaltmak (tekşîru'l-kelime) ve harfi uzatmak (med) maksatlarını da eklemektedir. Örneğin, عَجُوز (budanmış dal), قَضِيب (ihtiyar kadın), كِتَاب gibi kelimelerde dil'in, biraraya gelmiş harekelerden meydana

¹¹⁷ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi 't-ta'srîf*, 1: 205; el-Ĥalvânî, *el-Vâḥi fi 'ilmi'ş-şarf*, 67. Ayrıca bk. İmîl Bedî' Ya' kūb, *Mu'cemu'l-evzân*, 117. Arapça bir kelime, kesinlikle harekeli bir harfle başlamalıdır. Yine, ancak sakın bir harf üzerine vakf yapılabilir. Baş harfi sakın olan ve harekeli kılmak için elif ziyâde edilen mahfuz (semâî) on tane isim vardır. Bunlar; ابْن، ابْنَة، ابْنُكُمْ، اسْم، اسْت، ائْتَنان، ائْتَنان، ائْتَنان، ائْتَنان، ائْتَنان، ائْتَنان kelimeleridir. Bu kelimelerdeki elif, ziyâde edilmiştir. Ef'âle vezni dışındaki mezîd sülâsîlerin mâzî ve emir vezinlerinin başına kesreli, bazı sülâsî mücerred fiillerin emirlerinde ise ḍammeli hemze-i vasl ziyâde edilmelidir. Bk. İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-ta'srîf*, 61.

¹¹⁸ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi 't-ta'srîf*, 1: 205; Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi ' fi 't-ta'srîf*, 119; el-Ĥalvânî, *el-Vâḥi fi 'ilmi'ş-şarf*, 67.

¹¹⁹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi 't-ta'srîf*, 1: 205; Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi ' fi 't-ta'srîf*, 119; el-Ĥalvânî, *el-Vâḥi fi 'ilmi'ş-şarf*, 67-68; İmîl Bedî' Ya' kūb, *Mu'cemu'l-evzân*, 117.

gelen rahatsızlığını (kâlak) gidermek için, شَدِيد gibi kelimelerde ise benzer harflerin biraraya gelmesini önlemek için ziyâde edilir. Araplar, benzer iki harfi birbirinden ayırmak için فَرَادِيد (yüksek, engebeli yer) kelimesinin çoğulunda فَرَادِيد şeklinde harf-i med ziyâde etmişlerdir. Araplar, zarûret dışında, kelime sonunda ise birbirine benzer olmayan iki harfi birbirinden ayırmak için harf-i med ziyâde etmemişlerdir.¹²⁰

Kelimenin teksîri yani harf sayısının çoğaltılması için ziyâde edilmesine ¹²¹قَبَعْنَرَى kelimesindeki elif harfini ve كَنْهَل kelimesindeki nûn harfini örnek verebiliriz. Çünkü bu kelimeleri, kendilerine ilhâk edebileceğimiz bir yapı (nazîri) bulunmamaktadır. Ziyâdeyi, bir fâide için kabul etmek mümkünse, onu teksîr için ziyâde edilmesine hamletmekten daha evlâdır. Çünkü bunda bir fayda yoktur. Bu sebeple, nazîri olan bir kelimedeki zâid harfi, ilhâk için nazîr olan kelimedeki aslî bir harfe karşılık olarak koyduk.¹²²

1.3.3.2. Zâid Harfi, Aslî Harften Ayırabilmenin Yolları

Zâid harfi, aslî harften ayırabilmenin (en önemli) üç yolundan bahsedilmiştir. Bunlar; iştikâk ya da tasrîf, nazîrîne (bir benzerine) kıyaslamak ve kesreti (kullanım sıklığına) bakmak. Şimdi bunları örneklerle açıklayalım.

a) Zâid harfi bulmanın en önemli yolu, iştikâk ya da tasrîftir. Lafzın iştikâkı bilinmezse, ancak bu durumda diğerlerine başvurulur. Bu yöntemde, kelime birçok şekillerde tasrîf ve taklîb edilir. Bu dönüşümlerde harf sabit kalırsa aslî, düşerse zâid kabul edilir. Örneğin, ضَارِب kelimesindeki elif, zâiddir. Kelimenin tasrîfi (çekimi), onun ضَرَبَ kelimesinden müştak olduğunu göstermektedir; ضَرَبَ يَضْرِبُ فَهُوَ ضَارِبٌ ضَرَبَ يَضْرِبُ فَهُوَ ضَارِبٌ çekimlerinde görüldüğü gibi elif, tüm çekimlerde sâbit değildir. Oysa aslî harfler (ض . ر . ب) hep sâbit kalmaktadır.¹²³

¹²⁰ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti ‘ fi’t-tasrîf*, 1: 205; Ebû Hâyyân, *el-Mubdi ‘ fi’t-tasrîf*, 119.

¹²¹ Bu kelimenin tanımında الْكَثِيرُ الشَّعْرُ مِنَ الْإِبِلِ وَالنَّاسِ “iri cüsseli, kıllı deve/insan” şeklinde bir açıklama getirilmiştir.

¹²² Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti ‘ fi’t-tasrîf*, 1: 206.

¹²³ Bk. el-Halvânî, *el-Vâqih fi ‘ilmi’s-şarf*, 68; İmîl Bedî‘ Ya‘ kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 118.

عَنْبَس (aslan) kelimesinin tasrîfinden onun عُبُوس kelimesinden müştak olduğunu ve dolayısıyla nûn harfinin zâid olduğunu anlıyoruz.¹²⁴

عَنْسَل، شَأْمَل، شَمَّال، نَيْدِل، رَعَشَن، فَرْسَن، بَلْعَن، حُطَّائِط، دُلَامِص، قُمَارِص، هِرْمَاس، زُرْقُم، قِنْعَاس،
تَرْمُوت kelimelerinin de iştikâk yöntemiyle sülâsî olduğu ortaya çıkacaktır.¹²⁵

b) Nazîrine (benzerine) kıyaslamak (murâ'at-ı nazîr): Kelimenin iştikâkı bilinmediği takdirde, hangi harfin zâid olduğunu bilmek için onun nazîri aranır. Örneğin, عَنَتَر (cesaret) kelimesindeki nûn'un zâid olduğuna dair bir şüphe oluşabilir.

Oysa bu kelime جَعْفَر örneğinde olduğu gibi mücerred rubâî olup, içinde zâid bir harf bulunmamaktadır.¹²⁶

عَنْبَس kelimesindeki nûn'un zâid, عَنَتَر kelimesindeki ise aslî olduğuna hükmetmemizin sebebi, iştikâkın ikincideki nûnun zâid olduğunu göstermemesidir.¹²⁷

Şu kelimelere bakalım: نَرْجِس (nergis, fulya), تَنْصُب (ağaç), عُنْصَل (yer soğanı), قَرْنُفَل (karanfil). Birinci kelimedeki nûn zâidtir. Zâid olmasa, kelimenin fâ'sına karşılık gelecek ve فَعْلُL vezninde olacaktır. Rubâ'î isim vezinleri arasında ise böyle bir vezin bulunmamaktadır. Arapça kelimelerde nazîrinin bulunmaması da nûn'un ziyâdesinin bir delili olmuştur. İkinci kelimedeki tâ da zâidtir. Öyle olmasaydı kelimenin vezni فَعْلُL olacaktı. Oysa Arapça'da bu veznin bir nazîri bulunmamaktadır. عُنْصَل için de aynı durum söz konusudur; nûn harfi zâidtir. Çünkü فَعْلُL vezni (bazı sarfçıların görüşü müstesna) yoktur. Diğer kelimedeki nûn da böyledir. Çünkü hümasî isimler arasında فَعْلُL vezninde bir isim geçmemektedir.¹²⁸

¹²⁴ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 68-69.

¹²⁵ İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-ta'rif*, 70-71.

¹²⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 68.

¹²⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 69.

¹²⁸ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 69.

Nazîrinin gözetilmesi ile ilgili bir diğer örnek de şudur: تَنْفُل (tilki yavrusu) kelimesinde olduğu gibi iki lügat (lehçe) bulunduğu (تَنْفُل ve تَنْفُل şeklinde), buradan birinci tâ'nın zâid olduğunu anlıyoruz. Çünkü zâid olarak kabul edilmese ve aslî kabul edilse, فَعْلُl vezninde olacaktır. Oysa böyle bir vezin Arap dilinde yoktur. Söz konusu kelimenin تَنْفُل şeklindeki okunuşunda, onun بُرْنُ (aslanın pençeleri) kelimesinde olduğu gibi فَعْلُl vezninde geldiği ve dolayısıyla tâ harfinin aslî olduğu düşünülebilir. Fakat kelimenin diğer lügatta da gelmiş olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Çünkü diğer lügatte, tâ harfinin zâid olduğuna hükmedilmiştir.¹²⁹

Bir kelimenin nazîri dışına çıkması da söz konusudur. Bir kelimedeki bir harf, zâid olarak takdir edilir de kendisinde zâid olan bir kelimeye benzer olursa, aslî olarak takdir edilir de kendisine benzer bir kelime bulunmazsa ya da bunun tersi olursa, bu durumda nazîrinin dışına çıkmasına yol açmayacak şekilde hükmedilir. Örneğin, غَزْوَيْت (kısa; dâhiye/دَاهِيَة) kelimesindeki tâ, aslî sayılırsa vezni فَعْوَيْل olur. Bu vezin ise Arap kelimelerinde yoktur ki ona nazîr olsun. Zâid kabul edersek فَعْلَيْت vezninde olur ki bu vezinde nazîrleri vardır; عَفْرِيت (şeytan) gibi. Dolayısıyla bu harfin zâid olduğuna hükmedilir.¹³⁰

Bir lafızda ziyâde harflerinden biri olur ve bunu ister zâid ister aslî kabul edelim Arap dilinde sabit olmayan bir binaya/vezne ulaşılıyorsa, öylesi bir kelimedeki harfin ziyâdeliğe hamledilir. Çünkü asıllar, azdır. Mezîd yapıları ise çok ve yaygındır. Yaygın olana hamletmek, daha evladır. Örneğin كَنْهَيْل (çok büyük bir ağaç) kelimesi, nûn harfini aslî kabul edersek فَعْلُl ; zâid kabul edersek فَعْلُl vezninde olur. Her iki vezin de iştikâk ve tasrîf yoluyla sabit değildir. Fakat فَعْلُl veznine hamletmek (mulhak olarak kabul etmek) daha evladır.¹³¹

¹²⁹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrîf*, 1: 57-58.

¹³⁰ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrîf*, 1: 58.

¹³¹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrîf*, 1: 59.

c) Bir diğer yöntem ise Arap dilinde yaygın olan kullanım sıklığına (murâ‘ât-ı keşret). Bir harfin belirli bir yerde sıklıkla zâid olarak gelmesi haline, onun zâid olduğuna hükmedilebilir. أَغْرَجَ (topal) ve أَحْمَرُ kelimelerinde olduğu gibi, hemze'nin kelime başında sıklıkla ziyâde edilmesinden yola çıkarak أَفْكَلُ (titreme) kelimesindeki elif'in zâidliğine hükmedebiliriz. جَحَنَفُل (kalın dudaklı), عَزْنَدَس (şedîd aslan) kelimelerinde olduğu gibi beş harfli bir kelime üçüncü harf olarak gelen nûn'un ziyâdeliği de böyledir.¹³² Yine, iştikâk ya da tasrîfi bilinmeyen bir kelime başta hemze gelince أَفْكَلُ gibi onun ziyâdeliğine hamletmek, أَزْطَى gibi kelimelere bakmamak gerekir. Çünkü أَحْمَرُ gibi kelimelerin kullanımı, أَزْطَى gibi kelimelerin kullanımından çok daha fazladır.¹³³

Fakat daha önce söylendiği gibi, en önemli yol iştikâk olup, bu yolla bir harfin ziyâde edilmesine hükmedildiyse, diğer yollara başvurulmaz. Örneğin تَفْعَال vezninde gelen تَلْقَاء (...in karşısında), تَبْيَان (açıklamak), تَضْرَاب gibi kelimelerdeki te harfinin zâid olduğu hükmünü verirken; aynı vezne karşılık gelen سِرْحَان (kurt ve aslan isimlerinden), قِرْطَاس gibi kelimelerdeki kâf ve sîn harflerinin zâid olduğu hükmünü vermiyoruz. Çünkü birinci hükmü verirken, tasrîf ya da iştikâk'a başvurduk; ikinci hükmü verirken de nazîrini gözeterek yeni bir vezin ortaya koymadık. Çünkü kelimenin iştikâk ve tasrîfi bilinmediği takdirde diğer iki yönteme başvurulur.¹³⁴

d) Lüzûm (devamlılık/sürekli olarak belli bir yerde bulunma): عَجَنَس (iri deve) gibi dört harfin ortasında sâkin bir harf olan nûn'un ziyâdeliğini ise lüzûm yoluyla biliyoruz. Şöyle ki, belirli bir yerde ziyâdesi tasrîf ya da iştikâkla sabit olan kelimelerden yola çıkarak, iştikâk ya da tasrîfi sabit olmayan bir kelimedeki bir harfin ziyâdeliğine hükmediyoruz. Çünkü o gibi yerlerde o tür kelimelerde hep zâid

¹³² Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 69-70; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 118.

¹³³ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-tasrîf*, 1: 54-55.

¹³⁴ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 70.

harf bulunmaktadır. Çünkü جَحَنَفَل (kalın dudaklı) kelimesindeki nûn harfi zâid olup kelimenin aslı جَحْفَلَة şeklindedir. Bir diğer örnek, عَبْنُفَس (kötü huylu) kelimesidir.¹³⁵

Kelime içerisinde, muzârilik harfleri ve tasgîr yâ'sı gibi bir harfin sırf orada bulunmasından dolayı bir anlam kazanması da onu zâid yapar. Çünkü kelimedeki hiçbir aslî harf, belli bir anlam ifade etmez.¹³⁶

1.3.3.3. Harflerin Ziyâde Yerleri

Arap dilinde ziyâde, kelime türetiminde önemli bir yere sahiptir. Ziyâde edilen harfler belirli olduğu gibi onların sıklıkla ziyade edildiği yerler de belirlidir. Aşağıda harflerin ziyâde edildiği yerlerden bahsedeceğiz.

Öncelikle şunu belirtelim ki bir kelimedeki bir, iki, üç ya da dört harf, zâid olabilir. Bunların ziyâde edilebileceği dört temel yer vardır; ya fâ'dan önce, ya fâ ve 'ayn arasında, ya 'ayn ve lâm arasında ya da lâm'dan sonra. Eğer bir kelimedeki birden fazla zâid harf varsa, bunlar ya bitişik ya da ayrı olarak gelebilir.¹³⁷

Tek harf ziyâde edilmiş kelimelere örnekler;

Fâ'dan önce: أَصْبُعٌ، أَكْرَمٌ ;

Fâ ile 'ayn arasında: ضَارِبٌ (döven), كَاهِلٌ (sırtın üst kısmı);

'Ayn ile lâm arasında: عَزَالٌ (ceylan);

Lâm'dan sonra: حَبْلٌ (hamile) gibi.¹³⁸

Ayrı olarak iki harf ziyâde edilmiş kelimelere örnekler;

Fâ'dan önce ve sonra: أَجَادِلُ (şahinler);

'Ayn'dan önce ve sonra: عَاقُولٌ (yandık bitkisi);

Lâm'dan önce ve sonra: فَصَيْرِي (الضلع القصيرة) ;

¹³⁵ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-ta'srîf*, 1: 55-56.

¹³⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-ta'srîf*, 1: 56-57.

¹³⁷ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l- 'urf fi fenni's-şarf*, 116.

¹³⁸ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l- 'urf fi fenni's-şarf*, 116.

Fâ'dan önce ve ‘ayn’dan sonra: إَغْصَار ;

‘Ayn'dan önce ve lââm’dan sonra; حَيَّرَ (yüksünerek yürümek);

Fâ'dan önce ve lââm’dan sonra: أَجْفَلَى gibi.¹³⁹

İkisi bir arada ziyâde edilen kelimelere örnekler;

Fâ'dan önce: مُنْطَلِق (patlayıcı);

Fâ ile ‘ayn arasında: جَوَاهِر (cevherler);

‘Ayn ile lââm arasında: خُطَاف (çengel);

Lââm’dan sonra: عِلْبَاءٌ (sinir) gibi.¹⁴⁰

Üç harf ayrı olarak ziyâde edilmiş kelimeye تَمَائِيل (heykeller) kelimesini örnek olarak verebiliriz.

Üç harf bitişik (yan yana) olarak ziyâde edilmiş kelimeye örnekler;

Fâ'dan önce: مُسْتَخْرِج (çıkaran);

‘Ayn ve lââm arasında: سَلَالِيم (merdivenler);

Lââm’dan sonra: عُنُقُوان gibi.

İki zâid harfin yanyana diğer bir zâid harfin ayrı olarak ziyâde edilmiş olan kelimeye örnek ise أَفْعُوان kelimesidir.¹⁴¹

Yanyana dört harf ziyâde edilmiş bir kelime yoktur. Ayrı olarak ziyâde edilmiş kelimeye ise اِحْمِرَار (kırmızılaşma) kelimesini örnek olarak verebiliriz.¹⁴²

Arapça kelimeler incelendiğinde en çok ziyâde edilen harflerin elif, vâv ve yâ olduğu görülecektir. Eğer bu harflerden biri üç ya da dört aslî harfle birlikte geldiyse

¹³⁹ el-Ḥamlâvî, Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf, 116.

¹⁴⁰ el-Ḥamlâvî, Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf, 116.

¹⁴¹ el-Ḥamlâvî, Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf, 116.

¹⁴² el-Ḥamlâvî, Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf, 116.

(örneğin قَتِيل ، مَقْتُول ، قَاتِل gibi) ve kelimedeki tekrar (tekrâr) yoksa, bu harfin zâid olduğuna hükmedilir. قَوْل (söz) ve بَيْع (satmak) kelimelerindeki vâv ve yâ, üç ya da daha fazla harfle birlikte gelmediği için zâid değildir. وَسْوَسة (vesvese), وَشْوَشة (fısıltı), صَيْصِيَة¹⁴³ gibi kelimelerde ise tekrâr vardır. Birinci ve ikinci kelimenin vezni فَعْلَلَة ; üçüncüsünün ise فَعْلَلَة şeklindedir.¹⁴⁴

1.3.3.4. Ziyâde Harfleri ve Örnekleri

Daha önce ziyade harflerinin س أ ل ت م و ن ي ه ا olduğunu söylemiştik. Şimdi bunları daha yakından, örnekleri ile birlikte tanıyalım.

a) Elif harfinin ziyadeliği

Elif harfi, gerçekte hiçbir zaman aslî bir harfe karşılık gelmez. Ya zâid olur ya da yâ veyahut vâv'dan dönüşmüş olur.¹⁴⁵ Kelime başında asla zâid olarak gelemez. Çünkü kendisi sakin olduğu için, sakin bir harfle de başlanamaz.¹⁴⁶ Üç ya da dört aslî harf bulunan bir kelimenin orta ya da sonunda zâid olur. التَّكْرَار (tekrâr), الحَلْخَال (halhal), الكَاتِب (kitap), السُّرَادِق (perde) ve الجَوَارِش (Mideli takviye için alınan ilaç, (halhal), الدُّنْيَا (dünya), الصَّخْرَاء (çöl), السِّمَاء (gökyüzü), القَهْقَرَى (geri çekilmek), القَبْعَرَى (kıllı büyük deve) gibi.¹⁴⁷

Elif harfi, إِذَا، حَتَّى، إِلَى gibi edatlarda aslîdir. Elif harfi, bunların dışında hiçbir kelimedeki aslî olamaz; ya zâid olur ya da aslî bir harften kalb edilmiş olur: قَالَ (Dedi.),

¹⁴³ İnek vb.'nin boynuzu, kale gibi anlamlara gelebilmektedir. Çoğulu الصَّيَّاصِي şeklinde gelir.

¹⁴⁴ Bk. el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 71.

¹⁴⁵ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fî't-taṣrîf*, 1: 279.

¹⁴⁶ Bk. İbnu'l-Ḥâcib, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-taṣrîf*, 61, 75; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 71; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 118.

¹⁴⁷ Mehmet Zihni, *el-Munteḥab*, 50; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 118-119.

اِسْتَعْنَى (Seçti.), اِصْطَلَفَى (Seçti.), اَلْمَعْنَى (mana), اَلْمُحْتَمَى (seçilmiş), مَال (mal, mülk), اِسْتَعْنَى (Zenginleşti.), اَلنَّابُ (köpek dişi) ve اَلْبَاب (kapı) gibi.¹⁴⁸

Elif harfi, ilhâk için ziyâde edilebilir (مُعْزَى ، اُرْطَى gibi). Bu durumda zâid olan elif harfi, aslî bir harfe karşılık geldiği için kelime sonunda tenvin alır. Elif harfi, جَايِر (zorlayıcı) ve فَاعِل kelimelerinde olduğu gibi ism-i fâilini elde etmek için فَاعِل veznine konulan kelimelerde ve رِهَان (rekabet) ve ضِرَاب (dişi hayvanı aşma) örneklerinde olduğu gibi mastar olarak فِعَال vezninde geldiği kelimelerde ise kelimenin veznini ve binasını tamamlamak yani yeni bir anlam elde etmek için ziyâde edildiğini¹⁴⁹ görüyoruz.

b) Hemze harfinin ziyâdeliği

Hemze, kendisinden sonra üç aslî harf bulunan bir kelimenin başında zâid olarak gelebilir: اَلْاِشْقَى (biz aleti), اَلْاِزْمِيلُ (pabuççu bıçkısı), اَلْاُسْلُوبُ (kühl taşı), اَلْاِثْمُ (kühl taşı), اَلْاِثْمُ (biz aleti), اَلْاِجْتِمَاعُ (toplama), اَلْاِكْرَامُ (ikram etmek) gibi.

Eğer kendinden sonra dört aslî harf bulunursa zâid sayılmaz. اَلْاِصْطَبْلُ (ahır), اَلْاِصْطَفَالِينَ (havuç) ve اِصْطَخِرَ gibi.¹⁵⁰

Kendinden sonra yalnız iki harf olursa hemze yine zâid olmaz: اَكَلَ (yemek), اَلْاَمَلُ (ümit), اَلْاَدَبُ (edep), اَلْاَلَمُ (ağrı) gibi. اَلْاِثْرُ (miras) de böyledir. Çünkü baştaki hemze, vâv'dan mubdeldir. اِسْمُ، اِبْنُ kelimelerinin hemzesi zâid, aslı ise بَنُو، اِبْنُ

¹⁴⁸ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi 't-ta'srîf*, 1: 279; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 50.

¹⁴⁹ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fi 'ilmi's-sarîf*, 71.

¹⁵⁰ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi 't-ta'srîf*, 1: 230-232; İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-ta'srîf*, 76; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 50; Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fi 'ilmi's-sarîf*, 72; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119; Hemze, en az üç kök harfiyle birlikte kelime başında bulunduğu ve kendisinden önce başka bir elif daha bulunmak şartıyla en az üç kök harfle birlikte kelime sonunda olduğunda zaid hükmünü alır. Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

şeklindedir.¹⁵¹ اِسْت (arka) kelimesinin hemzesi de zâidtir, bunun aslı سَتَه şeklindedir, çoğulu ise اِسْتَاهَ şeklinde gelir: اِسْتُهُمْ فِي الْمَاءِ وَأَنْفُهُمْ فِي السَّمَاءِ (Kıçları suda, burunları gökte.) gibi.¹⁵²

Hemzenin ortada ziyâde edilmesi enderdir. شَمَالٌ (poyraz) lafzına hemze ziyâde ederek شَامَلٌ ya da شَمَّالٌ denildiği de olmuştur. İmru 'u'l-Kays'ın beytinde¹⁵³ olduğu gibi:

فَتُوضِحَ فَالْمِمْقَرَةِ أَمْ يَعْفُ رَسْمُهَا * لِمَا نَسَجَتْهَا مِنْ حُنُوبٍ وَشَمَّالٍ

(Tûdîh ve Mîkrât arasında, Güney ve Kuzey rüzgarlarının üstünü bir açıp bir kapatmasından dolayı izleri silinmemiştir.)

Üç aslî harften sonra gelen elif'ten daha sonraki hemze de zâidtir. الرَّايَةُ، الصَّحْرَاءُ، الحَاوِيَاءُ (esnemek hali), الثُّوبَاءُ، القُوبَاءُ (lohusa), النَّفْسَاءُ ve الحُمَرَاءُ، الأَسْلِحَةُ الْبَيْضَاءُ، الْمَرْأَةُ الْحَمِيرَاءُ (bağırsak), الأَنْصِبَاءُ (Muharremin onu), الْعَاشُورَاءُ (Muharremin dokuzu), النَّاسُوعَاءُ (nasipler), الْبَاقِلَاءُ gibi.¹⁵⁴

الشِّفَاءُ (şifa), الْبُكَاءُ (ağlama), الْآبْنَاءُ (çocuklar), الْأَسْمَاءُ (isimler), الْإِمْلَاءُ (imlâ), الْإِمْلَاءُ (gökyüzü), الْكَلْبَاءُ (su), الْكَلْبَاءُ (gökyüzü) gibi kelimelerin sonunda gelen hemzeler, kendilerinden önceki eliften önce üç aslî harf gelmediği için zâid değildir, aksine aslî bir harften maktûbtur.¹⁵⁵

الْحَطَّاءُ (acûz, yaşlı), الْحَنَاءُ (kına), الْمَوَاءُ (miyavlamak), الْوَبَاءُ (genel hastalık), الْأَشْيَاءُ (şeyler), الْخَطَّاءُ (cemâat), الْفَرَّاءُ (yaban eşeği), الْحَفِيسَاءُ (cimri), الْكِكْرَاءُ (kıkırtı) gibi kelimelerde, الْأَجْزَاءُ (bölümler) gibi lâmu'l-fiilli mehmûz olan müfretlerin çoğulları ve

¹⁵¹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-ta'srîf*, 1: 230; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 50.

¹⁵² Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51.

¹⁵³ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-ta'srîf*, 1: 227; Ebû Hayyân, *el-Mubdi 'fi't-ta'srîf*, 124; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51; Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fi ilmi's-şarf*, 72; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

¹⁵⁴ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51; Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fi ilmi's-şarf*, 73; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

¹⁵⁵ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51.

الإِسْتِهْزَاءُ (alay etme), الْإِبْتِدَاءُ (başlama), الْإِنْشَاءُ (inşa etme) gibi zaten mehmûz olan kelimelerin hemzeleri, aslîdir.¹⁵⁶

c) Vâv harfinin ziyâdeliği

Kelime başında zâid olarak gelemmez. Üç ya da daha fazla aslî harf bulunan kelimelerin ortasına zâid olarak gelebilir: الْبَرْذَوْنُ (beygir), الْفَرْجُونُ (kaşağı), الْفَرْجُونُ (eker kaşı), الْعَنْكَبُوتُ (serçe), السَّعْنَةُ (Nîl kenarlarında neş'et eden bir hayvan), الْغُرُوبُ (örimcek), الطُّلُوعُ (doğma), الْغُرُوبُ (batma), الْأَسْلُوبُ gibi.¹⁵⁷

Bazı kelimelerin sonunda da vâv zâid olarak gelmiştir: الْعِنْدَاؤُ (mekr ve 'usr), الْكَرْفُوتُ (köprücük kemiği) gibi. الْغُرُوبُ kelimesindeki üç aslî harften sonra gelen vâv, yine elif ve nûn da zâidtir.¹⁵⁸

Vâv, كَوْنٌ ve حَوْرٌ kelimelerinde olduğu gibi zâid olarak gelmiş ve جَعْفَرٌ kelimesine ilhâk edilmişlerdir. عَجُوزٌ ve صَبُورٌ kelimeleri فَعُولٌ vezninde gelmiş ve vâv harfi zâidtir. مَنَحْنُونُ (dolâb) ve جُرْمُوقٌ (küçük ayakkabı) kelimelerinde de zâidtir.¹⁵⁹ İki harfli mükerrer (وَعَوَعٌ) kelimelerdeki vâv ise aslîdir.¹⁶⁰

d) Yâ harfinin ziyâdeliği

Bir kelimedede, kendinden başka üç aslî harf bulunduğu halde gerek başta ve gerek ortada ve gerekse sonda bulunsun zâidtir. الْيَلَمْعُ (parlak ufak taş), الْيَمْعُ (yağmursuz bulut ve yalancı adam), الْيَعْمُورُ (henüz kuvvet bulan âhû yavrusu ve yaban ineği buzağısı), الْيَحْمُومُ (siyah duman), الْيَقْطِينُ (kabak ve hıyar gibi yere yayılıp ağaç olmayan), الْخَنْزِيرُ , الْكَلِيلُ (domuz), الْفَنْطَيْسَةُ (domuz burnu), الْكَرْمِيلُ (korkak), الْجَرْيَةُ

¹⁵⁶ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51.

¹⁵⁷ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 52.

¹⁵⁸ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 52.

¹⁵⁹ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi'ş-şarf*, 71; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

¹⁶⁰ Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

(havsala), الْكَرْبَاعِيَّة (ön diş ile azı diş arasındaki diş), السَّيْمَانِيَّة (sekiz), الْبَلَهِيَّة (refahiyet), الْكَبْرِيَاء (gibi).¹⁶¹ الْكَلْبُومِيَّة (kablumbağa), الْأَرَاذِي (araziler), الْكَالِي (geceler), الْكَالِي (halklar),

Muzâri fiillerin başında bulunan أُنِيت harflerinden her biri zâid olarak gelir. Örneğin يَكْتُبُ fiilinin başına yâ, zaidtir. Bazı isimlere de zâid olarak bitişmiştir; يَعْمَلُ (dişi deve/nâka) ve يَلْمَعُ (serap) gibi.¹⁶²

صَرِيع (yere yıkılmış), قَتِيل (öldürülen), سَعِيد (mutlu), عَلِيم (bilgin) gibi kelimelerde geçen yâ ise binâ (vezin) için ziyâde edilmiştir.¹⁶³

Yâ harfi, بَيْطَر (veteriner) kelimesinde olduğu gibi ilhâk için de ziyâde edilebilmektedir.¹⁶⁴

e) Mîm harfinin ziyâdeliği

Mîm'in ziyâde edilmesi, hemze'ye çok benzemektedir. Onun gibi, kendinden sonra üç aslî harf geldiği zaman başta çokça ziyâde edilir; مُقَاتِل (savaşçı), مَجْرُوح (yaralı), مَلْعَب (saha) vb. gibi.¹⁶⁵

İştikâkî bilinmese de mîm'in kelime başında çokça ziyâde edilmesinden dolayı, مَنُجْ lafzının zâid olarak مَفْعِل vezninde geldiğine hükmedilmiştir. Mîm, ancak üç aslî harf bulunan isimlerde ziyâde edilir. Fiillerde ise ziyâde edilmez.¹⁶⁶

Rubâ'î mücerred isimlerin ise başlarında yani ruba'î mücerred fiillerden kelime türetilirken ziyâde edilir. Örneğin, مُدَخَّرَج (yuvarlayan) gibi. مَرْزُوح (bir tür bitki) kelimesindeki mîm ise aslîdir; çünkü müştak değil, aksine mu'arrab a'cemî bir kelime olup vezni de مُعْلُول şeklindedir.¹⁶⁷

¹⁶¹ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 52-53.

¹⁶² Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 72.

¹⁶³ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 72.

¹⁶⁴ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 72.

¹⁶⁵ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 73.

¹⁶⁶ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 73.

¹⁶⁷ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fî t-ta'srîf*, 1: 247; el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 73.

Mîm harfinin, kelime ortasında ya da sonunda ziyâde edilmediği zikredilmiş, fakat دَلَامِص (parlak), هِرْمَاس (aslan), رَزْم (mavi), خُلْكَم (kapkara), فُسْحَم (çok geniş mekan), دَلِقَم (dili sarkmış, ağzından sular akan yaşlı dişi deve) kelimeleri şâz olarak görülmüştür.¹⁶⁸

f) Nûn harfinin ziyâdeliği

Nûn, bazı yerlerde düzenli olarak bazı yerlerde ise düzensiz olarak ziyade edildiği olur. Nûn harfi, humâsî isimlerde, eğer dördüncü harf olarak gelir ve sâkin olursa zâid olur; سَحْنَجَل , عَقْنَقَل (ayna) gibi.¹⁶⁹ Böyle bir durumda kelime muḍa‘af olmamalıdır.¹⁷⁰

إِنْفَعَل veznindeki, bu veznin emir çekimi ve masdarındaki nûn da zâiddir.¹⁷¹

Ayrıca, tesniye elif'i ve yâ'sından الرَّجُلَانِ، الرَّجُلَيْنِ gibi ve çoğul vâvı ve yâ'sından الطَّالِبُونَ، الطَّالِبِينَ gibi sonra gelen nûnlar, tevkîd için fiilin sonuna bitiştirilen nûnlar (أَدْخَلَ، أُدْخِلَ gibi), ef'âl-i hamse'nin sonunda bulunan nûnlar (يَلْعَبَانِ، تَلْعَبَانِ، يَلْعَبَانِ، سَكْرَانِ، جَوْعَانِ) gibi), sıfat-ı müşebbehenin sonundaki nûnlar (عُصْبَانِ، مَرَوَانِ، عُصْمَانِ، عَدْنَانِ) gibi), yine sıfat dışında bazı isimlerin sonuna bitişen nûnlar (عُصْبَانِ، مَرَوَانِ، عُصْمَانِ، عَدْنَانِ) gibi) zâidtir.¹⁷²

Muzâra‘ at harflerinden biri olan nûn da zâiddir; نَلْعَبُ، نَكْتَبُ gibi.¹⁷³

¹⁶⁸ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taṣrîf*, 1: 239-240; Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taṣrîf*, 126-127 (el-Aḥfeş ve el-Mâzinî, دَلَامِص ve buna kıyasla دَمَالِص ve دَمَارِص kelimelerindeki lââm’ın zâid olmadığını söylüyorlar.); el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’s-şarḥ*, 73-74; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁶⁹ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taṣrîf*, 1: 263; Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taṣrîf*, 130 (İbn Cinnî ise bu durumu ihtimalli olarak görmektedir.); el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’s-şarḥ*, 74.

¹⁷⁰ Bk. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁷¹ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taṣrîf*, 1: 257; Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taṣrîf*, 130; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’s-şarḥ*, 74; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁷² Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taṣrîf*, 1: 257; Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taṣrîf*, 130; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’s-şarḥ*, 74-75; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁷³ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taṣrîf*, 1: 257; Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taṣrîf*, 130; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’s-şarḥ*, 75; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

kelimelerde de zâiddir.¹⁷⁸ Şa‘leb, hâ’nin sadece harekenin beyanı için ziyâde edilebileceğini iddia etmiştir.¹⁷⁹

أَهْرَاق ve أَهْرَاق kelimelerindeki hâ ise bir açıdan bedel, bir diğer açıdan ise zâid olabilir. Kelimenin aslı أَرَّاح (İstirahat ettirdi.), bunun da aslı أَرَّاح’dır. Vâv’ın harekesi râ’ya gidince, vâv, elif’e dönüşmüş, vâv’ın harekesinin gitmesinden dolayı da buna ivaz olarak hâ ziyâde edilmiştir. Bu Sîbeveyh’in yorumudur.¹⁸⁰ Bu yoruma göre, hâ’nın zâid olarak görülmesi, haziften önceki durum dikkate alınınca, ivaz (bedel) olarak görülmesi ise haziften sonraki durum dikkate alınınca söz konusudur.

أُمّهَات (analar) ve هِبْلَع (obur) kelimelerindeki hâ ise semâ‘î zâiddir.¹⁸¹ Şa‘leb’e göre هِبْلَع (obur), هِرْكُولَة (iri) kelimelerindeki hâ’lar zâid iken¹⁸² Sîbeveyh’e göre هِبْلَع ve هِبْلَع kelimelerindeki ه harfleri aslıdır.¹⁸³ Sahîh görüşe göre هِبْلَع kelimesindeki hemze’nin aslî olduğu¹⁸⁴ belirtilmiştir.

i) Sîn harfinin ziyâde edilmesi

Sîn harfi, اسْتَفْعَلَ vezninin müştaklarında ve mastar vezninde kıyasî olarak zâiddir.¹⁸⁵ Bazı Araplar, müennes kâf’ının kesresini belirtmek için vakf halinde sîn’i ziyâde etmektedirler; مَرَرْتُ بِكِسْ ; مَرَرْتُ بِكِسْ gibi. Buradaki sîn’in zâid olduğu açıktır.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 217; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122; el-Ĥalvânî, *el-Vâdî fi ‘ilmi’s-şarf*, 76. el-Muberrred, ziyâde harfleri arasında hâ’yi saymaz. Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 204, 217.

¹⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122.

¹⁸⁰ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 221, 224-226.

¹⁸¹ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 217-219; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122; el-Ĥalvânî, *el-Vâdî fi ‘ilmi’s-şarf*, 77; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 120. هِرْكُولَة (iri yapılı kadın), هِبْلَع (uzun ahmak erkek) kelimelerindeki he’nin zâid ya da aslî olduğu şeklinde iki farklı görüş vardır. Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 219-220; el-Ĥalvânî, *el-Vâdî fi ‘ilmi’s-şarf*, 77.

¹⁸² Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122.

¹⁸³ İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 34.

¹⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 123.

¹⁸⁵ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 222; el-Ĥalvânî, *el-Vâdî fi ‘ilmi’s-şarf*, 77; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119-120. اسْطَاعَ يُسْطَاعُ (itaat etmek yani اسْطَاعَ يُسْطَاعُ) kelimesindeki sin’in ziyâdesi kıyasî değildir. Ölmüş kullanımlardandır. Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 171; el-Ĥalvânî, *el-Vâdî fi ‘ilmi’s-şarf*, 77.

¹⁸⁶ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 222; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 123.

إِسْتَحَذَ (Aldı.) kelimesinin aslının اِسْتَحَذَ şeklinde ve sîn'in fâ'u'l-fiile karşılık gelen tâ'dan bedel olduğu söylenmiştir. Bir diğer ve sahîh görüşe göre bunun aslı اِسْتَحَذَ olup ikinci tâ düşmüştür.¹⁸⁷

Sîn'in kelime sonunda ziyâdesi semâ'î ve nâdirdir; فُذْمُوس (eski; efendi) gibi.¹⁸⁸

أَسْطَعَتْ kelimesi hakkında ise birçok görüş zikredilmiştir. el-Ferrâ', اِسْطَعَتْ kelimesinin اِسْطَعَتْ (yapabilmek) olduğunu düşünürken, Sîbeveyh, kelimenin aslının اِطَاعَ olup, sîn'in 'aynu'l-fiilin giden harekesine ivaz olarak ziyâde edildiği görüşündedir. Çünkü kelimenin aslı اِطَوَّعَ şeklindedir. Vâv'ın harekesi tâ'ya verilmiştir. Buna ivaz olarak da sîn gelmiştir. İbn 'Uşfûr ise kelimenin ziyâde edilmeden önceki hali dikkate alınarak sîn'in zâid olduğunu, haziften sonraki dikkate alınarak da sîn'in ivaz olduğunu söylemenin mümkün olduğunu söylemektedir.¹⁸⁹

i) Lâm harfinin ziyâdeliği

Lâm'ın ziyâdesi ise kıyasî değildir. İşâret isimlerindeki ذَلِكْ ، أُولَٰئِكَ kelimelerindeki (bunların aslı ذَاكَ، أُولَٰئِكَ şeklindedir) lâm'lar¹⁹⁰، فُحْجَل، عُبْدَل، زَيْدَل kelimelerindeki [bunların aslı عُبْدٌ، زَيْدٌ şeklindedir ve bu anlamda ('abd ve zeyd ve efhac) gelmişlerdir] lâm'lar, zâid olmaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁷ Ebû Hayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 123.

¹⁸⁸ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 120.

¹⁸⁹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 222-226; Ebû Hayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 124. Sîbeveyh ve el-Ferrâ'ın görüşü için ayrıca bk. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 77.

¹⁹⁰ İşâret isimlerindeki lâm, uzaklık bildirmek için gelir. Bk. el-Halvânî, *el-Vâdî fi 'ilmi's-şarf*, 78.

¹⁹¹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 203, 213-216; Ebû Hayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 120; İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 70; el-Halvânî, *el-Vâdî fi 'ilmi's-şarf*, 78; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

Ebu'l-Hasan (Sa'îd b. Mes'ade Ebu'l-Hasan el-Ahfeş el-Evsat, h. 215) عَبْدُ الله kelimesinin anlamının عَبْدُ الله olduğu görüşündedir.¹⁹²

el-Mubberred, عَثُول (bıyıkları uzun/uzun bıyıklı) kelimesindeki lââm'ın zâid olduğu görüşündedir.¹⁹³ Ona göre kelimedeki lââm harfinin zâid olduğunun delili, Arapların ضَبْعُ عَثَوَاءَ yani “çok kıllı” şeklinde söylemeleridir.¹⁹⁴

طَيْسَل (toz), هَيْئَل (uzun deve), فَيْشَلَة (sütlü su) kelimelerindeki lââm'ın da zâid olma ihtimali vardır.¹⁹⁵

عَسَل (hızlı deve) kelimesi Sîbeveyh'e göre aslî, İbn Hâbîb (Muhammed b. Hâbîb)'e göre zâid olmaktadır.¹⁹⁶

Ziyâde, sarfî mîzânı ziyâdesiyle etkilediği için ayrıntılı olarak ele aldık. Aşağıda ise hazif konusu incelenecektir.

1.3.4. Hazif

Şu ya da bu sebeple bazı durumlarda kelimeden bir ya da daha fazla aslî harf düşebilir. Bu durumda, düşen harfe karşılık gelen harf, mîzân'dan da düşürülür.¹⁹⁷ Hazif, kelimenin hem fâ'sına, hem 'ayn'ına hem de lââm'ına karşılık gelebilir. Örneğin, صِفَة , عِدَة , زِنَة kelimelerinin vezni عِلَة şeklindedir. Çünkü bunların asılları (düşürülmeden önceki hâlleri) وَصِفَتْ , وَعِدَتْ , وَزِنَتْ şeklindedir. Söz konusu kelimelerde, yapının fâ'sına karşılık gelen harfler düşürülmüştür. Kelime sonundaki tâ'lar (ة) ise hazfedilenden ivaz (bedel) olarak gelmiş tenis alâmetleridir. Kelimenin kökünde, bu

¹⁹² Ebû Hayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 120. Ebu'l-Hasan (el-Ahfeş el-Evsat) da عَبْدُ الله kelimesinin عَبْدُ الله anlamında olduğu görüşündedir. Bu durumda lââm, Abdullah terkinin abd kısmına getirilen bir ziyâde olabileceği gibi; Abd ve Allah kelimelerinden mürekkep manhût bir kelime de olabilir. Bu durumda lââm, zâid olmaz. Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrif*, 1: 213.

¹⁹³ Bk. Ebû Hayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 120-121.

¹⁹⁴ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrif*, 1: 214.

¹⁹⁵ Ebû Hayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 121.

¹⁹⁶ Ebû Hayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 121.

¹⁹⁷ Bk. 'Abdulgânî, *eş-Şarfü'l-kâfi*, 25; el-Hamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15; eş-Şâtîbî, *el-Makâşidu's-şâfiye*, 8 : 318; Muhammed Muhyiddîn, *Durûsu't-taşrif*, 32.

Lefîf mekrûn fiiller ise nâkıs fiilin çekiminden farklı değildir, ‘aynu’l-fiilinde ise hiçbir değişiklik söz konusu olmaz. هُوَ يُتْ ، هُوَ يُنَا، هُوَ وَا، هُوَ يَنْ ، هُوَ تْ، هُوَ يَا ؛ يَهُوَ وَنَ ، هُوَ يَنْ، تَهُوَ يَنْ، هُوَ ، هُوَ يَا، هُوَ وَا...²⁰¹ gibi.

Mücerred fiiller, tüm harfleri aslî olan fiillerdir. Bu sebeple, bir illeti olmadan hiçbirisi düşürülemez. بَاعَ ، قَالَ ، كَتَبَ gibi. Bir illet sebebiyle düşürülen harf ise zâid sayılmaz. vâv, بَعَثَ örneğindeki vâv, ثُتِيَ örneğindeki yâ gibi.²⁰²

Yine kelimenin yapısından kaynaklanan bir durum olmayıp, sonradan hazif yapılan terhûimde de vezin kelimenin son haline göre şekillenmektedir. Nitekim burada da hazif söz konusudur. مَالِ يَا örneğinde مَالِ kelimesinin aslı، مَالِكْ şeklindedir.²⁰³ Dolayısıyla kelimenin vezni، فَاعْ'dir.

1.3.5. Tekrâr (Teşdîd)

İlhâk ya da başka bir amaçla, kelimedeki tağ'îf yani aslî bir harfin tekrârı, iki şekilde söz konusu olabilir. Birincisinde ‘aynu’l-fiil، فَطَعَ örneğinde olduğu gibi bitişik (muttasıl) olarak iki kez tekrârlanır ya da عَمَّنَّقَلْ örneğinde olduğu gibi araya bir zâid harf girerek ayırık bir şekilde (munfasıl) tekrârlanır.²⁰⁴

Diğer durumda ise lâm bitişik ya da ayırık olarak tekrârlanabilir; جَلَبَبَ وِ جَلْبَابَ gibi. Yine fâ'u'l-fiil ve ‘aynu’l-fiil, ikisi birlikte tekrârlanabilir; مَرْمَرِيْس (dâhiye) gibi. Bu tür tekrârlama, azdır. Yine، ‘aynu’l ve lâmu’l-fiill ikisi birlikte de tekrârlanabilir; سَفَرَجَلْ (ayva) veznindeki صَمَحَمَحْ kelimesi için böyle bir durum söz konusudur.²⁰⁵

²⁰¹ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî ‘ilmi’ş-şarf*, 112.

²⁰² Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî ‘ilmi’ş-şarf*, 113.

²⁰³ Geniş bilgi için bk. İbnu’l-Ĥâcib, *el-Kâfiye fî ‘ilmi’n-naĥv ve ‘ş-şafiye fî ‘ilmi’t-taşrîf ve’l-ĥat*, 20; İbn Hişâm, *Şerĥu Kaṭri’n-nedâ*, 200-203.

²⁰⁴ el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fî fenni’ş-şarf*, 115.

²⁰⁵ el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fî fenni’ş-şarf*, 115.

Araları aslî bir harfle ayrılan sadece fâ'u'l-fiili (فَرَّقَ gibi) ya da 'aynu'l-fiili (سَمِّمَ gibi) tekrârlanmış ya da dört harften oluşan ve ilk iki harfi tekrârlanmış (حَدَّرَ gibi) kelimelere gelince bunlar aslîdir. Bir kelime iki harf tekrârlanır ve bunlardan önce aslî bir harf bulunursa, örneğin صَمَخَ ve سَمَعَ (başı küçük/küçük başlı) kelimelerinde, son iki tekrarlanan harfin ziyâdeliğine hükmedilir. Çünkü kelime için gerekli en az kök harfler, bunlardan önce tamamlanmıştır.²⁰⁶

لُؤْلُؤ (inci), جُؤْجُؤ (göğüs), فُلْفُل (biber), سَمْسَم (susam), كَفْكَف (gözyaşı kurulama, silme), لَمَلَم (Topladı.), عَسْعَس (Karanlık bastı.) gibi kelimelerin vezni hususunda sarf âlimleri arasında görüş ayrılıkları vardır. Bu konuda ortaya atılan en iyi görüş, bunların harflerinin aslî olarak kabul edilmesi ve vezinlerinin de فَعْلَل şeklinde olmasıdır. Ancak sarf âlimleri, iki tür muḍa'afı birbirinden ayırmaktadır. Birincisinde, mükerrer iki harften birinin düşürülmesi uygun olur: كَفْكَف ، عَسْعَس ، لَمَلَم kelimeleri، كَفَّ ، عَسَّ ، لَمَّ şeklinde söylenebilir. Diğerinde ise bu durum uygun olmaz، جُؤْجُؤ ، سَمْسَم ، لُؤْلُؤ kelimelerinde olduğu gibi.²⁰⁷

Sarfçılar, ikincisinin فَعْلَل vezninde olduğu hususunda ittifak halindedirler. Ancak birincisi ihtilâfıdır. Bazıları bunları فَعْلَل vezninde, bazıları فَعْلَل vezninde görürler ve gerekçe olarak “fâ, asıl kelime içerisinde tekrârlanmıştır. Bu sebeple mîzânda da tekrârlanması gerekir” derler. Bazıları da mükerrer harfi zâid olarak görürler ve bu sebeple mîzânda zâid harfin tekrârlanması gerektiğini ileri sürerler. Buna göre لَمَلَم kelimesi فَعْلَل veznindedir. كَفْكَف kelimesi ise فَعْلَل ; عَسْعَس de فَعْلَل

²⁰⁶ el-Ḥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 115.

²⁰⁷ Bk. el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi 'ilmi's-şarf*, 64. Muḍa'af kelimelerdeki iki harften birincinin mi ikincinin mi zâid olduğu hakkında ihtilaf için bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taṣrîf*, 1: 298-307.

veznindedir. Bu görüşlerin en iyisi her iki türün de فَعْلُ vezninde olduğunu söyleyen görüştür.²⁰⁸ Aksi halde vezinleri gereksiz yere çoğaltmış oluruz.

Rubâ'î mücerred fiil, ya muḍa'af olur ya da böyle olmaz. İlk iki ve son iki harfler aynı olursa, buna muḍa'af rubâ'î mücerred fiil denir. زَلَزَلَ (Sarstı.), صَرَصَرَ (Kesik kesik ve tiz bir sesle öttü.), جَرَجَرَ (Gargara yaptı.) gibi. Ebû İshâk ez-Zeccâc, bu tür fiilleri de sülâsî bir asla dayandırmakta ve kelimenin 'ayn ve lâm'ı arasında kalan fâ'nın tekrâr edildiğini iddia etmekte ve veznini de فَعْلُ şeklinde görmektedir. Bu vezin ise bilindiği gibi sülâsîdir. Onu bu görüşe iten şey, onun, bu tür bazı muḍa'af fiillerin, sülâsî anlamlarına muvâfık olduğunu görmesidir; كَفَكَ بِمَعْنَى كَفَّ (Gözyaşı sildi.), خَلَجَلَ بِمَعْنَى خَلَّ (Yerinde sallandı.) şeklindeki açıklamalar²⁰⁹ da bunu göstermektedir.

1.3.6. İlhâk

Sarf ilminde ilhâk, isim ya da fiile bir ya da iki harfin eklenmesi ve böylece oluşacak lafzî yapının, harf, hareke ve sâkin sayısı açısından başka bir yapıya mutabık hale gelmesidir (örtüşmesidir).²¹⁰ Bu durumda vezin, kendisine ilhâk edilen kelimeninki gibi olur.

İlhâktan maksat genellikle, şiirde vezni, nesirde secî kurmaktır.²¹¹

İlhâk olgusunda iki şart vardır: Birincisi, harfin ziyâdesi bir anlam ifade etmemesi, ikincisi ise mulhâk olan sözcüğün, tüm çekimlerinde mulhâk olduğu

²⁰⁸ Bk. el-Halvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 64. Kûfîler, زَلَزَلَ kelimesinin زَلَّ'den, صَرَصَرَ'nın صَرَّ'dan, كَفَكَ'nin كَفَّ'den geldiği, çünkü anlamlarının aynı olduğu görüşündedirler. [Bk. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-taşrîf*, 75.] Buna göre bu gibi kelimelerin فَعْلُ vezninde olduğunu söyleyenler, Kûfîlerdir.

²⁰⁹ Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 164; Ebu'l-Feth 'Uşmân b. Cinnî, *el-Haşâ'îş*, thk. Muḥammed 'Alî en-Neccâr (b.y.: el-Mektebetu'l-'ilmiyye, ts.), 2: 52-53.

²¹⁰ Bk. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-taşrîf*, 70; el-Halvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 53; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 73; el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muşṭalaḥât*, 201.

²¹¹ Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 73; el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muşṭalaḥât*, 201.

Mücerred sülâsî olan bir fiil ya da ismi, mücerred rubâ'îye ilhâk etmek için tek bir harf ziyâde edilir. Örneğin, جَهَرَ'dan (Göründü.) رَ جَهُوْ ; دَهَرَ'dan (zaman) رَ دَهُوْ ; بَطَرَ'dan (Şımarık oldu.) بَطَرَ türetilerek دَخَرَ fiiline ilhâk edilir. جَدَلَ'den (polemik) جَدُول (yatak, beşik) مَهْدَد ; مَهْدَد'den (yatak, beşik) مَهْدَد ; جَدُول ismine ilhâk yapılarak مَغْزَى denilebilmektedir.²¹⁶

Mücerred sülâsî olan ismi, mücerred humâsîye ihlâk etmek için iki harf ziyâde edilir. Örneğin, رَجُلٌ عَفْنَجَج (kaba, kuru bir adam) örneğinde أَلْعَفَج kelimesi nûn ve cîm ziyâdesiyle سَفَرَجَل ve فَرَزْدَق kelimelerine ilhâk edilmiştir.²¹⁷

Büyük karınlı demek olan حَبْنَطَى (öfke ile dolu); sert bir şekilde itmek demek olan دَلْنَطَى (iri omuz); cesur kaplan demek olan سَرْنَدَى kelimeleri, سَفَرَجَل kelimesine ilhâk edilen isimlerden bazılarıdır.²¹⁸

Mücerred rubâ'î olan bir ismi, mücerred humâsîye ilhâk etmenin örnekleri arasında vezni السَّمِيدَع olan فَعِيلٌ (ulu kimse) kelimesini, vezni فَعَّلٌ olan فَفَعَّد (kısa olan) ve سَبَهَل (iş olmayan boş) kelimelerini sayabiliriz. Bütün bunlar mücerred humâsî فَرَزْدَق ve سَفَرَجَل kelimelerine mülhaktır.²¹⁹

Mezîdlere ilhâk edilmesi, mücerred fiil ve isimler, sadece mücerred fiil ve isimlere ilhâk edilmezler, mezîdlere de ilhâk edilebilirler. Rubâ'î mücerredin mutâvaatı için kullanılan, nûn ziyâde edilmiş اُخْرَجَم (Toplandı.) fiiline اِفْعَسَس (Çıkık göğüslü oldu.) ve اِسْمَنْقَى fiilleri ilhâk edilmiştir.²²⁰

²¹⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi's-şarf*, 55; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²¹⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi's-şarf*, 56; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²¹⁸ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi's-şarf*, 56.

²¹⁹ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi's-şarf*, 56-57; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁰ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi's-şarf*, 57; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

Mülhâkbih'e ziyâde edilen harfler, mülhaka da ziyâde edilmelidir. Bu sebepledir ki اِعْشَوْشَب fiili, اِحْرَجْ fiiline mulhaktır denilemez. Çünkü birincide farklı olan zâid harf vâv, ikincide ise nûndur.²²¹

İlhâkta iki tür ziyâde vardır. Birisi kıyâsî (muttarid) ve düzenli, diğeri ise semâ'î ve düzensizdir. Birinci durumda, kelimenin aslından olan ve kelimenin lâmu'l-fiile karşılık gelen harfin ziyâde edilmesidir. Örneğin, bu yolla ضَرَبَ fiili ضَرَبَ fiili şeklinde, شَمَلَ fiili شَمَلَ fiili şeklinde, المَهْدَ ismi de المَهْدَ fiiline sokulabilir. Semâ'î olan diğer durumda ise kelimenin aslından olmayan elif, vâv ve yâ gibi bir harfin ziyâdesi söz konusudur. اُرْطَى ، هَرَوْلَ ، بَيْطَرَ gibi.²²²

Mülhakın düzenli ve düzensiz olması arasındaki fark, şâir ya da secî yapanın, zorunda kaldığında kelimeye başka bir lâmu'l-fiil ekleyebilmesidir. Ancak, كَوْكَبَ (yıldız) ve بَيْطَرَ kelimelerine kıyasla جَوْلَ ve ضَبَّيرَ şeklinde söyleyemez.²²³

Bununla birlikte, bazı nahivciler, düzensiz olan ilhâk'ın bile düzenli sayılması gerektiği görüşünü ileri sürmüşler ve delil olarak Arapların, sözlerinin yapısında olsun ya da olmasın birçok yabancı kelimeyi dillerine soktuklarını, bu sebeple ilhâk yoluyla üretilen lafızların da Arapça söz varlığına ilave edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Diğerleri ise dil öğretiminde alıştırmaya yapmak maksatı dışında, ilhâkın sadece semâ'î a dayalı olduğunu belirtmişlerdir.²²⁴

Sözünü ettiğimiz ilhâk olgusu ve mülhak kelimeyle ilgili hatırdaki tutulması gereken bazı hususiyetler bulunmaktadır. Örneğin, ilhâk edilmiş kelimeye, şartları yerine gelse bile idgâm yapılmaz. Aşağıdaki beyitte geçen فُعْدُ (savaşta uzak duran korkak) kelimesinde idgâm yapılmamıştır.²²⁵

²²¹ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 57.

²²² Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 57-58; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 73-74.

²²³ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁴ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁵ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fî't-taşîf*, 1: 207; el-Halvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 58; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74. Şiir için ayrıca bk. er-Rađî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 48; Ebû Bekr b. Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc en-Nahvî el-Bağdâdî, *el-Uşûl fî'n-naḥv*, thk. 'Abdülhuseyn el-Fetlî, 3. Baskı (Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle, 1996), 3: 212.

Dureyd b. eş-Şumme:

دَعَايَ أَخِي وَالْمَوْتُ بَيْنِي وَبَيْنَهُ *** فَلَمَّا دَعَايَ لَمْ يَجِدْنِي بِقُعْدٍ

Kelimeye ilhâk için ziyâde edilen harf, mulhak olduğu kelimedeki aslî bir harfe karşılık geldiği için tenvîn kabul eder. مِعْرَى ، مِرْطَى kelimelerindeki zâid elif, aslî kabul edildiği için tenvin eklenmiştir. Oysa حُبْلَى (hamile) ve سَلَمَى kelimelerine tenvin eklenmez.²²⁶ Dolayısıyla, مِرْطَى kelimesi فَعْلَلْ ; مِعْرَى kelimesi فَعْلَلْ vezninde iken; سَلَمَى ve حُبْلَى kelimeleri, فُعْلَى veznindedirler.

Mülhak kelimedeki zâid harfin aslî kabul edilmesi, tasgîr yapılırken de kendini belli eder. Örneğin, حَمْرَاءُ ، سَلَمَى kelimeleri ، حُمَيْرَاءُ ، سُلَيْمَى şeklinde tasgîr edilirken، عِلْبَاءُ ، مِرْطَى kelimeleri ، عُلَيْبَى ، مِرْطَى şeklinde tasgîr edilir.²²⁷

Bilinmesi gereken diğer bir husus ise ilhak için kelimenin ortasında (içinde) zâid bir harf bulunmadıkça başına bir harf ziyâde edilememesidir. أَلَدَدُ (azgın) kelimesinin içinde zâid nûn olması sebebiyle başına hemze ziyâde olunmuş ve سَفَرَجَلْ kelimesine ilhâk edilmiştir. Oysa إِثْمِدْ (sürme elde edilen taş ya da sürmenin kendisi) kelimesindeki hemze, ilhâk için ziyâde edilmiş değildir. Çünkü öyle olsaydı kelimenin içinde zâid bir harf bulunması gerekirdi.²²⁸

Mülhak kelimenin vezin açısından kendisiyle örtüşecek kesinlikle bir mulhakbihi bulunmalıdır. Bu sebeple، قَبْعَثَرَى (çok iri erkek deve) kelimesindeki elif, ilhâk için değil teksîr için gelmiştir. Çünkü bu vezinde bir isim yoktur.²²⁹

²²⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 58; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74. Elif'le biten ve tenvîn veya tâ-i te'nîs kabul eden her sîga, mulhaktır; وَعَلَقَا عُلَى gibi. Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 75.

²²⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 58-59; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁸ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fî 'ilmi's-şarf*, 59.

²²⁹ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74-75.

İlhâkla ilgili bir diğer husus da şudur: Her iki kelimedede de ziyâde bulunur, harflerin sayısı, hareke ve sükûn açısından birbirine uyarsa, hangisinde daha fazla zâid harf varsa o, diğerinin mulhâkıdır; إِرْحَمْنِي ‘nın إِرْحَمْنِي ‘ye mulhak olması gibi.²³⁰

Buraya kadar Arap dilinde meydana gelen ses değişimlerinden bahsettik. Şimdi sarfî mîzânla ilgili problem ve çözüm yollarına geçmeden önce, problem teşkil edebilecek başka bir olgudan, ism-i tasgîr olgusundan bahsetmek gerekiyor.

1.4. Sarfî Mîzân ve İsm-i Tasgîr Olgusu

“Tasgîr”, bir ismin belli kalıplara konularak “küçültme” anlamı elde edilmesidir. Kalıplara dökülen isimlere ism-i tasgîr ya da muşagğar isim denir ve tasgir için üç kalıp (فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ) söz konusu edilmektedir. İsimler, bazı kurallar dahilinde bu üç vezinden birine konularak tasgiri yapılmış (muşagğar) halleri elde edilir.

Bir ismin tasgîr edilmesinin maksadına gelince bu، كَتَبَ الطُّفْلُ سَطِيرًا (Çocuk, satırcığı yazdı.), قَرَأْتُ كُتَيْبًا (Kitapçığı okudum.), مَشَى الْعِثْمُ فَوْقَ الْجِبَالِ [Bulutlar dağların üzerinden (tepeciklerinden) yürüdü.] örneklerinde olduğu gibi hacim ya da mesafenin küçültülmesi olabilir، جِئْتُ قُبَيْلَ الصَّبَاحِ أَوْ بُعِيدَهُ (Sabahın hemen öncesinde veya sonrasında geldim.) örneğinde olduğu gibi sürenin azaltılması/vaktin kısa tutulması da olabilir. Yine، أَعْطَيْتُهُ دُرَاهِمَاتٍ يَسُدُّ بِهَا رَمَقَهُ (Ona, kıt kanaat geçinecek kadar az para verdim.), لَنَا أَصْحَابٌ كِرَامٌ [Bizim güzel (az sayıda) arkadaşlarımız var.] örneğinde olduğu gibi sayının azaltılması olabilir.²³¹

Tasgîrle kastedilen amaçlardan biri de tahkîr (aşağılamak) ya da ta‘zîm (yüceltmek), kerâhiyet (nefret) ya da taḥabbub (sevgide bulunmak) ifadesi olabilir. Birbirlerinden nefret eden iki kişiden birinin diğerine söylediği şeyler bu cinstendir;

²³⁰ Bk. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 75.

²³¹ el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fî ‘ilmi’ş-şarf*, 201-202.

Cerîr'in Ahṭal'a الْأَحْيَاطُ demesi; el-Mutenebbî'nin Kâfûr'a كَوْنِيَر demesi bu türdendir.²³²

Tehvîl (korkutma, büyütme) ve bir şeyin tazîmi için de kullanılabilir. Lebîd'in aşağıdaki sözünde bu açıkça görülmektedir;

وَكُلُّ أَنْاسٍ سَوْفَ تَدْخُلُ بَيْنَهُمْ * دُوَيْهِيَّةٌ تَصْنُرُ مِنْهَا الْأَنَامِلُ

Babanın oğluna ve kızına söylediği يَا بُنَيَّ، يَا بُنَيَّ gibi ifadeler ve gazel şairlerinin sevgililerine taktıkları لُبَيَّ، سُلَيْمَى، سُلَيْمَى gibi tasgirli adlar da onlara beslenen sevginin birer ifadesidir.²³³

Tasgîr'de bazen beğeniden kaynaklanan bir tür tazîm (yüceltme) de görülebilir ve bununla, övünme türünden anlamlar kastedilir.²³⁴ ‘Umer b. Hattâb buyurduğuna göre إِنَّهُ كُنَيْفٌ مَلِيٌّ عَلِمًا “Şüphesiz o, ilimle dolu bir kaptır.” Sözünde geçen كُنَيْف ism-i tasgîri الكنف kelimesinin tasgîridir. Burada الكنف kelimesin, tüccarların eşyalarını koydukları uzun bir kaptır. Bu kelime, burada Hz. Ömer'in, İbn Mes'ûd'a övgüsünü belirtmek için söylediği kelimedir.

İsm-i tasgirlerin üç vezni vardır ve bunlar, kıyâsîdir. Bu vezinler, şunlardır:

a) كُنَيْب ; رُجَيْل ; قُلَيْم gibi.²³⁵ sülâsî mücerred fiillerin tasgîr veznidir. فُعَيْل vezni,

Sülâsî isimlerin tasgîri yapılırken birkaç hususa dikkat etmek gerekmektedir: Birincisi; tâ-ı merbûtasız sülâsî müennes isimler, tasgîr edildikten sonra sonlarına müenneslik tâ'sı getirilir. عَيْن (göz), أُذُن (kulak), أُذَيْنَة örnekleri gibi. İkincisi; harflerinden birisi düşürülmüş olan sülâsî isimler, tasgîr edilirken harf tekrâr getirilir. يَد (el), يَدِيَّة (baba), أَبِي gibi. Üçüncüsü; ortası illetli sülâsî isimler tasgîr yapılırken illet harfi, aslına döner ve tasgîri öylece yapılır. نَاب , نُوَيْب ; بَاب , بُوَيْب gibi.

²³² el-Halvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 202.

²³³ el-Halvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 203. Şiir için bk. er-Raḍî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 191; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, 3: 394.

²³⁴ el-Halvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 202.

²³⁵ el-Halvânî, *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*, 204.

Dördüncüsü; üçüncü harfi illetli olan kelimelerin illet harfleri, ي harfine kalb edilir. دُوْ (kova), دُوْ gibi. Beşincisi; sonu elif-i maksûra ile biten isimlerin de son harfi, ي harfine kalb edilir. مَدَى (alan), مَدَى ; مَدَى (kuşluk vakti), مَدَى örneklerinde olduğu gibi.²³⁶

b) مَدَى vezni, rubâ'î mücerred ve bir harf ziyâde edilmiş sulâsî mezîd kelimelerin tasgîr veznidir. مَدَى , مَدَى ; مَدَى , مَدَى örnekleri gibi. Beş kök harften oluşan kelimelerin tasgîri yapılırken beşinci harfi düşürülür ve مَدَى ism-i tasgîr kalıbına sokulur. Örneğin, مَدَى kelimesi beş kök harften oluşan bir kelimedir. Kelimeyi tasgîr edecek olursak, kelimenin beşinci harfi olan ل harfini düşürürüz ve kalıba uyarlarız. O halde kelimenin musağğar hali, مَدَى'dir.²³⁷

c) مَدَى vezni, beş harfli kelimelerin ism-i tasgîr veznidir. مَدَى (kandil) kelimesi, dördüncü harfi illetli beş harfli bir kelimedir. İsm-i tasgîri مَدَى şeklindedir.²³⁸

İçerisinde zâid harf bulunan altı harfli kelimelerin tasgîri yapılırken zâid harf atılır ve kelime beş harfe düşürülür. Bundan sonra مَدَى örneğinde olduğu gibi beşinci harf atılarak kelime مَدَى kalıbına sokulur. Örneğin, مَدَى kelimesinde zâid olan ي harfi atılır. Daha sonra kelimenin beşinci harfi de atılır. Dolayısıyla kelimenin tasgiri yapılmış hali مَدَى şeklinde olacaktır.²³⁹

İsm-i tasgîr vezinlerinin, kendisine has vezinler olduğu ifade edilir. Sarfî mîzândan ayrı bir başlıkta ve ondan bağımsız bir vezin olarak değerlendirilir. Örneğin, مَدَى isminin ism-i tasgîri, مَدَى şeklinde olup, مَدَى veznindedir. Aynı

²³⁶ et-Tarîfî, *el-Vâfî fî kavâ'idî's-şarfi'l-Arabî*, 157-158.

²³⁷ el-Halvânî, *el-Vâdî fî 'ilmi's-şarf*, 204-205.

²³⁸ el-Halvânî, *el-Vâdî fî 'ilmi's-şarf*, 204-205.

²³⁹ el-Halvânî, *el-Vâdî fî 'ilmi's-şarf*, 205.

kelimenin, sarfî mîzândaki vezninin أَفْعِلٌ olduğunu görmekteyiz.²⁴⁰ أَحْيِرٌ kelimesinin isim-i tasgîri de أَحْيِدٌ'dir. İsm-i tasgîrdeki vezni فُعِيلٌ'dir. Sarfî mîzândaki vezni ise فُعِيلٌ'dir.²⁴¹ Yine سَفْرَجَلٌ kelimesinin ism-i tasgîri سَفْرَجٌ'dir. İsm-i tasgîr vezni ise فُعِيلٌ'dir.²⁴² Örneklerde de görüldüğü üzere kelimelerin tasgîri yapılmış halleriyle sarfî mîzânları birbirinden çok farklıdır.

Sarfî mîzân ve tasgîrî mîzân arasındaki fark; tasgîrî mîzânda tasgîri yapılmış kelimenin kök harflerinin harekesine ve sükunlarına dikkat edilmez. Zâid harf düşürülür. Ancak sarfî mîzânda ise daha önce de değindiğimiz gibi kelimenin aslî ve zâid harfleri ve harekeler dikkate alınır. İsm-i tasgîr vezninde zâid harf düşürülürken sarfî mîzânda zâid harf vezinde karşılık geldiği yere getirilir. مُفَيِّحٌ kelimesinin ism-i tasgîr vezni فُعِيلٌ , sarfî mîzândaki vezni ise مُفَيِّعٌ'dir.²⁴³ Bir kelimenin ism-i tasgîri, kelimenin sarfî mîzândaki vezni değildir. İsm-i tasgîr vezni, sarfî mîzân gibi hem kelimenin aslî veya zâid gibi harfleri ile ilgilenmez hem de kelimede meydana gelen ses değişimlerini dikkate almaz.

1.5. Sarfî Mîzânla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri

Buraya kadar sarfî mîzân ile ilgili anlattığımız konular, bu konuda yaygın/geleneksel yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu yaklaşımda, bir isim ya da fiilin vezni, o kelimenin ses değişimine uğramadan önceki halini yansıtmaktadır. Biz bu başlık altında problemleri gördüğümüz ya da tartışmalı olduğunu düşündüğümüz bazı kelimelerin vezinleri hakkında ileri sürülen görüşleri zikredip, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri getirmeye çalışacağız. Bunu yaparken, önce görüş ayrılıklarından bahsedeceğiz, daha sonra da bunların, derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde uzlaştırılabileceğini göstermeye çalışacağız.

²⁴⁰ es-Sâmerrâ'î, *eş-Şarfû'l- 'Arabî*, 192.

²⁴¹ el-Halvânî, *el-Vâqıh fî 'ilmi's-şarf*, 204.

²⁴² es-Sâmerrâ'î, *eş-Şarfû'l- 'Arabî*, 193.

²⁴³ Cemâl ' Abdul' azîz, *Ḳavâ'idu's-şarf*, 4. Baskı (Saltanatı ' Ammân: Vizâretü'l-evkâf ve's-şu'ûni'd-dîniyye, 1433/2012), 146-147.

Örneğin geleneksel yaklaşımda فَعْلَ vezninde olduğu söylenen قَال fiilinin, bazı âlimler tarafından قَال vezninde olduğu da belirtilmektedir. قال fiilinin veznine yönelik söylenen bu iki görüş, bu konuda bir tartışma ve problem olduğunu göstermektedir. Biz bu iki görüşü üç maddeyle aşağıdaki şekilde uzlaştıracğıız.

1) قَال fiilinin, فَعْلَ vezninde olduğunu söylemek, o kelimenin ses değişimine maruz kalmamış halini dikkate almak demektir. Kelimenin ses değişimine maruz kalmamış hali yani aslı (*el-aşl*), -bizce- o kelimenin derin yapısını yansıtır.

2) قَال fiilinin, قَال vezninde olduğunu söylemek ise o kelimenin ses değişimine maruz kalmış halini yani kullanılan halini dikkate almak demektir. Kelimenin ses değişimine maruz kalmış hali (son hali) yani kullanılan hali (*el-manḥûk*), -bizce- o kelimenin yüzey yapısını yansıtır.

3) Bizim önerdiğimiz yöntem, قَال fiiline yönelik söylenen her iki yaklaşımı da kendisi açısından değerlendirmek ve bu iki görüşü uzlaştırmaktır. Bu yaklaşımda قَال fiilinin veznine yönelik bu iki görüş, iki şekilde doğrulanabilir ya da iki şekilde yanlışlanabilir.

a) قَال fiilinin vezni, derin yapıda فَعْلَ'dir.

b) قَال fiilinin vezni, yüzey yapıda قَال'dir.

c) Yüzey yapıdan bakıldığından قَال fiilinin vezni, فَعْلَ değildir.

d) Derin yapıdan bakıldığından قَال fiilinin vezni, قَال değildir.

Burada derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmazsa bu tür problemlere çözüm yolu bulunamayacağı kanaatindeyiz. En azından biz, şimdilik başka bir çözüm yolundan haberdar değiliz. Nitekim modern dilciler, sarfî mîzâna karşı hece veznini savunmaktadırlar. Hece vezninin daha kapsamlı ve daha güvenilir olduğunu, sarfî mîzânın ise içerisinde birçok hatayı barındırdığını ileri sürmektedirler. Onlar, sarfî mîzânın tam oturmuş bir düzen olmadığını iddia ederler. Çünkü klasik dilcilerin, sarfî mîzânda genellikle kelime ve fiillerin kök harflerinin ve bunların yazımının

dikkate alındığını ancak bu fiil ve kelimelerin vezninde konuşulan/sesletim hallerinin sarfî mîzânda gözetilmediğini belirtirler.²⁴⁴

Bir kelimenin sarfî mîzânda vezni belirlenirken “1.1.4. Bir Kelimenin Veznini Bulma Yolları” başlığı altında bir takım kurallara riayet edildiğini ve bir takım kuralların da dikkate alınmadığını görmüştük. Bütün bunlara rağmen bazı kelimelerin vezinleri belirlenirken bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Görüş farklılığına yol açan hususlardan bazıları şunlardır:

a) İfti’âl bâbının ت harfine bedel olarak gelen ط harfinin vezne yansıtılıp yansıtılmayacağı hususu: Örneğin, اضْطَرَبَ fiili, اِفْطَعَلَ vezninde midir yoksa اِفْتَعَلَ vezninde mi?

b) Ecvef fiillerin ses değişimine uğramadan önceki halinin (aslının/derin yapısının) mi yoksa ses değişimine uğradıktan sonraki halinin mi (yüzey yapı) dikkate alınacağı hususu: Örneğin, قَالَ fiili, فَعَلَ vezninde midir yoksa قَالَ veya فَعَلَ vezninde mi?

c) Mudaâf fiillerin idgâmdan önceki halinin mi yoksa sonraki halinin mi dikkate alınacağı hususu: Örneğin, مَدَّ fiili, فَعَلَ vezninde midir yoksa فَعَلَ vezninde mi?

d) Rubâî kelimelerin nasıl veznedileceği hususu: Örneğin, جَعْفَرُ kelimesi, فَعَّلَ vezninde midir yoksa فَعَّلَ vezninde mi?

Şimdi bu ihtilaflar ve bunlara benzeyen durumlar için aşağıda örnekler verilecektir. Örneklere geçmeden önce âlimlerin vezin ile ilgili zikrettikleri bazı değerlendirmeleri sunmak istiyoruz.

İbn ‘Uşfûr konuyla ilgili şöyle bir nakilde bulunur: Anlatıldığına göre, Ebû ‘Ubeyde, مَا لِي عَنْهُ مِنْدُوحَةٌ (Onu yapmaktan başka alternatifim yok) cümlesinde geçen مِنْدُوحَةٌ (seçenek, kaçış) kelimesinin, اِنْدَاحَ kelimesinden müştak olduğunu söylemiştir. Bu yanlıştır. Çünkü, اِنْدَاحَ (yayılmak, açılmak) kelimesinin vezni اِنْفَعَلَ şeklindedir ve

²⁴⁴ Bk. Hâssân Ġâzî es-Sa‘dî, “el-Mîzânu’s-şarfi ‘inde’l-muḥdeşîne”, Kulliyetu’d-dirâsâtî’l-‘ulyâ, Câmi‘atu Bâbil, erişim: 21 Nisan 2019, 6. (Elektronik makale)

nûn zâid sayılmaktadır. Oysa مَنْدُوحَةٌ kelimesinin vezni مَنْعُولَةٌ şeklinde olup nûn'u, aslıdır. Zira, eğer zâid olsaydı, bu durumda vezni مَنْعُولَةٌ şeklinde olacaktı. Böyle bir binâ/vezin ise Arapların kelimasında var olmamıştır. Şu halde bu kelime, نَدَحْ kelimesinden müştaktır.²⁴⁵

İbn 'Uşfûr'un konuyla ilgili yaptığı rivayetlerden biri de şudur: Rivâyete göre Ebu'l-Abbâs Şa'leb, أُسْكُفَّةُ الْبَابِ (kapının, üzerine basılan ahşap yeri; yüksek eşik olduğu da söylenmiştir) kelimesini, "toplanmak" anlamına gelen اِسْتَكْفَ kelimesinden saymıştır. Bu, yanlıştır. Çünkü اِسْتَكْفَ kelimesi, اِسْتَفْعَلَ vezninden olup, sîn'i, zâiddir. Oysa أُسْكُفَّةُ kelimesi, اَفْعَلَةٌ vezninde olup sîn'i, aslıdır. Çünkü, eğer zâid olsaydı, vezni اُسْفَعَلَةٌ olacaktı ki bu, Arapların binâları/vezinleri arasında mevcut değildir.²⁴⁶

İbn 'Uşfûr'un konuyla ilgili yaptığı açıklamasına şöyle devam etmiştir: Şa'leb'in, تَنْوَرٍ (fırın) kelimesinin نَارٌ kelimesinden türetildiği ve تَفْعُولٌ vezninde olduğunu söylediği rivayet edilir. Bu da yanlıştır. Çünkü öyle olsaydı, تَنْوُور şeklinde söylenirdi. Oysa تَنْوَرٍ kelimesinin vezni فَعُولٌ şeklindedir. Bu kelime, -her ne kadar kullanılmasa da- te, nûn ve râ'dan müştaktır.²⁴⁷

Yaptığımız bütün bu açıklamalar, sarfî mîzânda bazı problemlerin olduğunu göstermektedir. Biz aşağıda, hakkında farklı görüşler ileri sürülen bazı kelimeleri, maddeler halinde örneklendireceğiz ve bunlara, çözüm önerileri getireceğiz.

1. Geleneksel yaklaşıma göre bir kelimenin harfleri, ister sahîh olsun ister mu'tel olsun isterse idgâmlı olsun, o kelimenin vezni aslına göre getirilir. Çünkü kalb ile i'âl meydana gelen kelime ya da fiillerin vezinlerinde bu durumlar dikkate alınmaz ve vezin, derin yapıdaki duruma göre şekillenir. Bu itibarla örneğin, ecvef fiillerin vezinleri için, iki durum söz konusudur. Birincisi فَعَلَ ve ikincisi فَعْلَ

²⁴⁵ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 29.

²⁴⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 30.

²⁴⁷ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 30.

vezinleridir. قَالَ ve بَاع gibi fiilleri ele alacak olursak, bu fiillerin ses değişimine uğramamış hali/aslı, قَوْل ve بَيْع'dir. İlet harfleri olan vâv ve yâ harfleri, harekeli ve kendilerinden önceki harflerin harekesi de fetha olduğu için elif harfine kalbedilmişlerdir. Her iki fiil de yüzey yapıya قَالَ ve بَاع şeklinde ses değişimine uğramış olarak çıkmıştır. Özellikle geleneksel yaklaşımı benimseyenler bu tür fiillerin vezinlerini, kelimenin aslına göre getirirler ve فَعَلَ vezninde olduğunu ileri sürerler. O halde her iki fiilin vezni de فَعَلَ'dir. Cumhurun görüşü bu yöndedir. Ancak el-Curcânî ve modern dilcilerden bir çoğu, bu kelimelerin vezinlerinin yüzey yapıdaki durumlarına göre getirilmesini câiz görürler ve bu iki fiil ve buna benzeyen fiiller vezninin قَالَ şeklinde olduğunu ileri sürerler. Bu yaklaşımı benimseyenlerin ise kelimenin hece veznini dikkate aldığını görmekteyiz.²⁴⁸ Hatta bazı modern dilcilerin, bu tür kelimelerin vezinlerinin aslı üzere getirilmesinin câiz olmadığını iddia ettikleri de söylenmektedir.²⁴⁹

Görüldüğü üzere bir kısım âlimler söz konusu fiillerin vezninin فَعَلَ, bir kısım âlim ise قَالَ olduğunu söylemiştir. Bu iki görüşün, derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde, “bu fiillerin derin yapıdaki vezni فَعَلَ, yüzey yapıdaki vezni ise قَالَ'dır” demek, iki farklı görüşü uzlaştıracaktır. Derin yapı, kelimenin/fiilin kök harflerini yansıtan, yüzey yapı ise sesletimini/hece veznini yansıtan bir bakış tarzıdır.

2. Mu‘tel fiillerin iki tür vezninin olduğunu iddia edenler olmuştur. Örneğin, قَامَ يَقُومُ fiillerinin derin yapıdaki vezinleri, فَعَلَ يَقْعُلُ'dür. Çünkü bu fiillerin aslı قَوْم ve يَقْعُل şeklindedir. Bu haliyle mazi fiilin vezni فَعَلَ, muzari fiilin vezni ise يَقْعُل şeklindedir. قَوْم fiilinde illet harfi olan vâv, harekeli ve kendinden önceki harfin harekesi de fetha olduğu için illet harfinin harekesi fâ'u'l-fiile nakledildi. Fâ'u'l-

²⁴⁸ Bk. er-Rađî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18; es-Sa‘dî, “el-Mîzânu’s-şarfi ‘inde’l-muḥdeşîne”, 16-17.

²⁴⁹ ‘Abduşşabûr Şâhîn, *el-Minhecu’s-şavtî li’l-bunyeti’l-‘Arabiyye* (Beyrût: Mu‘essesetu’r-risâle, 1400/1980), 83-84.

fiilin harekesi fetha olduğu için de illet harfi olan vâv, elif harfine dönüştürüldü. Fiilin son hali, قَامَ şeklini aldı. Bu ses değişimlerinden sonra fiilin vezni, قَال ya da فَعَلَ şeklinde yüzey yapıya çıktı. Söz konusu fiilin vezninin فَعَلَ şeklinde belirlenmesi, fiilin hem derin yapıdaki kök harflerine dikkat edildiğini hem de hece veznine uygun olarak getirildiğini göstermektedir. Aynı durum, yukarıda geçen fiilin muzâri sîgası için de geçerlidir. Bu fiilin muzâri çekiminin aslı, يَقُومُ şeklindedir. İlet harfi olan vâv'ın harekesi damme, kendisinden önceki harfin harekesi de sükûn olduğu için bir önceki harfe nakledildi ve fiil, yüzey yapıya يَقُومُ şeklinde yansıdı.²⁵⁰ Dolayısıyla hece veznini/sesletimi de dikkate aldığımızda kelimenin yüzey yapıdaki vezni يَقُومُ şeklindedir.²⁵¹ Verilen örnekte, fiilin mâzi sîgasının derin yapıdaki vezni, فَعَلَ'dir. Bu haliyle veznin, kelimenin ses değişimine uğramamış halini yansıttığını görürüz. Verilen örnekte, fiilin mâzi sîgasının yüzey yapıdaki vezni ise قَال ve فَعَلَ şeklindedir. قَال vezni, fiilde meydana gelen ses değişimlerini yansıtmaktadır. فَعَلَ vezni ise fiilin hem aslına hem de yüzey yapıdaki durumuna işâret eder. Nitekim fiilin hem orta harfi hem de sesletimi, vezinde açıkça gösterilmektedir. يَقُومُ fiilinin derin yapıdaki vezni يَقُومُ , yüzey yapıdaki vezni ise يَقُومُ ve يَقُومُ şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Kelimenin yüzey yapıdaki vezninin, sesletimi/lafız yönünü belirttiğini söylememiz mümkündür.

3. 'Aynu'l-kelimesi illetli olan sülâsî fiillerin ism-i mef'ûllerinde de ihtilaf mevcuttur. 'Aynu'l-kelimesi illetli olan bir fiilin ism-i mef'ûlünde önce nakil ile i' lâl sonra da ictimâ-i sâkineyn kuralı gereği hazif gerçekleşir. Bu hazif, 'aynu'l-kelime ile zâid olan mef'ûl vâv'ının bir araya gelmesi ile ictimâ-i sâkineyn gereği ikisinden birinin düşürülmesiyle gerçekleşir. Sîbeveyh'e göre hazif, zâid ve son tarafa yakın olan mef'ûl vâv'ında gerçekleşir. el-Ahfeş'e göre ise hazif, fiilin aslından olan illet

²⁵⁰ Bk. el-Mubârek b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Cezerî Ebu's-Se'âdât Mecduddîn İbnu'l-Eşîr, *el-Bedî' fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, thk. Şâlih Ḥuseyn el-Âyid (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-kurâ, 1421), 2: 479.

²⁵¹ Bk. Şâhîn, *el-Minhecu's-şavtî*, 198.

harfinde gerçekleşir. Hal böyleyken bu isimlerin vezinlerinde de farklılık ortaya çıkmaktadır. Sîbeveyh'e göre hazif, kelimenin aslında gerçekleşmediği için vezin, مُفْعَلْ şeklinde olmalıdır. el-Aḥfeş'e göre ise hazif, kelimenin kök harfinde gerçekleştiği için vezin, مَفْعُولْ şeklinde olmalıdır. Örneğin, مَفْعُولْ kelimesi, ecvef bir fiil olan قَالَ'nin ism-i mef'ûlûdûr. Kelime bu şekliyle yüzey yapıdadır. Derin yapısına indiğimizde kelimenin aslı مَفْعُولْ şeklindedir. Bu durumda kelimenin vezni مَفْعُولْ'dür.

Burada evvela, illet harfi olan 'aynu'l-fiilin harekesi kendisinden önceki harfe nakledildi. Daha sonra kelimenin aslından olan vâv ile mef'ûl vâv'ı biraraya gelip ictimâ-i sâkineyn oluştu. Bu ictimâ-i sâkineynden kurtulmak için yukarıda bahsettiğimiz gibi bir kısım âlime göre mef'ûl vâv'ı, bir kısım âlime göre ise kelimenin aslından olan vâv düşürüldü ve kelime, son şeklini yani yüzey yapıdaki مَفْعُولْ halini aldı.²⁵² Örnekte görüldüğü üzere ecvef fiillerin ism-i mef'ûl vezinlerinin derin yapıda bir, yüzey yapıda ise iki vezni olup, toplam üç tane vezin ortaya çıkmaktadır. Kelimeyi derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, evvela kelimenin derin yapıdaki vezni مَفْعُولْ'dür. Bu haliyle vezin kelimenin kök harflerini yansıtmaktadır. Yüzey yapıda ise kelimenin vezni مَفْعُولْ ve مَفْعُلْ olmak üzere iki tanedir. Bu şekliyle ise vezin, kelimenin sesletimini/hece veznini yansıtmaktadır. Nitekim, Sîbeveyh ve el-Aḥfeş gibi âlimler de kelimenin yüzey yapıdaki durumlarını tartışmışlardır.

4. 'Aynu'l-fiili yâ'lı olan ecvef bir fiilin ism-i mef'ûlünde de benzer bir durum söz konusudur. Örneğin بَاعْ fiilinin ism-i mef'ûlû مَبِيعْ şeklindedir. Kelimenin i'âl ve hazif olmadan önceki hali, yani derin yapıdaki hali مَبِيعْ'dur. Bu durumda kelimenin vezni مَفْعُولْ'dur. Nakilli i'âl ve hazif sonucunda kelime, yüzey yapıya مَبِيعْ olarak çıktı. Sîbeveyh'e göre illet harfi hazfedildiği için 'aynu'l-kelimedeki ḍamme,

²⁵² Bk. İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, 3: 335; İbnu'l-Eşîr, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 479; Fevzî Ḥasan eş-Şâyib, *Te'emmûlâtun fi ba'ḍi zevâhiri'l-ḥazfî's-sarfî* (b.y.: y.y., 1989), 74; el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 128.

kendisinden önceki harfe kesre olarak nakledildi. el-Ahfeş'e göre ise mef'ûl vezninde geçen vâv, yâ'ya dönüştürüldü. Dolayısıyla kelime, her iki görüşe göre de مَبِيع şeklinde yüzey yapıya çıktı. Sîbeveyh'e göre kelimenin vezni مُفْعَلٌ, el-Ahfeş'e göre ise مَفِيلٌ'dir.²⁵³ Şu halde مَبِيع kelimesinin vezinleri derin yapıda مُفْعُول'dur. Yüzey yapıda ise مَفِيل ve مُفْعَل'dur.

5. Nâkıs fiillerdeki durum da ecvef fiillerin durumuyla benzerlik göstermektedir. Örneğin, رَمَى fiilinin aslı, رَمَى şeklindedir. Bu haliyle kelimenin vezni, فَعَلٌ'dir. İllet harfî olan ي , harekeli ve kendisinden önceki harfin harekesi de fetha olduğu için, elif harfine dönüştürülmüştür. Doyasıyla kelime, yüzey yapıya رَمَى şeklinde yansıdı. Kelimenin bu durumdaki vezni ise -hece vezni de dikkate alındığında- فَعَى şeklinde olmaktadır.²⁵⁴ Daha önce de belirttiğimiz gibi el-Curcânî, kelimenin veznini belirlerken aslî harfin, değişen harf ile gösterilebileceğini câiz görmüştür. Geleneksel yaklaşıma göre bu tür kelimelerin vezinleri aslına göre getirilir. Biz ise bu tür kelimelerin hem derin hem de yüzey yapıdaki hallerini sarfî mîzânda ele almaktayız. Dolayısıyla رَمَى kelimesinin derin yapıdaki vezni, فَعَلٌ ; yüzey yapıdaki vezni ise فَعَى şeklindedir.

6. Sarfçılar eğer bir kelimedede idgâm olursa, o kelimenin vezninin aslı üzere geleceğini ifade etmişlerdir. Örneğin, مَدَّ (Yaydı.), شَدَّ (Şiddetli oldu.) gibi muḍa'af sülâsî fiillerin vezinleri, idgâmdan önceki hallerine (ses değişimi olmadan önceki hali) göre belirlenmektedir. Her iki kelimenin idgâm yapılmadan önceki hali, شَدَد ve مَدَد şeklindedir. Lâmu'l-fiil ve 'aynu'l-fiil, aynı cins olduğundan idgâm meydana geldi. Dolayısıyla geleneksel yaklaşıma göre bu gibi fiillerin vezinleri فَعَلٌ şeklindedir. Yine ضَالَّة gibi mudgâm kelimelerin de derin yapıdaki vezinleri dikkate

²⁵³ Bk. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5: 454; İbnu'l-Eşîr, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 479; Muhammed eṭ-Ṭanṭâvî, *Taṣrîfu'l-esmâ'* (Kuveyt: Dâru'z-ẓâhiriyye, 1438/2017), 89.

²⁵⁴ Bk. Şâhîn, *el-Minhecu's-şavtî*, 86-87.

alınmaktadır. Dolayısıyla bu gibi kelimelerin vezinleri de فَاعِلَةٌ şeklindedir.²⁵⁵

Öğrenciler bu tür kelimelerin vezinlerini, yüzey yapıdaki hallerine göre belirlemektedirler. Örneğin, يَصُبُّ (Döküyor.) muzâri mudaâf bir fiilin veznini, يَفْعُلْ şeklinde hece veznine göre getirmektedirler.²⁵⁶

Yine modern dilciler, yukarıdaki kelime veya fiillerin vezinlerinin derin yapıdaki hali değil, yüzey yapıdaki hallerinin dikkate alınması gerektiğini belirtirler.²⁵⁷ Çünkü onlara göre vezinde amaç, kelimenin unsurlarını yani harf ve harekelerinin konuşmaya akseden tarafının/sesletiminin ve kelimedeki şekilsel olarak meydana gelen değişikliklerin ölçülmesidir. Örneğin, شَدَّ fiili okunurken ‘aynu’l-kelime sükûn üzere okunmaktadır (شَدَّ). Dolayısıyla kelimenin yüzey yapıdaki vezni, فَعْلٌ şeklinde olmaktadır. Buna delil olarakta عَلِمَ fiilini getirirler. Bu fiili عَلِمَ şeklinde okumuş olsaydık, kelimenin vezni yüzey yapıdaki haliyle yani فَعْلٌ şeklinde olacaktı.²⁵⁸ Biz ise buna karşılık hem kelimenin aslı üzere hem de yüzey yapıdaki haline göre veznini ortaya koymaktayız. Dolayısıyla شَدَّ kelimesini derin yapıdaki vezni, فَعْلٌ’dir. Yüzey yapıdaki vezni ise, فَعْلٌ’dir. Derin yapıdaki vezni ile kelimenin kök harfleri, yüzey yapıda ise hem kök harfleri hem de kelimenin konuşmaya yansıyan tarafı muhafaza edilmiştir.

7. Kûfeliler, صَمَحَ ve دَمَكَ kelimelerinin vezinleri için فَعْلَلٌ, Basralılar ise فَعْلَلٌ olduğunu ileri sürerler. Kûfeliler, bu iki kelimelerin asıl hallerinin صَمَحَ ve دَمَكَ şeklinde olduğunu söylerler. Kûfeliler, دَمَكَ fiilinde ح ve ك harflerinin bir arada toplanmasının ağır olduğunu, dolayısıyla bunu hafifletmek için دَمَكَ fiilinin arasına bir م harfinin eklendiğini ifade ederler. Bu olayın birçok kelimedeki olduğunu

²⁵⁵ Bk. es-Sa‘dî, “el-Mîzânü’s-şarfi ‘inde’l-muḥdeşîne”, 8.

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. İbrâhîm Suleymân Reşîd eş-Şemsân, *Eḥṭa’u’t-tullâb fi’l-mîzâni’s-şarfi*, (er-Riyâd: Câmi‘atu’l-Meliki’s-Şu‘ûd, 1415/1994), 31-40.

²⁵⁷ Bk. es-Sa‘dî, “el-Mîzânü’s-şarfi ‘inde’l-muḥdeşîne”, 8.

²⁵⁸ Bk. Şâhîn, *el-Minhecu’s-şavtî*, 47.

söylerler. Örneğin, الْعَافِلُونَ و الْكَافِرُونَ “Onlar, ve o azgınlara ile İblis’in askerleri hepsi birden tepe taklak oraya atılırlar.” (eş-Şu‘arâ’ 26/94) âyetinde كُفِّبُوا kelimesinin aslının كُفِّبُوا olduğunu ileri sürerler.²⁵⁹ Yine Kûfeliler, صَحَّحَ kelimesinin فعلل vezninde olursa, o halde صَحَّحَ gibi fiillerinde فَعَّع şeklinde olması gerekir ki bunun da câiz olmadığını beyan ederler.²⁶⁰ Basralılara göre ise ع ve ل harfi ziyâde olarak tekrar ettiği için vezinde de bu harfler tekrar edilir. Dolayısıyla Basralılara göre ise kelimenin vezni, فَعَّلَ şeklindedir. Biz de bu kelimeyi derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde ele aldığımızda kelimenin derin yapıdaki vezni فَعَّلَ, yüzey yapıdaki vezni ise فَعَّلَ şeklindedir. Derin yapıdan bakıldığında Kûfeli âlimlerin, yüzey yapıdan bakıldığında ise Basralı âlimlerin kelime için belirledikleri vezin sağlıklı gözükmemektedir.

8. Yine مَرَمَرِس ve صَحَّحَ kelimelerinin vezinleri için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Cumhurun görüşüne göre bu iki kelimenin vezinleri فَعَّلَ ve فَعَّع şeklindedir. el-Ferrâ’, bu kelimelerin vezinlerinin فَعَّلَ ve فَعَّع şeklinde olması gerektiğini söylemiştir.²⁶¹ Derin yapıda kelimelerin vezni فَعَّلَ ve فَعَّع şeklindedir. Yüzey yapıda ise فَعَّع ve فَعَّل’dir.

9. Fâ’ul-kelimesi ط , ظ , ص ve ض olan kelimelerin vezinleri, geleneksel yaklaşıma göre aslına göre şekillenmektedir.

اِفْتَعَلَ babına aktarılan bazı fiillerde ت harfi, ط harfine dönüştürülmektedir (ibdâl). Örneğin, اِضْطَرَبَ kelimesinin vezni, اِفْتَعَلَ şeklinde gelir. Birinci fiildeki ض harfi, ت’den bedel olarak getirilmiştir. Fiilin aslı, ses değişimine uğramamış halidir.

²⁵⁹ Bk. el-Enbârî, *el-Înşâf*, 2: 788.

²⁶⁰ Bk. el-Enbârî, *el-Înşâf*, 2: 791.

²⁶¹ Bk. er-Rađî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 63.

Cumhurun görüşüne göre bu tip fiillerin vezinleri, asıl hallerine göredir. Yani vezin, اِفْتَعَلَ şeklinde olmaktadır. Çünkü, ifti‘âl, tefâ‘ul ve tefâ‘‘ul bâblarındaki tâ’larda gerçekleşen ibdâl, cumhurun görüşüne göre vezinde dikkate alınmaz. Ama daha önce de ifade ettiğimiz gibi‘ Abdulkâhîr el-Curcânî, bu fiillerin vezinlerinin asılları üzerine şekillendiği gibi ses değişimine uğramış haliyle de olabileceğini ileri sürmüştür. Ses değişimine uğramış vezni ise اِفْطَعَلَ’dir.²⁶² Yine اِزْدَانَ fiilinin aslı, اِزْتَيْنَ’dir. Aslını dikkate alırsak vezni اِفْتَعَلَ, lafzını dikkate alırsak vezin اِفْذَعَلَ olacaktır.²⁶³ Dolayısıyla اِضْطَرَبَ fiilinin derin yapıdaki vezni, اِفْتَعَلَ ; yüzey yapıdaki vezni ise اِفْطَعَلَ’dir. Aynı şekilde اِزْدَانَ fiilinin de derin yapıdaki vezni, اِفْتَعَلَ ; yüzey yapıdaki vezni ise اِفْذَعَلَ ya da bizim tercih ettiğimiz görüşe göre اِفْذَالَ şeklindedir.

اِزْتَيْنَ ve اِطْيَرَ fiillerinin de geleneksel yaklaşımda vezinleri, اِفْعَلَ değil; اِفْعَلْ’dir. Çünkü bu fiillerin aslı اِزْتَيْنَ ve اِطْيَرَ’dir. Her iki kelimedede de ت harfi, fâ‘ul-kelime olan ط ve ز harflerine kalb edilmiştir (Çünkü bu harfler ت harfi ile aynı cins harflerdir.). Hafler kalb edildikten sonra idgâm meydana gelmiştir (اِطْيَرَ). Okunması zor olduğundan dolayı kelimelerin başına vasl hemze’si getirilmiş ve kelimeler son şeklini almıştır. Aynı durum, اِذَّارَكَ ve اِثَّاقَلَ kelimeleri için de geçerlidir. Bu kelimeleri ise اِفْعَلْ babındandır. Ancak bazı sarf âlimlerine göre bu kelimelerin vezinleri, aslına göre değil; son şekline göredir. Söz konusu âlimlere göre ise bu kelimelerin vezinleri sırasıyla şöyledir: اِزْتَيْنَ ve اِطْيَرَ kelimelerin vezinleri, اِفْعَلْ , اِذَّارَكَ ve اِثَّاقَلَ kelimelerin vezni ise اِفْعَالْ’dir.²⁶⁴ Buradan hareketle اِزْتَيْنَ ve اِطْيَرَ kelimelerinin derin yapıdaki vezninleri,

²⁶² Bk. er-Rađî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18-19.

²⁶³ Bk. İbnu’l-Eşîr, *el-Bedî‘ fî ‘ilmi’l-‘Arabiyye*, 2: 479.

²⁶⁴ Bk. er-Rađî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18-19; Hâdîce el-Hâdîşî, *Ebniyetu’ş-şarf fî kitâbi Sîbeveyh* (Bağdâd: Mektebetu’n-nehda, 1965), 117-118.

يَفْعَلُ ; yüzey yapıdaki vezinleri ise اِفْعَلْ şeklindedir. اِنْفَعَلَ ve اِدْفَعَلَ kelimelerinin derin yapıdaki vezinleri, يَفْعَلُ ; yüzey yapıdaki vezinleri ise اِفْعَلْ şeklindedir.

يَحْصِمُ (Çekişiyor.) kelimesinde de ifti‘âl bâbının tâ harfî, idgâm ile birlikte şâd harfine ibdali söz konusudur. Dolayısıyla bu kelimenin derin yapıdaki vezni, يَفْعَلُ ; yüzey yapıdaki vezni ise يَفْعَلُ şeklindedir.

10. Nitekim قَتَلَ fiili gibi ‘aynu’l-fiili tekrar eden fiillerinde vezinlerinde de ziyâde harfin, vezne eklenip eklenmemesi söz konusudur. Geleneksel yaklaşıma göre ‘aynu’l-fiili tekrar eden fiillerin vezinlerinde sarfî mîzândaki ‘ayn harfinin şeddelenmesi ile vezin oluşturulur. Yine bu fiillerin tekrar eden harfini temsilen vezne, ل harfinin eklenmesi gerekmektedir.²⁶⁵ Dolayısıyla kelimenin derin yapıdaki vezni, قَتَلَ; yüzey yapıdaki vezni ise قَتَلَ şeklindedir.

11. Yukarıdaki duruma benzerlik teşkil etmesi için طَبَّحَ وَنَبَّهَ (ölmek) fiillerini de örnek gösterebiliriz. Her iki fiilin aslının sülâsî yâ’lı ecvef bir fiil olduğunu iddia edenler vardır. Bu durumda bu fiillerin vezinleri قَتَلَ şeklindedir. el-Ḥalîl b. Aḥmed ve bu hususta aynı görüşte olan bazı âlimler, bu fiildeki ي harfinin aslında و harfi olduğunu, vâv harfinin sakin yâ harfine kalb edildiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu fiillerin aslının نَبَّهَ طَبَّحَ olması gerekmektedir. Bu şekliyle her iki fiilin vezni de قَتَلَ gibi فَعْلَلْ şeklinde olacaktır.²⁶⁶ Buradan hareketle kelimelerin derin yapıdaki vezinleri, فَعْلَلْ; yüzey yapıdaki vezinleri ise فَعْلَلْ şeklindedir.

10. ‘Aynu’l-fiili illetli olan fiillerin اِفْعَالْ ve اِسْتِفْعَالْ vezinlerinde gelen mastarlarının mahzûf olan harflerinde ihtilaf vardır. Âlimler arasındaki bu ihtilaf, mastarın birden çok vezninin olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Örnek vermek

²⁶⁵ İbnu’l-Eşîr, *el-Bedî‘ fî ‘ilmi’l-‘Arabiyye*, 2: 479.

²⁶⁶ Bk. el-‘Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 115.

gerekirse إجابة (cevap) ve استجابة (karşılık verme) mastarları, yüzey yapıdaki mastarlardır. Derin yapıdaki hallerinden farklıdır. Derin yapıda إجاب ve إجاب şeklinde olmaktadır. Bu haliyle bu tür kelimelerin ses değişimine uğramadan önceki vezinleri, إفعال ve إفعال²⁶⁷ şeklindedir. Ancak kelime yüzey yapıya çıkarken sırasıyla nakille i' lâl, kalb ile i' lâl (elif, vâv'a dönüştü) ve (ictimâ-i sâkineynden ötürü) hazif meydana gelmiştir. Benzer bir durumun إجاب kelimesi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. İşte burada mahzûf harf konusunda âlimler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Sîbeveyh ve Basralı âlimlerin cumhuruna göre buradaki mahzûf harf, son tarafa yakın ve ziyâde harfî olmasından dolayı ikinci elif'tir. el-Ahfeş'e göre ise mahzûf harf, birinci elif'tir. Buradan hareketle Sîbeveyh'e göre bunların vezni sırasıyla إفعلة ve إستفعلة şeklindedir. el-Ahfeş'e (ö. 215/830) göre ise إفالة ve إستفعالة veznindedirler. Sondaki ة (tâ) harfi, mahzûf harfe ivaz olarak getirilmiştir.²⁶⁸ Dolayısıyla استجابة kelimesinin derin yapıdaki vezni, إستفعالة ve إفعال ; yüzey yapıdaki vezni ise إفعالة ve إستفعالة şeklindedir. إجاب kelimesinin derin yapıdaki vezni, إفعال ve إفعالة²⁶⁹ yüzey yapıdaki vezni ise إفعلة ve إفالة'dir.

11. Nâkıs fiillerin ism-i fâilinin vezinlerinde bir kısım alim, kelimenin ses değişimine uğramış halini, cumhurun çoğunluğu ise ses değişimine uğramadan önceki halini esas almaktadır. Örneğin, مُعْطِ kelimesi if'âl babından ism-i fâil bir kelimedir. Kelimenin i' lâl ve hazif olmadan önceki hali مُعْطِي şeklindeydi. Bu şekliyle kelimenin vezni مُفْعِل'dur. Ama birtakım kâideler gereği ve kelimenin yapısından kaynaklanan durumlardan ötürü, kelimenin yapısında ve lafzında değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklik kelimenin telaffuzuna aynen aksetmektedir. Dolayısıyla

²⁶⁷ Bk. eş-Şâtıbî, *el-Maḳāṣidu's-şâfiye*, 4:347.

²⁶⁸ el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-gayri vezn", 127.

²⁶⁹ Her iki kelimenin derin yapıdaki vezni için ivaz olarak getirilen ة harfini eklememiz mümkündür. Bk. eş-Şâtıbî, *el-Maḳāṣidu's-şâfiye*, 3: 346, 4: 347, 351.

kelimenin ses değişimine uğramış hali مُعْطٍ'dir. Kelimenin lâmu'l-kelimesi, illet harfi olduğu için hazfedildi. Vezin sisteminde mevzûn kelimedede hazif meydana gelirse, vezinde de mahzûf harfe karşılık gelen harf düşürmemiz gerekmektedir. O halde söz konusu kelimenin vezni, مُعْطٍ şeklinde gelmektedir. Cumhurun yaklaşımı bu yöndedir. Halbuki İbn 'Uşfûr, bu kelimenin vezninin مُفْعِل olduğunu beyan etmiştir.²⁷⁰ Buradan hareketle kelimenin derin yapıdaki vezni مُفْعِل ; yüzey yapıdaki hali ise مُعْطٍ'dir.

12. جَحْمَرٍ, سَفَرَجَل ve جَعْفَر gibi rubâ'î ve humâsî isimlerin vezinlerinde de âlimler arasında ihtilaflar vardır. Kûfeli âlimler, bir kelimenin kök harflerinin üç ile sınırlamışlardır. Üçten fazla harf olan kelimelerin üçten sonraki harf ya da harflerinin zâid olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu tür kelimelerin vezninde zâid harfleri ل ile ifade ederler. جَعْفَر ismindeki fâ'u'l- kelimeye ج, 'aynu'l-kelimeye ع ve lâmu'l-kelimeye ف harfini denk getirirler ve fâ'u'l-fiilden sonraki harfleri zâid sayarlar. Dolayısıyla Kûfelilere göre جَعْفَر kelimesinin vezni فَعْلٌ olmaktadır. سَفَرَجَل kelimesinde ise ج ve ل harfinin zâid olduğunu iddia ederler ve bu kelimenin vezninin فَعْلٌ olduğunu beyan ederler.²⁷¹

Kûfeli bazı âlimlere göre ise kelimeler üç kök harften oluşur ve bunun dışındakiler zâid sayılır. Onlar, kök harf dışındaki harfleri aynen vezin sistemine eklerler. جَعْفَر kelimesinin veznini فَعْلٌ, سَفَرَجَل kelimesinin vezni içinde فَعْلٌ şeklinde ifade ederler. سَفَرَجَل kelimesinin veznini فَعْرَجَل şeklinde belirleyip, ر ve ج harfinin ziyâde olduğundan bahsederler. Kûfeli âlimlerden bir kısmı da bu tür kelimelerin

²⁷⁰ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrif*, 1: 78. Yine bu tür fiillerin ism-i mensûb kelimelerinde de aynı durum söz konusudur. örneğin, مَرْضِيٍّ ve مَرْمِيٍّ örnekleri için bk. eş-Şâyib, *Te 'emmulâtun fi ba'î zevâhiri'l-ħazfi 'ş-şarfi*, 77-78.

²⁷¹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrif*, 1: 311.

vezinlerinin olmayacağını, kendilerine bu kelimelerin vezinleri sorulduğunda لَا أَدْرِي (bilmiyorum) şeklinde cevap verilmesi gerektiğini söylerler.²⁷²

Kûfeli âlimlerden yukarıdaki durumlardan farklı düşünenler de olmuştur. Söz konusu âlimler, yukarıda geçen kelimelerdeki zâid harfleri tesbit ederken, kelimeyi oluşturan harflerden her birinin zâid olma ihtimalini göz önünde bulundurmuşlardır. جَعْفَر kelimesinde ف veya ر harfini zâid kabul edenler olmuştur. Bu durumda bu kelimenin vezni ر harfinin zâid olması durumunda فَعْلَر, ف harfinin zâid olması durumunda فَعْلَل şeklinde olmaktadır. Sîbeveyh ise birinci ve ikinci harfin de zâid olma ihtimalinin olduğunu belirtir ve ج harfinin zâid olması durumunda vezin جَفْعَل, ج harfinin zâid olması durumunda ise فَعْلَل ve فَعْلَل şeklinde olması gerektiğini belirtir.²⁷³

Sîbeveyh, bu durumun فَرَزْدَق gibi beş harften oluşan kelimeler için de geçerli olduğunu ifade eder. د ve ق harfinin zâid olması durumunda veznin فَعْلَدَق olması gerektiğini, ف ve ر harfinin zâid olması durumunda ise vezin فَرْعَل olması gerektiğini ileri sürer. ز ve د harfinin zâid olması halinde ise vezin فَعَزْدَل olacaktır ki Sîbeveyh, bu durumun hoş olmadığını ifade eder.²⁷⁴ Bu tartışmalardan yola çıkarak yukarıda verilen kelimelerin derin ve yüzey yapıda vezinlerini şöyle verebiliriz: جَعْفَر kelimesinin derin yapıdaki vezni, فَعْلَل ; yüzey yapıdaki vezni, جَفْعَل, فَعْلَل ve فَعْلَل şeklindedir. فَرَزْدَق kelimesinin derin yapıdaki vezni, فَعْلَل ; yüzey yapıdaki vezni ise فَعْلَدَق, فَرْعَل ve فَعَزْدَق şeklindedir.

Yukarıda verdiğimiz örnekler bizzat konumuza örnek teşkil edecek kelimelerdir. Bununla beraber, konumuzu doğrudan ilgilendirmese de bazı kelimeler

²⁷² İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-ta’srîf*, 1: 312; es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevami‘*, 3: 409-410.

²⁷³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 328; Bahâ’uddîn b. ‘Aķîl, *el-Musâ‘id ‘alâ Teshîli’l-fevâ‘id*, thk. Muḥammed Kâmil Berakât (b.y.: Câmî‘ at Ummi’l-ķurâ, 1982), 4: 32-33.

²⁷⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 328-329; eṣ-Şâtıbbî, *el-Maķāṣıdu’ş-şâfiye*, 8: 253-254.

vardır ki bu kelimelerin birden fazla vezinlerinin olma ihtimali söz konusudur. Bu tür kelimeleri de derin ve yüzey yapı çerçevesinde değerlendirmemiz mümkündür. Aşağıda verilecek örneklerde öncelikle kelimelerin cümle içindeki kullanımları, anlamları, mâzî, muzâri vb. gibi durumlarının bilinmesi, vezinlerinin belirlenmesinde büyük rol oynamaktadır.

1. Örneğin فُج fiilinin bu haliyle iki tane vezninin olması muhtemeldir. Birincisi فُجُل ve ikincisi فُجُل'dir. Bu fiil emir fiil olarak gelmişse vezin فُجُل olacaktır. Eğer meçhûl sîgada gelmişse vezin فُجُل olacaktır.²⁷⁵ Ama aynı fiili yüzey yapıda değerlendirirsek her iki durumda da vezin فُجُل olacağından meçhûl mu yoksa emir fiil mi olduğunun anlaşılması zor olacaktır. Bu durum, daha çok o kelimenin metin içerisinde geçen konumundan belirlenir. Eğer metin dışında bir yerde karşılaşılsa bu durumda hem derin yapıda hem de yüzey yapıda kelimenin vezninde iki veya daha fazla ihtimal ortaya çıkabilmektedir. İşte bu duruma *yapısal çok anlamlılık* denmektedir. En kısa tanımıyla yapısal çok anlamlılık, bir kelimenin asıl/derin yapıdaki anlamını koruyup yeni kavramlar içermeye özelliğine sahip olması anlamına gelmektedir.²⁷⁶ Aşağıda devam eden örnekler içinde bu durum söz konusudur.

2. م harfinin, bir kelimede başta ziyâde edilip, kendisinden sonra gelen harflerin kök harfleri olduğu birçok yer vardır. Örneğin مَلْعَبٌ، مَخْرَجٌ kelimelerinde olduğu gibi. مَنبِجٌ Menbic kelimesi de bu alanda tartışılmış meşhur bir yer ismidir. Âlimler, söz konusu kelimede tasrîf ya da iştikâkın meydana gelmediğine hükmetmişlerdir. Dolayısıyla م harfinin ziyâde, sonraki harflerin ise kök harfi olduğu belirtmişlerdir.²⁷⁷ O halde kelimenin, hem derin hem de yüzey yapıdaki vezni، فَعْلَل değil; مَفْعِل şeklinde olmaktadır.²⁷⁸

²⁷⁵ Bk. Hâssân Gâzî es-Sa'î dî, "Delâletu'l-ihtimâli's-şarfi", 1-2. (Elektronik makale)

²⁷⁶ Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Yapısal Çok Anlamlılık ve Karîne İlişkisi*, 173.

²⁷⁷ Fahrüddîn Kâbâve, *Ta'srîfu'l-esmâ' ve'l-ef'âl*, 2. Baskı (Beyrût: Mektebetu'l-me'ârif, 1408/1988), 31.

²⁷⁸ Bk. İbn Cinnî, *el-Munşif*, 1:109.

3. Vâv'lı misâl ve bazı yâ'lı ecvef fiillerin emr-i hazırları biçimsel olarak birbirine benzemektedir. Örneğin, وَصَّلَ (Süsledi.) vâv'lı ecvef fiili ile وَرَّوَّ (Tarttı.) vâv'lı misâl fiilinin emri hazırı وَرَّ şeklinde gelmektedir. Her iki fiil için de hazıflı i' lâl söz konusu olduğu için mîzânda da bu durum dikkate alınmaktadır. Fiili yalın hali ile (i' râbı, siyâk-sibâkı ve diğer karineleri olmaksızın) yüzey yapıda değerlendirirsek, فَلْ ve عَلْ vezninde, yukarıda verilen her iki fiilin de emri olma ihtimali vardır. Derin yapıda inceleyecek olursak; فَلْ vezninde 'aynu'l-kelimenin düştüğünü görürüz. Dolayısıyla kelimenin bu vezninden وَرَّ ecvef fiilinin emri olduğunu anlamamız gerekmektedir. Fiilin aslı وَرَّ idi. Yâ'nın harekesini kendisinden önceki sakin harfe verildi. Fâ'u'l-kelime harekelendiği için vasl hemzesine gerek kalmadı ve düşürülüp وَرَّ halini aldı. İltikâ-i sâkineynden dolayı da illet harfî düştü ve emir وَرَّ şeklinde yüzey yapıya çıktı. Burada hazif ile i' lâl ve kalb ile ilal olmak üzere iki i' lâl gerçekleşti.²⁷⁹

4. ²⁸⁰ fiilinin de iki vezninin olması muhtemeldir: فَاعِلٌ ve فَاعِلٌ. Birinci haliyle fiil, مُفَاعَلَةٌ babından ma' lûm mâzi bir fiildir. Örneğin, وَأَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ “Onları korkudan emîn kıldı.” (Kırayş 106/4). İkinci haliyle fiil فُعَالٌ babından mâ' lûm mâzi fiildir. Örneğin, آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ “Rasul, Rabb'inden kendisine indirilene iman etti. Aynı şekilde müminler de iman ettiler.” (el-Bakara 2/285). Bu fiilin veznini ancak derin yapıda ele alırsak bu iki ihtimali teke düşürmüş olacağız. Birincisi مُفَاعَلَةٌ babından olduğunda, derin yapıda fiilin fâ'u'l-kelime ile 'aynu'l-kelime arasına bir elif ziyâde edilmiştir. Fiilin aslı فَاأَمَّنْ dir. Aynı cins iki harf yanyana gelmiş ve ikincisi sakin. Bu durumda ikinci harf, birinci harfe ibdâl edilir. İkincisi ise

²⁷⁹ Ayrıca bk. وَدَّ-دَانَ ve وَطَّنَ-طَانَ örnekleri için el-Âyid, “İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn”, 108.

²⁸⁰ es-Sa' dî, “Delâletu'l-ihtimâli's-şarfi”, 2-3.

إِنْفَعَال babından olduğunda fâ'u'l-kelime öncesine kural gereği fethalı bir hemze harfi ziyâde edilir. Dolayısıyla kelimenin aslı/derin yapıdaki hali, آمَنَ'dir. Burada vezni belirlerken elbette iki husustan da söz etmek gerekir ki bunlar: Anlam ve fiillerin yapısı.

a. Fiil, أَفْعَلَ vezninde geldiğinde lazım fiil olur. آمَنْتُ بِكَلَامِ اللَّهِ (Allah'ın kelâmına inandım.) gibi. Ama فَاعَلَ vezninde olursa bu durumda fiil mute'addi bir fiil olur. آمَنَ اللَّهُ الْمُسْتَجِيرَ (Allah, sığınmacıya güven verdi.) gibi.

b. Mana açısından ele aldığımızda fiil أَفْعَلَ vezninde geldiğinde صَدَّقَ (Doğruladı.) anlamına gelir. فَاعَلَ vezninde geldiğinde آمَنَ (Güven verdi, korkudan emin kıldı.), anlamına gelir.

Dolayısıyla fiilin yapısı ve anlamı, çok anlamlılılık yönü bulunan kelimelerin vezinlerini belirlemek için büyük önem taşımaktadır.

5. Nâkıs fiiller, nûnu'n-nisveye isnâd edildikleri zaman lafız bakımından aynı olmaktadır.²⁸¹ Örneğin, النِّسْوَةُ يَغْفُونَ وَيَسْمُونَ (Kadınlar affediyorlar ve üstün oluyorlar.) ile الرِّجَالُ يَغْفُونَ وَيَسْمُونَ (Adamlar, affediyorlar ve üstün oluyorlar.) cümlelerinde, fiiller yüzey yapıda aynı gözükmemektedirler. Ancak derin ve yüzey yapı ayrımında fiilleri ele alırsak, fiillerin birbirlerinden farklı olduğu farketmemiz mümkündür. İlk örnekte her iki fiilin derin ve yüzey yapıdaki vezinleri aynıdır.²⁸² يَغْفُلْنَ vezninde gelmişlerdir.

Bu iki fiilde de nûnu'n-nisveden önceki و harfi, fiilin aslından olup lâmu'l-fiile harfidir. Herhangi bir hazif söz konusu olmamıştır. Ancak aynı durum, ikinci örnekte farklıdır. يَغْفُونَ الرِّجَالُ وَيَسْمُونَ cümlesindeki her iki fiilde cemi müzekker sîgadadır.

Fiillerdeki و harfleri fiilin aslından olan harfler değil, vâvu'l-cema'a'dır ve zamirdir. Nakıs fiil oldukları için ictimâ'i sâkineynden dolayı lâmu'l-kelimeleri hazfedilmiştir.

²⁸¹ Bk. el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 111.

²⁸² Bk. İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 47-48.

Dolayısıyla fiillerin derin yapıdaki vezinleri يَنْفَعُونَ'dir. Yüzey yapıdaki halleri ise يَنْفَعُونَ'dur. Mevzûn kelime de hazfedilen harf vezinde de hazfedilmektedir.

6. Nâkıs muzâri müfred muhâtaba ve cem' muhâtaba fiillerin sîgaları, biçimsel açıdan tek gibi gözükmemektedir. تُنَادِيْنَ، تَرْضِيْنَ، تَهْتَدِيْنَ، أَنْتِ تَقْضِيْنَ verilen örnekleri mufret muhataba; تُنَادِيْنَ، تَرْضِيْنَ، تَهْتَدِيْنَ، أَنْتُ تَقْضِيْنَ gibi örnekleri ise cem' müennes için ele alabiliriz. Örneklerde görüldüğü üzere çoğul ve tekilde de fiillerin yüzey yapıda aynı olduğunu görmekteyiz. Halbuki biri tekil, diğeri çoğul için kullanılan fiillerdir. Bu fiillerin vezinlerini belirlenirken hem kelimelerin anlamının hem de derin yapıdaki kullanımlarının bilinmesi gerekmektedir. Kelimelerin derin yapıda ele alacak olursak, tekil fiillerdeki يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ zamirdir ve fâildir. Kelimenin aslından olan harf değildir. Kelimenin aslından olan ي illet harfi, mahzûftur. Ancak çoğul için verilen örneklerdeki ي harfi, kelimenin aslından olan kök harfidir. O halde tekil için verilen örneklerin yüzey yapıdaki vezinleri sırasıyla تُفَاعِلُ، تُفَعِّلُ، تُفَعِّلُ، تُفَعِّلُ olacaktır. Derin yapıda ise تُفَاعِلُ، تُفَعِّلُ، تُفَعِّلُ، تُفَعِّلُ şeklindedir. Çoğul için verilen fiillerin vezinleri ise تُفَاعِلُونَ، تُفَعِّلُونَ، تُفَعِّلُونَ، تُفَعِّلُونَ şeklindedir.²⁸³

7. اِنْقَضَ (Bozdu.), اِنْجَرَ (Sürüklendi.), اِنْقَضَ (Üzerine atladı.) fiillerinin hangi bâbdan olduğu yüzey yapıda muğlaktır. Örneğin,²⁸⁴ اِنْقَضَ fiilini ele alacak olursak, iki ihtimalin mümkün olduğunu söylememiz gerekir. Birinci ihtimalde اِنْقَضَ fiili اِنْقَضَ fiilinden türemiştir. Derin yapıdaki hali قَضَ (Delik açtı.) fiiline dayanmaktadır. Bu durumda fiilin vezni اِنْفَعَلَ veznindedir. İkinci ihtimalde ise aynı fiilin قَضَ (Bozdu) fiilinden türediğini varsaydığımızda, kelimenin başındaki ن harfi, fiilin aslındandır.

²⁸³ Bk. el-Âyid, "İhtimâlu's-sûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 111.

²⁸⁴ el-Âyid, "İhtimâlu's-sûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 113.

Bu durumda fiilin vezni اِفْعَالٌ şeklinde olduğu ortaya çıkacaktır. Aynı durum diğer fiiller için de geçerlidir.

8. Ecvef fiillerin اِنْفَعَال ve اِنْفَعَال babında, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlleri, yüzey yapıda birbirine benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikleri kelimelerin asıl halleri (derin yapısı) incelendiğinde açıklığa kavuşturmak mümkündür. Örneğin, مُنْقَادٌ ve مُنْقَادٌ kelimelerini ele alacak olursak, مُنْقَادٌ kelimesi, yüzey yapıda hem ism-i fâil hem de ism-i mef'ûl kalıbında olabilir. Bu kelimeyi ism-i fâil kabul ettiğimizde kelimenin aslının مُنْقَادٌ olduğunu ve derin yapıda vezninin مُنْفَعِل olduğunu belirleyebiliriz. İsm-i mef'ûl kalıbında ele alırsak, kelimenin aslının مُنْقَادٌ olduğunu ve derin yapıda vezninin مُنْفَعِل olduğunu görürüz. Halbuki aynı kelimenin yüzey yapıda her iki vezinde de gelme ihtimali vardır. مُنْقَادٌ kelimesinde de aynı durum söz konusudur. مُنْقَادٌ kelimesini ism-i fâil kabul edersek, kelimenin aslının مُنْقَادٌ olduğunu ve derin yapıdaki vezninin ise مُنْفَعِل olduğunu çıkarırız. İsm-i mef'ûl kalıbında değerlendirirsek, kelimeni aslının مُنْقَادٌ olduğunu ve derin yapıdaki vezninin مُنْفَعِل olduğunu anlarız.²⁸⁵

9. مَهَنٌ kelimesinin aslı هَانٌ (Önemli oldu.) ya da مَهَنٌ (Hizmet etti.) fiillerinden birine dayanmaktadır. Derin yapı ayrımında değerlendirirsek, söz konusu kelime, هَانٌ fiilinden müştâk ise م harfi ziyâde ve vezin مُنْفَعِل şeklinde olmaktadır. Eğer kelime, مَهَنٌ fiilinden müştâk ise م harfi zâid değil, kelimenin kök harflerinden fâ'u'l-kelimeye denk gelen kök harftir. Bu durumda ise kelimenin vezni, فَعَالَةٌ şeklinde olmaktadır.²⁸⁶

Aynı ihtimal مَكَانَةٌ kelimesi içinde geçerlidir.

²⁸⁵ Bk. el-Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 118-119.

²⁸⁶ el-Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 122.

10. أَوَّلِي ve وَالِيَّة kelimelerinin çoğulları الْأَوَّلِي şeklinde gelmektedir. Verilen kelime, ya أَفَاعِلِ vezninde olabilir (أَبَاتِر ج أَبَاتِرٌ gibi) ya da birinci vâv, hemze'ye kalb edildiğinde vezni, فَوَاعِلِ olabilir (أَوَاصِلَ ج أَوَاصِلَةٌ gibi).²⁸⁷ Her iki ihtimal de mümkündür. Hatta bu kelimenin, الْأَفَالِعِ vezninde olduğunu da ileri sürenler olmuştur. Bu kelimenin aslı الْأَوَّلُ idi. Bu kelime de sondaki vâv ile yâ arasında kalb-i mekanî meydana geldi ve الْأَوَّلُ oldu. Vâv, kendisinden önceki harfin harekesi kesre olduğundan yâ'ya kalbedildi ve kelime son şeklini aldı. Dolayısıyla kelimenin vezni de الْأَفَالِعِ oldu.²⁸⁸ Görüldüğü gibi iki farklı kelimenin çoğulu aynı gelebilmektedir. Çoğul sîgadan yola çıkarak tekili bulmaya çalıştığımızda örnekte görüldüğü üzere iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Ancak kelimeyi, derin yapıda incelediğimizde bu durumu teke düşürmüş olmaktadır.

Şimdi yukarıda anlatmış olduğumuz bazı fiil ve isimlerin vezinlerini tablo halinde gösterelim.²⁸⁹

²⁸⁷ el-‘ Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 125.

²⁸⁸ ‘ Abdul‘ alîm İbrâhîm, *Teysîru’l-ibdâl ve’l-i ‘lâl* (el-Ğāhire: Mektebetu ğarîb, 1389/1969), 145.

²⁸⁹ Bk. es-Sa‘ dî, “el-Mîzânu’ş-şarfî ‘inde’l-muḥdeşîn”, 11.

Tablo 1:

الْكَلِمَةُ	وَزْنُهَا عِنْدَ الْمُحَدِّثِينَ	وَزْنُهَا عِنْدَ الْقَدَمَاءِ	الْأَصْلُ
مَدَّ	فَعَلَ	فَعَلَ	مَدَدَ
إِنهَدَّ	اِنْفَعَلَ	اِنْفَعَلَ	اِنهَدَدَ
ضَالَّةٌ	فَاعِلَةٌ	فَاعِلَةٌ	ضَالِلَةٌ
يَسْتَقِيلُ	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَقِيلُ
عَضَّ	فَعَلَ	فَعَلَ	عَضَضَ = فَعَلَ مَاضٍ عَضَضَ = فَعَلَ أَمْرٍ
عَدَّ	فَعَلَ	فَعَلَ	أَعَدَدَ = فَعَلَ أَمْرٍ عَدَدَ = فَعَلَ جَهْوً ل
مُعْتَرَّزٌ	مُفْتَعِلٌ	مُفْتَعِلٌ	مُعْتَرَّزٌ = إِسْمُ فَاعِلٍ مُعْتَرَّزٌ = إِسْمُ مَفْعُولٍ

Tabloda görüldüğü üzere klasik dilciler vezinleri belirlerken genellikle kelimelerin asıllarını yani derin yapıdaki hallerini dikkate almışlardır. Ama modern dilciler vezin sisteminde daha çok kelimelerin son şeklini yani yüzey yapıdaki hallerini dikkate almışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İ‘RÂB

Bu bölümde, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde i‘râb olgusunu etraflıca ele alabilmek için, öncelikle i‘râb olgusunun kavramsal çerçevesi belirlenecek, daha sonra da i‘râbla ilgili problemler ve alternatif çözümleri üzerinde durulacaktır.

2.1. İ‘râb Olgusu: Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Sözlük Anlamı

“İ‘râb”, sülâsî üç harfli عَرَب fiilinin başına bir ا (hemze) harfi getirilerek if‘âl babına dahil edilen rubâ‘î mezîl bir fiil olan أَعْرَب’in mastarıdır. أَعْرَب fiili, çokça anlam ifade etmekle beraber genellikle “ibâne, izâh ve ifsâh” (açık, net ve anlaşılır bir biçimde ifade etmek, belirtmek, anlatmak, ortaya koymak) anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰ el-Ezherî, i‘râb ve ta‘rîb’in aynı manaya geldiğini ve her ikisinin de ibâne manasını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁹¹ Nitekim her iki kelime de عَرَب fiilinden türemiştir. İ‘râb, إِفْعَال veyninde mastar bir isimdir.

Birçok anlamda kullanılabilen i‘râb kelimesine aşağıda çeşitli örnekler verilecektir:

1. Açık ve anlaşılır konuşmak: عَرَبَ مَنْطِقَهُ (Anlaşılır bir biçimde konuştu.)²⁹²
2. Hatasız konuşmak: أَعْرَبَ كَلَامَهُ (Hatasız konuştu.)²⁹³ demek, “konuşurken cümlelerini dil bilgisi hatalarından (lahn)²⁹⁴ korudu” demektir.

²⁹⁰ İbn Manẓûr, “araba”, 4: 2865; Semîr el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muṣṭalaḥât*, 148; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muḥîṭ*, 1066.

²⁹¹ İbn Manẓûr, “araba”, 4: 2865.

²⁹² İbn Manẓûr, “araba”, 4: 2865.

²⁹³ İbn Manẓûr, “araba”, 4: 2865.

²⁹⁴ Sarf ve nahiv ilimlerinde lahn, harflerin telaffuzunda, kelimelerin anlam ve kullanımlarında hata etmektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şehabettin Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Ocak 2007): 160.

3. Saf, katıksız, asîl: خَيْلٌ أَعْرَبٌ (Saf Arap atı.)²⁹⁵

4. امْرَأَةٌ عَرُوبَةٌ (sevgisini kocasına açıkça gösteren kadın) anlamına gelmektedir.

Böyle bir kadınla evlenen erkek için أَعْرَبَ الرَّجُلُ (Adam kendisini seven kadınla evlendi.)²⁹⁶ anlamında kullanılmıştır.

5. عَرَبَتْ مِعْدَتُهُ (Midesi bozuldu.)

Fasih söz söyleyen kişinin, anlatmak istediği düşüncesini karşı tarafa en güzel bir şekilde iletmesi; kadının içindeki sevgiyi kocasına açıkça göstermesi; midenin bozulması, bir anlamda fazla yemek yemenin bir sonucu olarak rahatsızlığının dışa vurulması,²⁹⁷ “Bütün bu anlamlarda bir rahatsızlığın, huzursuzluğun, yanlışlığın ya da içerde saklanan bir şeyin dışarı vurulması, atılması ve bu şekilde kapalılık ve anlaşılmazlığın giderilmesi söz konusudur.”²⁹⁸

2.1.2. Terim Anlamı

Gerek klasik gerekse günümüz dil âlimleri tarafından i‘râbın birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar arasındaki farklılık genel olarak tanımda kullanılan sözcüklerden kaynaklanmaktadır. Ancak içerik olarak tanımların birbirine benzediği de belirtilmektedir.²⁹⁹ Örneğin İbn ‘Uşfûr i‘râbı, “Bir âmilden dolayı kelime sonunun, lafzen ya da takdîren değişmesi”³⁰⁰ şeklinde tanımlarken, İbn Hişâm onun, “Mütemekkin ismin ya da muzâri fiilin sonunda âmilden kaynaklanan zâhir ya da mukadder bir etki”³⁰¹ olduğunu söylemektedir.

²⁹⁵ İbn Manzûr, “araba”, 4: 2866.

²⁹⁶ İbn Manzûr, “araba”, 4: 2867.

²⁹⁷ ‘Abdulkâdir b. Abdîrahmân es-Sa‘dî, “Ehdâfu’l-i‘râb ve şîlatuhû bi’l-‘ulûmi’s-şer‘iyyeti ve’l-‘Arabiyye”, *Mecelletu câmi‘ati Ummi’l-kurâ li’l-‘ulûmi’s-şer‘iyye ve’l-luġati’l-‘Arabiyye ve âdâbihâ* 15/27 (Cemâdiye’s-sâniye 1424): 564.

²⁹⁸ Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde İ‘râb’ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”, *Nüşa Dergisi* 6/22 (Yaz 2006): 27.

²⁹⁹ Bk. Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri* (Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006), 80.

³⁰⁰ Ebu’l-Hasen Alî b. Mu‘min b. Muhammed b. ‘Alî b. ‘Uşfûr el-Hâdramî el-İşbîlî, *el-Muḳarreb*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd ‘Alî Muhammed Mu‘avved (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1998), 69.

³⁰¹ İbn Hişâm, *Şerḥu Şuḏûri’z-zeheb*, 22.

Çağdaş dil âlimlerinin yapmış oldukları tanımlar da yukarıda verilenlere benzerlik göstermektedir. Örneğin ‘Abbâs Hâsân, i‘râb için “kendisinden önce gelen âmillerin değişmesiyle lafzın sonundaki alâmetin değişmesi ve âmilin gerektirdiği şeydir.”³⁰² şeklinde tanımlarken, Muştafâ el-Ğalâyînî de “İ‘râb, âmilin, kelime sonunda ortaya koyduğu etkidir. Böylece, kelimenin sonu, söz konusu âmilin gerektirdiği şeye göre merfû, mansûb, mecrûr ya da meczûm olur.”³⁰³ der.

Yukarıda vermiş olduğumuz tanımlara baktığımızda tanımların anlam ya da içerik olarak birbirine benzediği, ancak bu anlamı ya da içeriği ifade ederken kullanılan kelimelerde farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Yapılan tanımlarda iki önemli hususa dikkat çekilmiştir ki bunlar, âmil ve ma‘mûldür. Âmil, ma‘mûlû biçimsel olarak etkilemekte ve onu merfû, mansûb ve mecrûr hale getirmektedir.³⁰⁴ Bu noktada i‘râb, herhangi bir âmil sebebi ile bir kelimenin sonundaki hareke ya da harfin biçimsel değişime uğramasıdır. Örneğin, الطَّالِبُ مُجْتَهِدٌ (Öğrenci çalışkandır.) cümlesinde mübtedâ ve haberin merfû olduğunu görmekteyiz. Aynı cümle başına إِنَّ الطَّالِبَ مُجْتَهِدٌ inne edatını getirdiğimizde inne ve kardeşleri, kural gereği mübtedâyı nasbedeceğinden الطَّالِبُ kelimesi mansûb olmuştur. Dolayısıyla burada إِنَّ âmilinden dolayı الطَّالِبُ kelimesinin sonunda biçimsel bir değişiklik meydana gelmiştir. Biçimsel değişikliğin sebebi, âmilin ma‘mûla etkisidir.

“Oysa, i‘râbın bir de anlam yönü, daha doğru bir ifadeyle cümle içindeki kelimelere yüklenen görevleri belirlemesi yönü vardır ki, kelime sonunda meydana gelen biçimsel değişimin asıl sebebi de -genellikle- budur. İ‘râb olgusuna bu açıdan baktığımızda, alâmetleri aracılığıyla onun, lafız açısından birbirine eşdeğer olan iç içe girmiş yapısal anlamları birbirinden ayırdığını görüyoruz.”³⁰⁵ İ‘râb olmasaydı fâili mef‘ûldan, muzâfı men‘ûttan, taaccubu istifhâmdan, sadrı mastardan, na‘tı tekîttan ayırt edemezdik.³⁰⁶ Nitekim i‘râb, bize cümleyi oluşturan kelimelerin

³⁰² ‘Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 74.

³⁰³ el-Ğalâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 18.

³⁰⁴ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 80-81.

³⁰⁵ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 81.

³⁰⁶ Ebu’l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî el-Luğavî, *eş-Şâhibî fî fiḥhi’l-luğati’l-‘Arabiyye ve mesâ ilihâ ve suneni’l-‘Arabi fî kelâmiḥâ*, thk. ‘Umer Fârûk et-Tabbâ’ (Beyrût: Dâru’l-ma‘ârif, 1414/1993), 76; ‘Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muḫḫir fî ‘ulûmi’l-luğati*

ve kelime gruplarının öge değerlerini vererek cümleyi anlamamızı sağlar ve konuşmacının bize anlatmak istediği cümleyi anlamlı hale getirir. Hem konuşmacının hem de dinleyicinin bu noktada ihtiyacını giderir. Aksi halde irâbı olmayan cümleyi anlamamız zorlaşacaktır. Örneğin, مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ ya da ضَرَبَ عَمْرٌ زَيْدٌ cümleleri i' râbsız olarak verildiği için tam anlaşılamaz.³⁰⁷ Fakat aynı cümle, i' râblı olarak gelse yani, مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ (Zeyd, güzel yapmadı.) cümlesinde Zeyd, merfû olarak geldiği için mâ'nın nefy mâ'sı; مَا أَحْسَنَ زَيْدًا (Zeyd, ne güzel yaptı!) örneğinde Zeyd, mansûb olarak geldiği için mâ'nın taaccub mâ'sı; مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ (Zeyd'in en güzeli nedir?) örneğinde ise Zeyd, mecrûr olarak geldiği için mâ'nın istifham mâ'sı olduğunu anlarız.³⁰⁸ Eğer cümleler i' râbsız olarak gelseydi, örnekte de görüldüğü üzere üç anlama gelme ihtimali olacağından dolayı onları anlamamız zorlaşacaktı. İ' râbın, bu noktada cümlelerdeki kapalılığı açığa kavuşturduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak i' râbın iki temel terim anlamı vardır:³⁰⁹

1. Kelimelerin sonlarında meydana gelen harf ya da hareke değişikliği sonucu biçimsel/sessal değişiklik,
2. Cümleyi oluşturan kelimelerin nahvî vazifelerini yani öge değerlerini belirlemek.

Arap dili âlimleri i' râb hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. es-Suyûtî, İbn Mâlik ve bazı âlimler, i' râbın lafzî olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Hıyyân'ın da içinde bulunduğu diğer âlimler ise i' râbın manevî olduğunu ve bir âmil sebebiyle kelimenin sonunda meydana gelen değişiklik olduğunu ileri sürmüşlerdir.³¹⁰ Bazı âlimler, i' râbın mana olduğunu, kelimenin öncesinde gelen bir âmil sebebiyle kelime sonunda meydana gelen değişiklik olduğunu söylemişlerdir.

ve envâ'ihâ, Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm v.dğr. (Beyrût: Menşûrâtü'l-mektebeti'l-'Arabiyye, 1986), 1: 327-328.

³⁰⁷ İbn Fâris, *es-Şâhibî*, 196; es-Suyûtî, *el-Muḏhir*, 1: 330; İbn Umme Kâsım, *Tevḍîhu'l-meḳâsîd ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. 'Abdurrahmân 'Alî Suleymân (el-Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1422/2001), 1: 298.

³⁰⁸ İbn Umme Kâsım, *Tevḍîhu'l-meḳâsîd ve'l-mesâlik*, 1: 298.

³⁰⁹ Bk. Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 22.

³¹⁰ Muhammed 'Abdulmun'im el-Cevcerî, *Şerhu Şuḏûri'z-zeheb*, thk. Nevvâfu'bni Cezâ' el-Hârîşî (el-Medînetu'l-Munevvera: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 1424), 1:171. (dipnot)

هَذَا زَيْدٌ ، و رَأَيْتُ زَيْدًا و ، وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ “Bu Zeyd’dir, Zeyd’i gördüm, Zeyd’e uğradım”

cümlelerinde olduğu gibi değişimin mana olduğunu öne sürmüşlerdir.³¹¹ Daha sonra gelen İbn Durustevayh gibi dil âlimleri ise i‘râbın, mana değil hareketler olduğunu ifade etmişlerdir. İ‘râbın, bir âmil sebebi ile kelime sonunda lafzen ortaya çıkan hareketler ve sükûn şeklinde olduğunu söylemişlerdir.³¹² Sözü edilen âlimler, i‘râbın anlam olmadığını aksine kelime sonunda meydana gelen lafzî/biçimsel değişiklik olduğunu ifade etmişlerdir.

Basra ekolüne göre i‘râb, isimlerde asıldır, fiillerde furûdur; binâ ise fiillerde asıl, isimlerde furûdur. Kûfe ekolüne göre ise i‘râb, isim ve fiillerde asıldır.³¹³ Sîbeveyh gibi düşünen âlimler ise i‘râbta asıl olanın zahîrî ve mukadder hareketlerle olmasıdır, derler.³¹⁴

Yukarıda i‘râbın ses değişimi olduğunu ifade etmiştik. Arap dilinde ses değişimi, isimler için üç yönde gerçekleşir. Bazı durumlarda ise hem fiiller hem de isimler de tek bir yapıda gelir. Bu da isimlerin mu‘rab ya da mebnî olmasını gerektirir. Aşağıda mu‘rab ve mebnîyi bu çerçevede ele alacağız.

2.1.3. Mu‘rab ve Mebnî Sözcükler

Mu‘rab, başına gelen bir âmil sebebiyle kelime sonunda meydana gelen lafzî ve mahallî değişikliktir.³¹⁵ يَكْتُبُ ، الرَّجُلُ ، الْأَرْضُ gibi kelimeler başlarına gelen bir âmilden ötürü, sonlarında değişim meydana gelebilmektedir. Sonuna tekîd nûnu ve nûnu’n-nisve bitişmemiş muzâri fiiller ve bir kısmı hariç bütün isimler³¹⁶ mu‘rab olup sonlarındaki i‘râb alâmetleri, bulunduğu konumlara göre değişiklik gösterebilmektedir.

Mu‘rab isim, mu‘rab bi‘l-hareke ve mu‘râb bi‘l-harf olarak ikiye ayrılmaktadır. İ‘râbı hareke ile belirlenen mu‘rab kelimelere *mu‘rab bi‘l-hareke*,

³¹¹ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 1: 197.

³¹² İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-mufaşşal*, 1: 197.

³¹³ İbn ‘Aķîl, *Şerhu’bni ‘Aķîl*, 1: 37; el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muṣṭalaḥât*, 27.

³¹⁴ ‘Abdurrahmân b. Muḥammed b. ‘Abdillâh el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muḥammed Ḥuseyn Şemsuddîn (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1997), 33.

³¹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 30; el-Ġalâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 18; el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, 33; Muḥammed Fâķıl es-Sâmerrâ’î, *en-Naḥvu’l-‘Arabî aḥkâm ve me‘ânî* (Beyrût: Dâru’bni Keşîr, 1435/2014), 1: 24.

³¹⁶ el-Ġalâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 18-19.

harf ile belirlenenlere ise *mu‘rab bi‘l-harf* denir. Mu‘rab bil-hareke olarak adlandırılan kelime türleri, dört gruptur: Müfret isim (tekil isim), cem‘u‘t-tekşîr (düzenli çoğul), cem‘u‘l-mü‘enneşi’s-sâlim ve sonuna herhangi bir harf bitişmeyen muzâri fiiller. Bunlar, damme ile merfû, fetha ile mansûb, kesre ile mecrûr ve sükûn ile meczûm olmaktadır. Mu‘rab bi‘l-harf olarak adlandırılan kelime türleri de dört gruptur: Tesniye (müsennâ), cem‘ul-müzekkeri’s-sâlim, esmâ‘u‘l-ḥamse ve ef‘âlu‘l-ḥamse.³¹⁷

Binâ yani mebnîlik ise kendinden önceki âmiller değişse bile kelimenin sonunda herhangi bir değişiklik meydana gelmemesi, lafzen ve takdîren tek hal üzere kalmasıdır.³¹⁸ Bu özelliğe sahip olanlara mebnî denir. Mebnî, mu‘rabın zıddıdır.³¹⁹ Buna göre mebnî olan isimlerin, fiillerin ya da harflerin hareke, sükûn ya da sonlarındaki i‘râb alâmetlerinde herhangi bir değişme olmaz. Başlarında bir âmil olması ya da bu âmillerin değişmesi, bu tür yapıların sonlarında herhangi bir değişime sebep olmaz. Bunun için bu tür yapılar, mahallen i‘râb edilir.

Âlimler arasında binânın (mebnîliğin) manevî ve lafzî olduğuna dair iki görüş vardır. Binânın lafzî olduğunu söyleyenlere göre mebnîlik, hareke, hazif, sükûn ve harf ile olur. Bu görüşe göre mebnîlik, bir sebebe dayanır.³²⁰ Manevî olduğunu ileri sürenlere göre ise mebnîlik, herhangi bir âmil ya da bir sebep olmadan kelimenin tek hal üzere kalmasıdır.³²¹

İsim ve fiillerden mebnî olanlar vardır. Harflerin ise istisnâsız tümü mebnî kabul edilir.³²²

İsimlerden mebnî olanlar; şahıs zamirleri, *ç*ı dışındaki tüm şart isimleri, *ç*ı dışındaki tüm soru isimleri, ikilleri hariç işâret isimleri, fiil isimler ve ikilleri hariç

³¹⁷ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u‘d-durûsi‘l-‘Arabiyye*, 1: 21-22.

³¹⁸ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u‘d-durûsi‘l-‘Arabiyye*, 1: 19; el-Lubedî, *Mu‘cemu‘l-muşṭalaḥât*, 27; el-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabiyye*, 37.

³¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabiyye*, 37.

³²⁰ eş-Şâtıbî, *el-Maḳâşidu‘ş-şâfiye*, 1: 71; Cemâluddîn ‘Abdullâh b. Aḥmed el-Mekkî el-Fâkihî, *Mucîbu‘n-nidâ ilâ şerḥi Kaṭri‘n-nedâ*, thk. Mu‘min ‘Umer Muḥammed el-Bedârîn (‘Ammân: ed-Dâru‘l-‘Uşmâniyye, 1429/2008), 24.

³²¹ el-Fâkihî, *Mucîbu‘n-nidâ*, 24.

³²² el-Lubedî, *Mu‘cemu‘l-muşṭalaḥât*, 27.

ism-i mevsûller olmak üzere toplam altı kategoride değerlendirilebilir.³²³ Fiillerden ise mâzi fiiller ve emir fiilleri, mebnî kabul edilirler.³²⁴

Bizi daha çok derin yapı ve yüzey yapı ayrımında cümle çözümlemesi ilgilendirdiği için bu ayrıntılara girmeyeceğiz.

İ' râbın bir anlamının ses değişimi olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu ses değişimine sebep olan etken, Arap dilinde âmil konusunu teşkil etmektedir. Aşağıda kısaca bu konuya değineceğiz.

2.1.4. Âmil ve Ma' mûl

Âmil, sözlüklerde “bir işi yaptı, eyledi.” anlamındaki عَمَلَ kelimesinden türemiştir. Kelime anlamı itibariyle işi yapan, işçi, sanatkar, mızrağın üst kısmı gibi anlamlara gelen âmil kelimesinin terim anlamı üzerine birçok tanım yapılmıştır.³²⁵ Terim olarak âmil, isim, fiil ya da harften herhangi birinin, kelimenin sonunda bir etki bırakmasıdır.³²⁶ Âmilin etkisi sonucunda özel bir anlama işâret eden i' râb alâmetleri ortaya çıkar.³²⁷ Âmil, etki ettiği kelimeyi terkîb içerisinde bir konuma yerleştirir. Yani etki ettiği kelimeyi, merfû, mansûb, mecrûr ya da meczûm kılar. Âmil, kendinden sonra gelen bir kelimeye biçimsel açıdan i' râb şekli verir. Bu sayede kelimenin, i' râb alâmetine göre terkip içerisindeki nahvî vazifesi tayin edilir.

Âmil, lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³²⁸

Ma' mûl ise bir âmil sebebiyle, sonunda ref', nasb, cer ve hazif gibi değişiklik meydana gelen şeydir.³²⁹ Ma' mûller, nûn-ı nisveye ve tekit nûnu'na direkt olarak bitişmemiş muzâri fiiller ve isimlerdir.

2.1.5. İ' râb Alâmetleri

İ' râb alâmetleri harf, hazif ve hareke olmak üzere üçe ayrılır.³³⁰

³²³ el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muşâlaḥât*, 27; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-luḡati'l-'Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1427/2006), 4: 175. es-Sâmerrâ'î, *en-Naḥvu'l-'Arabî*, 26-27.

³²⁴ el-Ġalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1: 19.

³²⁵ Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, 43.

³²⁶ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 23.

³²⁷ 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 75.

³²⁸ Bk. el-Ġalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3: 274.

³²⁹ el-Ġalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3: 274.

³³⁰ el-Ġalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1: 20.

Bir i' râb alameti olarak hareke, ref^c için damme, nasb için fetha ve cer için kesredir. Bu hareketlerin i' râbta asıl olan alâmetler olduğu zikredilir. Harfin i' râb alameti olması, elif, vâv, yâ ve nûn harfleri için söz konusudur. Bunların ise i' râbın fer^cî alâmetleri olduğu zikredilir. Bir i' râb alameti olarak hazif ise ya harekenin hazfi ile olur ki buna sükûn denir ya da son harfin düşürülmesi veyahut nûn harfinin düşürülmesi ile ortaya çıkar.³³¹

Aşağıda bunlardan bazılarına örnekler verilmektedir.

2.1.6. İ' râbın Konumları

Arapçada bir ismin, bir fiilin veya bir harfin i' râbı yapılırken ref^c, nasb, cer ve cezm türünden birine uymak zorundadır. Bu tür isimlendirmeden maksat, Arapça bir kelimenin, bir cümlemin hangi ögesine, cümlemin içerisinde hangi görevde olduğuna ve bir terkîbin hangi elemanına karşılık geldiğine işâret etmektir.³³² Bu i' râb konumlarını ref^c, nasb, cer ve cezm şeklinde dörde ayırmamız mümkündür. Şimdi bu durumları kısaca açıklayacağız.

Ref^c, bir kelimenin cümle içerisindeki konumunu belirten bir durumdur. Damme, vâv, elif ve nûn gibi harfler, kelimenin ref^c konumunda olduğunu gösteren işâretlerdir. Bunlardan damme, asıl i' râb alâmeti olarak görülmektedir. جَاءَ الطَّالِبُ (Öğrenci geldi.), جَاءَ الْمُدْرَسُونَ (Öğretmenler geldiler.), جَاءَ الْمُدْرَسَانِ (Öğretmenler geldiler.) ve يَنْطِقُونَ بِالصِّدْقِ (Doğruyu konuşurlar.) örneklerinde olduğu gibi الطَّالِبُ , يَنْطِقُونَ ve الْمُدْرَسَانِ kelimelerinin i' râb alâmetlerine bakarak ref^c konumunda olduğuna hükmetmemiz mümkündür.

İ' râb konumlarından biri olan nasb ise isim ve fiil soylu kelimelerin cümlede ya da terkip içindeki konumunu belirleyen ikinci durumdur. Fetha, elif, yâ ve kesre, bu durumu gösteren alâmetlerdir. Bunlardan fetha, asıl i' râb alâmeti olarak görülmektedir. رَأَيْتُ الطَّالِبَ (Öğrenciyi gördüm.), رَأَيْتُ الطَّالِبَيْنِ (İki öğrenciyi gördüm.), رَأَيْتُ الْمُدْرَسِينَ (Öğretmenleri gördüm.), رَأَيْتُ أَبَاكَ (Babanı gördüm.) örneklerinde olduğu

³³¹ 'Abdulğani ed-Dağar, *Mu'cemu'l-ğavâ'idi'l-luğati'l-Arabiyye* (Dimeşk: Dâru'l-ğalem, 1406/1986), 67; İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri'n-nedâ*, 56-57.

³³² Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, 142-143.

gibi الطَّالِب , الطَّالِبِينَ , المُدَرِّسِينَ ve أَبَاكَ kelimelerinin i‘râb alâmetlerine bakarak nasb konumunda olduğuna hükmetmemiz mümkündür.

Sadece isim soylu kelimelerin cümledeki konumunu belirleyen üçüncü durum ise cerdir. Kesre, yâ ve fetha, bu durumu gösteren alâmetlerdendir. تَقَرَّبَ مِنَ الصَّادِقِينَ (Doğru olan kimselere yaklaş.), أَطَعُ أَمْرَ أَبِيكَ (Babanın emrine itaat et.), تَمَسَّكَ بِفَضَائِلَ (Erdemlere tutun.) örneklerinde olduğu gibi.

İ‘râbın konumlarından sonuncusu olan cezm ise sadece fiillere has bir durumdur. Bu durumu gösteren alâmetler ise sükûn, son harfin hazfi ve nûn’un hazfidir.³³³ لَا تَدْعُ إِلَّا اللَّهَ (Kim bir iyilik yaparsa, iyilik bulur.), مَنْ يَفْعَلْ خَيْرًا يَجِدْ خَيْرًا (Yalnızca Allah’a dua et.), قُولُوا خَيْرًا تَعْمَلُوا (İyi şeyler söyleyin, onlardan faydalanırsınız.) örneklerinde olduğu gibi.

2.1.7. İ‘râb Türleri

Arapça da kelimelerin, lafzî, takdîrî ve mahallî olmak üzere temel üç i‘râb türünün olduğunu görmekteyiz. Şimdi bunları kısaca açıklayalım.

a) Lafzî i‘râb

Lafzî i‘râb, i‘râb alâmetlerinden olan harf ve harekenin, mu‘rab bir kelimenin sonunda açıkça ortaya çıkmasıdır.³³⁴ Bu tür i‘râbda, hareke olarak kelimenin son harfinde damme, fetha ve kesre olarak açıkça gözüktür. İ‘râb alâmetleri, tesniye bir kelimede يَ ve وَن olarak kendisini gösterir. Bundan ötürü bu i‘râb türüne الْإِعْرَابُ الظَّاهِرِي da denmektedir. Genellikle sonu illetli olmayan mu‘rab kelimelerde görülür. زَيْدٌ جَاءَ زَيْدٌ (Zeyd, geldi.), زَيْدٌ رَأَيْتُ زَيْدًا (Zeyd’i gördüm) ve زَيْدٌ عَلَى زَيْدٍ (Zeyd’e selam verdim.) örneklerini incelediğimizde birinci cümlede Zeyd, fâil olduğu için damme ile merfû olmuştur. İkinci cümlede Zeyd,

³³³ el-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 20-21.

³³⁴ ‘Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1:159; el-Galâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 22; el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muşṭalaḥât*, 149; Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 132.

mef'ûl olduğu için fetha ile mansûb olmuştur. Üçüncü cümlede Zeyd, başına عَلَى harf-i cerri geldiği için kesre ile mecrûrdur. Her üç örnekte de mu'rab olan Zeyd kelimesinin i'râb alâmetini açıkça gördüğümüz için bu tür i'râba lafzî i'râb denilmektedir.

b) Takdîrî i'râb

Takdîrî i'râb, ibâre sonunda açıkça gözükmeyen i'râb alâmetini varmış gibi kabul edip, bulunduğu konum üzere takdir etmektir.³³⁵ Arapçada çoğu kelime, lafzî olarak i'râb edilmektedir. Lafzî i'râba uygun olmayan birkaç durum vardır ki bu durumlarda takdîrî i'râb ortaya çıkmaktadır. Bu durumları kısaca şöyle açıklayabiliriz.

- Sonu elif-i lâzime ile biten isimler, takdîrî i'râb edilir. Bu tür isimlere ism-i maksûr denir. جاءَ الْفَتَى (Genç çocuk geldi.) örneğinde الْفَتَى (fâil), ism-i maksûr bir kelimedir. Kelimenin son harfi, ي elif-i maksûre ile bittiği için i'râb alâmetini açıkça almadığını görmekteyiz. Kelimenin harekesi alenen gözümediği için bu kelimeyi takdîrî i'râb ederiz ve deriz ki: Fâildir, mukadder damme ile merfûdur.

- Sonu yâ-i lâzime ile biten ve bu harften önceki harfin harekesi kesre olan isimler, takdîrî i'râb edilir. Bu tür isimlere ism-i mankûs denir. جاءَ الْقَاضِي (Kadı geldi.) örneğinde الْقَاضِي kelimesi yâ-i lâzime ile bitmiş ve kendisinden önceki harfin harekesi kesre olduğu için takdîrî i'râb edilir. Örnekte geçen الْقَاضِي kelimesini i'râb ederken şöyle deriz: Fâildir, mukadder damme ile merfûdur. Bu tür kelimelerde nasb alâmeti olan fetha, açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla nasb hallerinde zâhiren i'râb edilmektedir. Örneğin, رَأَيْتُ الْقَاضِي (Kadıyı gördüm.) cümlesinde geçen الْقَاضِي kelimesi, mankûs bir isimdir. Mankûs isimlerin mansûb hallerinde i'râb alâmeti olan fetha açığa çıkacağından dolayı lafzen i'râb edilmektedir.

- Nâkıs muzâri fiiller de illet harfi üzere mukadder i'râb edilir. Örneğin, يَحْشَى , nâkıs muzâri bir fiildir. İ'râbında, yâ harfi üzerinde takdir edilen (mukadder)

³³⁵ el-Galâyînî, Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, 1: 23; el-Lubedî, Mu'cemu'l-muştalâhât, 149.

damme ile merfûdur, denilir. Nâkıs fiillerde, başlarına nasb eden edatlardan biri gelirse ‘aynu’l-fiili fetha olduğunda nasb alameti olan fetha, yine açığa çıkmaz ve takdîrî i‘râbı yapılır. يَحْشَى أَنْ يَحْشَى muzâri nâkıs fiilinin başına bir nasb edatı olan أَنْ gelmiştir, fakat i‘râb alâmeti olan fetha açığa çıkmamıştır.³³⁶ Oysa, ‘aynu’l-fiili fetha olmadığında yani ‘aynu’l-fiili damme ya da kesra olduğunda, bir nasb edatından sonra gelen nakıs fiillerde nasb alameti olan fethayı açıkça görürüz. أُرِيدُ أَنْ أُصَلِّيَ (Namaz kılmak istiyorum.) ve يُرِيدُ حَسَنٌ أَنْ يَدْعُوَ (Hasan, çağırmak/dua etmek istiyor.) örneklerinde olduğu gibi.

- Yâ-i mütekellime (mütekellim yâ’sına) muzâf olan bir kelimenin i‘râbı takdîrî olarak yapılır. Örneğin جاء وَلَدِي (Oğlum geldi.) cümlesinde وَلَدٌ kelimesi, normalde mu‘rab bir kelimedir. Ancak mütekellim yâ’sına muzâf olduğu için ref‘, nasb ve cer durumlarında > harfinin i‘râb harekesi açıkça ortaya çıkmaz; mütekellim yâ’sından dolayı her zaman, kesre alır ve takdîrî i‘râbı yapılır.³³⁷ Örnekte geçen sözcüğün (وَلَدِي) i‘râbı, “merfû‘ bi-đammetin muğadderatin” şeklinde yapılır.

c) Mahallî i‘râb

Mahallî i‘râb, bir âmil sebebi ile kelime, cümle ve terkipte meydana gelen itibarî/sözde/sembolik bir değişimdir. Ne takdîren ne de zâhiren ortaya çıkar.³³⁸ Mebnî olanlar; mâzi fiiller, emir fiilleri, nûn-ı nisve’ye bitişmiş (gâib ve muhâtaba cem-i müennes çekimi) muzâri fiiller, nûn-ı tekite direkt olarak bitişmiş muzari fiiller, mü’evvel mastar ve cümlelerdir. Mebnî olan kelime ya da cümlelerin i‘râbı ise mahallîdir. هَذَا طَالِبٌ (Bu öğrencidir.) örneğinde هَذَا ism-i işâreti mebnî bir kelimedir. Ref‘, nasb ve cer halinde yani her durumda bu kelime, sonu değişmeden gelmektedir. Böyle olunca i‘râb alâmetinin hangi durumda olduğu bilinemeyeceğinden mahallî kavramını kullanarak i‘râb konumunu belirtmiş oluruz. Örneğin هَذَا, bu cümlede mübtedâyâ karşılık gelmektedir ve mübtedâ da merfû olur.

³³⁶ İbn Hişâm, *Evđahu’l-mesâlik*, 1: 81; Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 132-135.

³³⁷ el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muştalâhât*, 149; el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 24.

³³⁸ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 27.

Buna göre هَذَا, bu cümlede mübtedâ ögesine karşılık geldiğinden ve mebnî bir kelime olduğundan, mahallen merfûdur (fî maḥalli ref' in).

d) Maḥkî i' râb

Bir kelimenin veya cümlenin, okunup yazıldığı gibi herhangi bir değişiklik yapılmadan hikaye edilmesine maḥkî i' râb denilmektedir. Maḥkî müfred kelimeler takdîrî, cümleler ise mahallî i' râb edilmektedir.³³⁹ Örneğin, رَأْتُ : رَأْسُ الْحِكْمَةِ خَافَهُ اللَّهُ [‘Hikmetin başı, Allah’tan korkmaktır.’(cümlesini) okudum.] altı çizili cümle maḥkî bir cümledir ve قَرَأْتُ fiilinin mef' ûlbihi olup nasb mahallindedir.

İ' râb ile ilgili temel kavramlara değindikten sonra Arap dilinde i' rabı savunanlar ve i' râba karşı olanlar hakkında kısa açıklamalarda bulunmak yerinde olacaktır.

2.1.8. İ' râb Taraftarları ve Görüşleri

Klasik dilciler, fiillik, mef' ûlluk ve izâfet gibi anlamların arasındaki farkı belirtmek için yazı ve konuşma dilinde i' râbın var olduğunu kabul etmişlerdir.³⁴⁰ İ' râbın olmaması durumunda manaların birbirinden ayırt edilmesinin zor olacağını, anlamların birbirine karışacağını ifade etmişlerdir. Bu hususta Kûṭrub (ö. 210/825) hariç Arap nahivcileri ittifak içindedirler.³⁴¹ Örneğin, Sîbeveyh, aşağıdaki beyitte geçen قَلِيلٌ kelimesinin merfû olması gerektiğini, nasb olması halinde anlamın farklılaşacağını ifade etmiştir.³⁴²

فَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلًا مِنَ الْمَالِ

(Sefil bir yaşam için uğraşıp dursaydım, -ki öyle bir şey istemedim- az bir mal bana yeterdi.)

³³⁹ el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muṣṭalaḥât*, 149; Aḥmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye li'l-luġati'l-'Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye – Dâru'l-fikr, ts.), 71-72.

³⁴⁰ Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, 91.

³⁴¹ Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-İḍḍâḥ fî 'ileli'n-naḥv*, thk. Mâzin el-Mubârek, 3. Baskı (Beyrût: Dâru'n-nefâ'is, 1399/1979), 70.

³⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1: 79.

Aynı şekilde İbn Faris, i' râb olgusuna bu açıdan bakmamızı sağlar ve der ki: İ' râb olmasaydı fâili mef'ûldan, muzâfı menûttan, taaccubu istifhamdan, sadrı mastardan, na' tı tekîttan ayırt edemezdik. İ' râb ile, sözün temeli sayılan haberi anlamamız mümkündür.³⁴³ Örneğin, مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ ya da ضَرَبَ عُمَرُو زَيْدٍ cümlelerinde i' râb alâmetleri gösterilmediği takdirde maksadın anlaşılamayacağını ifade eder.³⁴⁴ Çünkü birinci cümle taaccub mu, nefy mi yoksa soru mu olduğu net olarak anlaşılamamaktadır. İkinci cümlede de fâil ve mef'ûlün kim olduğu anlaşılamamaktadır. İşte bu karışıklığın ortadan kalkması ancak i' râb alâmetlerinin kelimeler üzerinde gösterilmesi ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla alâmetleri aracılığıyla i' râbın, lafız açısından birbirine eşdeğer olan iç içe girmiş yapısal anlamları birbirinden ayırdığını görürüz.³⁴⁵

ez-Zeccâcî de i' râbın önemine dikkat çekmiştir. İ' râb sayesinde, anlam bakımından birbirine benzeyen kelimelerin daha rahat anlaşılabileceğini ifade etmektedir.³⁴⁶ Yine ez-Zeccâcî, i' râbın büyük yarar sağladığını, i' râb ile bir kelimenin cümle içerisinde birçok ögenin konumunu üstlenebileceğini beyan etmektedir. O, kelimelerin cümle içinde fâil, mef'ûl, muzâf, muzâfileyh durumlarında gelebileceğini belirterek bunların öge değerinin bilinmesini, i' râba/i' râb hareketlerine bağlar.³⁴⁷ Örneğin, ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا (Zeyd, 'Amr'ı dövdü.) cümlesinde Zeyd'in merfû olması, onun eylemi gerçekleştiren fâil olduğuna işâret eder. عَمْرًا isminin ise mansûb gelmesi, bu eylemden etkilendiğini gösterir ve mef'ûlbih olduğuna işâret eder. Örnekler, cümlelerin anlaşılmasında i' râb hareketlerinin büyük rol üstlendiğini gösterir.

Görüldüğü üzere klasik Arap dilcileri, i' râbın önemine dikkat çekmişlerdir. İçinde i' râb alâmeti zâhir olmayan sözcüklerin geçtiği cümlelerin birden çok anlama gelme ihtimalinin olduğu üzerinde durmuşlardır. Örneğin, ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى (Musa, İsa'yı dövdü.) örneğinde i' râb alâmeti zâhiren gözükmemektedir. İ' râbı kabul

³⁴³ İbn Fâris, *es-Şâhibî*, 75-76.

³⁴⁴ İbn Fâris, *es-Şâhibî*, 196.

³⁴⁵ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 81.

³⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 71.

³⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 70.

edenler bu halde bunların takdîrî i' râb alâmeti vardır, demektedir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi, zâhir i' râb alâmeti olmadan gelen bir yapının hangi anlama geldiği, net olarak anlaşılamamaktadır. Hatta böylesi bir cümle birçok anlama müsait bir yapı arz edecektir.³⁴⁸ Nitekim مَا أَحْسَنَ زَيْدِ örneği i' râbsız olarak geldiğinde cümlenin birçok anlama gelmesi mümkündür. Bu hali ile cümle, söyleyen veya yazanın zihnine yani derin yapıya inildiğinde daha sağlıklı anlaşılacaktır. Aksi takdirde kapalılık, i' râb olmadan devam edecektir. Çünkü ortada bir kapalılık bulunmaktadır. Bu kapalılık ise âlimlerin de belirttiği gibi ancak i' râb sayesinde giderilebilir. Aynı cümleyi i' râb alâmetleri ile ele aldığımızda yani derin yapıdaki bir cümleyi yüzey yapıya olduğu gibi çıkardığımızda kapalılığın giderildiğini farkedebiliriz. Nitekim i' râbın bir amacı da birçok anlama gelen cümlelerin anlamını açıklığa kavuşturmadır.³⁴⁹

İ' râbın önemine dair bütün bu söylediklerimiz, i' râb alameti taşımayan bir ifadenin asla anlaşılamayacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü bir ifadenin anlaşılmasında yardımcı olacak i' râb alameti dışında daha birçok karine bulunmaktadır.³⁵⁰ Biz bütün bu söylediklerimizle i' râbın rolüne ve sözün anlatılması ve anlaşılmasında ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmak istedik.

Günümüzde Şubhî eş-Şâlih,³⁵¹ Temmâm Hasan,³⁵² 'Ali 'Abdulvâhid el-Vâfi gibi Arap dilcileri, i' râbın savunucuları olmuştur. 'Ali 'Abdulvâhid el-Vâfi, i' râbın Arapça'nın temel unsurlarından bir unsur olduğunu, İ' râbın, bir ilhamla ortaya çıkmadığını, bir âlimin îcâdı olmadığını ve incilerin, sedeflerin arasından çıkarak vücut bulduğu gibi i' râbın da uzun zamanlar içerisinde kendiliğinden ortaya çıktığını ifade etmiştir.³⁵³

Yukarıda hem klasik Arap dilciler hem de modern dilciler i' râbın önemine dikkat çekmişler ve i' râbın savunucuları olmuşlardır. Bir de i' râba karşı çıkanlar vardır. Şimdi kısaca bunlardan bahsedeceğiz.

³⁴⁸ Bk. es-Sâmerrâ'î, *en-Naḥvu'l-'Arabî*, 1: 21.

³⁴⁹ Bk. es-Sâmerrâ'î, *en-Naḥvu'l-'Arabî*, 1: 21.

³⁵⁰ Şimşek, *Arap Dilinde Yapısal Çok Anlamlılık ve Karîne İlişkisi*, 127.

³⁵¹ Şubhî eş-Şâlih, *Dirâsât fî fiḫḫi'l-luġa* (Beyrût: Dâru'l-'ilmi li'l-melâyîn, 2009), 117-140.

³⁵² Temmâm Ḥassân, *el-Luġatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ* (b.y.: Dâru's-şekāfe, 1994), 205-207.

³⁵³ 'Alî 'Abdulvâhid Vâfi, *Fıḫḫu'l-luġa*, 3. Baskı (Mısır: Nehda, 2004), 164.

2.1.9. İ‘râb Karşıtları ve Görüşleri

Karşıtlı görüş bildiren âlimlerin sayısı, i‘râbı savunanlara nazaran azdır. Bunlar arasında ilk dönem nahivcilerinden Kûtrub’u gösterebiliriz. Günümüz nahivcilerinden ise İbrâhîm Enîs, İbrâhîm Muştafâ, Enîs Ferîha, Emîn el-Ĥûlî, Fu’âd Turzî, Dâvûd ‘Abduh ve el-Cuneydî Ĥalîfe’yi gösterebiliriz. Onlar, ya i‘râbın değerini inkar eder ve i‘râb âlâmetlerinin bir anlama delâlet etmediğini ileri sürerler ya da mu‘rab olmayan bir sözün anlaşılabilirliğini iddia ederler.³⁵⁴

Karşıtlı görüşte olanlar, i‘râbın anlama delâlet etmediğini ifade ederler. Çünkü cümlelerde i‘râb bakımından aynı ama anlam bakımından farklı kelimeler bulunabilir. Ya da i‘râb bakımından farklı ama anlam açısından aynı kelimeler bulunabilir.³⁵⁵ Yani onlara göre i‘râb ya da i‘râb harekeleri, kelimenin cümle içerisindeki anlamını ya da yüklenmiş olduğu vazifeyi belirtmez. Örneğin: “Öğretmen okuldadır.” المُعَلِّمُ فِي الْمَدْرَسَةِ / إِنَّ الْمُعَلِّمَ فِي الْمَدْرَسَةِ cümlesi ve son olarak da “Okulda öğretmen yoktur.” مَا مُعَلِّمٌ فِي الْمَدْرَسَةِ anlamındaki cümlelerin hepsinde مُعَلِّمٌ kelimesi, müsnedileyhtir (özne). Aynı kelimenin verilen cümlelerde harekeleri farklı olmasına rağmen, anlamında herhangi bir değişme olmamıştır.³⁵⁶

Yine anlamı aynı fakat i‘râb açısından farklı olan kelimeler için şu örnekleri verebiliriz:³⁵⁷

- مَا زَيْدٌ قَائِمٌ / مَا زَيْدٌ قَائِمًا (Zeyd ayakta değildir.)
- إِنَّ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ ذَاهِبُونَ / إِنَّ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ ذَاهِبُونَ (Halkın hepsi gitmektedir.)
- مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلَّا زَيْدًا / مَا فِي الدَّارِ أَحَدًا إِلَّا زَيْدًا (Evde Zeyd’den başka kimse yoktur.)

Örneklerde görüldüğü üzere altı çizili kelimeler, birinci cümlelerde merfû iken ikinci cümlelerde mansûb olarak gelmiştir. Fakat manalarında herhangi bir farklılık olmamıştır.

³⁵⁴ Bk. Şimşek, “Arap Dilinde İ‘râb’ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”, 30. Ayrıca bk. Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 99.

³⁵⁵ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 70.

³⁵⁶ Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 101.

³⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 70.

Yine i‘râb karşıtları yukarıda verilen örneklerin tersi olması durumunu da delil olarak getirmişler, i‘râb durumu aynı; fakat cümledeki anlamı farklı olan kelimelerden bahsetmişlerdir. Örneğin; إِنَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Zeyd, senin kardeşindir.), لَعَلَّ زَيْدًا (Belki Zeyd, senin kardeşindir.), كَأَنَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Sanki Zeyd, senin kardeşindir.) gibi. Bu cümlelerde Zeyd kelimesinin i‘râbı her üç örnekte aynı olmasına karşın cümle içerisinde yüklenmiş olduğu anlam farklıdır.³⁵⁸

İ‘râb karşıtları, genel olarak görüşlerini şu şekilde desteklemektedirler:³⁵⁹

a. Mana aynı olduğu halde i‘râb alâmetleri değişebilir. Diğer taraftan, i‘râb alâmetleri aynı olduğu halde anlamlar da değişebilir.

b. Mu‘rab olmayan bir cümleyi, hem eğitim almış, okuma-yazma bilen kültürlü insanlar, hem de okuma-yazma bilmeyen ümmî insanlar anlayabilir.

c. İ‘râb harekesinin vakf halinde ortadan kalktığını herkes kabul etmektedir. Diğer taraftan, i‘râb alâmetlerinin vakf dışında düştüğü yerler de olabilir. Ayrıca, i‘râb hareketlerini, müsenna (ikil) ve müzekker çoğul isimlerde zâhiren göremeyiz. Üstelik onlar, cümle içinde hem merfû ve mecrûr konumunda gelen maksûr isimlerde hem de mecrûr konumunda gelen gayr-ı munsarif isimlerde zâhiren ortaya çıkmaz. Mebnî isimler ise mu‘rab isimlerin zıddı olup değişmeyen yapılardır.

d. Kelimenin merfû, mansûb ve mecrûr olmasının bir delâleti olsaydı; bu durumda;

- nasb ve cer zamirleri arasında bir fark görülür,
- أَنَا كَأَنَّ ve لَوْلَا gibi kullanımlarda farklı zamirler kullanılmaz,
- cer zamiri “ لَهُ ” terkinde olduğu gibi çammeyle, ref‘ zamiri de “هُوَ”

biçiminde olduğu gibi fethayla harekelenmezdi.

e. Harekelerin kıyas edilebilir bir delâleti olsaydı, şu gibi üsluplarla karşılaşmazdık: قَرَأْتُ صَفْحَةً مِنْ كِتَابِ الْأُسْتَاذِ الْجَدِيدِ (Yeni hocanın kitabından/hocanın yeni kitabından bir sayfa okudum.), أَحَبُّ لَيْلَى أَكْثَرَ مِنْ كَامِلٍ (Leyla'yı, Kamil'den daha çok

³⁵⁸ ez-Zeccâcî, *el-Îdâh*, 70; Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 101.

³⁵⁹ Bk. Şimşek, “Arap Dilinde İ‘râb’ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”, 30-31.

seviyorum.) Buna benzeyen cümlelerde kastedilen anlamı belirlemede hareketlerin hiçbir fonksiyonu bulunmamaktadır. Şöyle ki;

- Birinci cümlede, yeni olan hoca mıdır, kitap mı?

- İkinci cümleden anlaşılan anlam aşağıdakilerden hangisidir?

- Leyla'yı, ben de Kamil de seviyoruz. Fakat ben daha çok seviyorum.

- Ben hem Leyla'yı hem de Kamil'i seviyorum. Fakat, Leyla'yı daha çok seviyorum.

f. Birçok kelimenin, iki ya da üç farklı şekilde i' râb edilmesi mümkündür.

g. İ' râb alâmeti, cümlelerin anlaşılması temel unsur olsaydı, günümüz Arapça lehçeleri i' râbdan vazgeçmezlerdi.

Yukarıda i' râbın gerekliliğini savunan ve reddeden âlimlerin görüşlerini delilleriyle birlikte vermeye çalıştık. Şimdi de i' râbın vücut bulduğu cümle ve temel öğeleri hakkında kısa açıklamalarda bulunacağız.

2.2. Cümle, Temel Öğeleri ve İ' râb

Tezimizin bu kısmında cümle ve temel öğelerinden bahsedip, bunların i' râbla ilgili yönünü ortaya koymaya çalışacağız. Yüzey yapı ve derin yapı cümle çözümlemesinde/i' râbında önemli olduğu için cümleler ve temel öğeleri hakkında kısaca bilgi vermemiz yerinde olacaktır. Çünkü cümle ögesi ile kelime grubunun elemanını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu sebepten dolayı aşağıda isim ve fiil cümleleri ve bu cümlelerin ana öğeleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Derin yapı ve yüzey yapı cümle çözümlemesi kısmında birçok örnek vereceğimizden ötürü burada cümlelere birer örnek vermekle yetineceğiz.

Birinin diğerine isnâd edildiği iki kelimedenden oluşan ibâreye, “cümle” denir. Bu ibâre/söz, زَيْدٌ قَائِمٌ (Zeyd, ayakta.) gibi yargılı olabilir ya da إِنَّ يُكْرَمَنِي (bana ikram

ederse...) gibi yargısız da olabilir. *إِنْ يُكْرِمْنِي* ibaresi, ancak bir cevap cümlesi ile anlamlı (yargılı) hale gelebilir.³⁶⁰

2.2.1. İsim Cümlesi ve Öğeleri

Genel yaklaşıma göre isimle başlayan cümleye “isim cümlesi” denir.³⁶¹ Örneğin, *زَيْدٌ مُّجْتَهِدٌ* (Zeyd çalışkandır.) ifadesi, merfû bir isimle başladığı için bir isim cümlesidir.

İsim cümlesinin iki ögesi vardır ki bunlar, mübtedâ ve haber ögeleridir. “Mübtedâ, cümleye kendisiyle başlanılan isim, haber ise mübtedâdan kastedilen manayı açıklayan ve manayı tamamlayan kelime veya cümledir.”³⁶² Mübtedâyâ müsnetileyh (özne), habere de müsnet (yüklem) denilmektedir. Nahivciler, müsnet ve müsnetileyh ögelerini, cümlenin umdesi (zorunlu elemanları) olarak görmektedirler.³⁶³

Yukarıda yapılan açıklamalara göre isim cümlesi, iki tarafı olan bir yapıdır. Biri özne (müsnetileyh), diğeri de yüklem (müsnet). İsim cümlesinin başka bir ögesi de bulunmamaktadır. Bu husus, Arapça nahiv kitaplarında, “isim cümlesi, mübteda ve haberden oluşur”³⁶⁴ şeklinde açıkça ifade edilir.

Mübteda, cümleye kendisi ile başlanılan, açık bir isim, munfasıl zamir, mü’evvel mastar olan ve kendisinden önce lafzî bir âmil bulunmayan cümle ögesidir.³⁶⁵ *زَيْدٌ قَائِمٌ* (Zeyd, ayakta.) örneğinde “Zeyd” mübtedâ, “*kâ'im*” ise

³⁶⁰ ‘Alî b. Muḥammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Mu‘cemu’t-ta‘rîfât*, thk. Muḥammed Şiddîk el-Minşâvî (el-Kâhire: Dâru’l-faḍîle, ts.), 70.

³⁶¹ Temmâm Ḥassân, *el-Luġatu’l-‘Arabiyye*, 157; İbn Hişâm el-Enşârî, *Muġni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e‘ârîb*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd (Beyrût: el-Mektebetu’l-‘aşriyye, 1411/1991), 2: 433.

³⁶² Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları Kullanım Alanları Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1997), 137.

³⁶³ Muḥammed Ḥamâse ‘Abdullaṭîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyye* (el-Kâhire: Dâru Ğarîb, 2003), 3-34.

³⁶⁴ ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 446; Muḥammed ‘Îyd, *en-Naḥvu’l-muṣaffâ* (el-Kâhire: Mektebetu’ş-Şebâb, 1975), 18, 203.

³⁶⁵ el-Ġalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 253; Muḥammed el-Anṭâkî, *el-Minhâc fi’l-kavâ‘id ve’l-i‘râb* (Bâkistân: Mektebetu’l-buṣrâ, 1432/2011), 7.

haberdir. Arap dilinin kuralı gereği mübtedâ ve haber, merfûdur. Cümlede mübtedâ, sarîh bir isim olarak gelmiştir ve i‘râb konumu itibariyle merfûdur. Mübtedâ, diğer bir ifadeyle müsnetileyh, sarîh isim, mü’evvel mastar, munfasıl zamir, ism-i işâret, istifham edatı vb. olarak da gelebilmekte ve كَانَ, كَيْ gibi edatların ismi olabilmektedir.

Haber ise isim cümlesinin mübtedâdan sonra gelen ögesidir. Haber, isim cümlesinde, mübtedâyâ isnâd edilen ve onun hakkında bilgi veren ögedir;³⁶⁶ lafzî âmillerden soyutlanmış, lafzen kendisinden önce zikridelen isme isnâd edilen lafızdır.³⁶⁷ Haber, bir isim cümlesinde anlamın tamamlanmasına katkı sağlayan ögedir. Örneğin زَيْدٌ قَائِمٌ (Zeyd, ayaktadır.) ifadesi merfû bir isimle başladığı için isim cümlesidir ve yargı bildirir. قَائِمٌ ögesi, habere karşılık gelmektedir. Cümle, haber ile anlam kazanmış, haber ile yargı bildirir hale gelmiştir.

Haber iki türlü gelebilmektedir: Müfret haber ve cümle haber.³⁶⁸

Müfret haber, haberin isim, fiil ve şibih cümle olarak gelmediği türüdür. زَيْدٌ ضَارِبٌ (Zeyd vurandır.) cümlesinde ضَارِبٌ kelimesi, müfret haber olarak gelmiştir.

Cümle haber ile kastedilen, -aşağıda zikredilecek örnek ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere- haberin isim cümlesi, fiil cümlesi ya da şibih cümlesi olarak gelmesidir.

Haber, mübtedâ ve haberden oluşan bir isim cümlesi olarak gelebilir. زَيْدٌ أَبُوهُ مُدَرِّسٌ (Zeyd’in babası öğretmendir.) cümlesinde زَيْدٌ mübtedâ, أَبُوهُ مُدَرِّسٌ ise haberdir. Haber, isim cümlesi olarak gelmiş, mahallen merfûdur. Detaya indiğimizde أَبُوهُ mübtedâ, مُدَرِّسٌ ise haberdir. Dolayısıyla haber, tür açısından isim cümlesi olarak gelmiştir.³⁶⁹

³⁶⁶ Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Vâdîh fi ‘ilmi’n-naḥv*, 6. Baskı (Beyrût-Dimeşk: Dâru’l-me’min li’t-turâs, 1421/2000), 182.

³⁶⁷ el-Curcânî, *Mu‘cemu’t-ta’rîfât*, 84.

³⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, 58-60.

³⁶⁹ Bk. el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, 58.

Haber, fiille başlayan bir cümle de olabilir. زَيْدٌ ذَهَبَ أَبُوهُ (Zeyd'in babası gitti.) cümlesinde زَيْدٌ, mübtedâ; ذَهَبَ أَبُوهُ fiil cümlesi ise haberdir. Haber, fiil cümlesi olarak geldiği için mahallen merfûdur. Haberin kendi içinde i' râbını yapacak olursak, ذَهَبَ fiil, أَبُوهُ izâfet tamlaması olarak gelmiş fâildir, deriz.³⁷⁰

Nahivciler zarf + mazrûf ve câr + mecrûr'dan oluşan yapının yani şibh cümlesinin cümle olup olmadığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Sîbeveyh ve önde gelen nahivciler, câr-mecrûr ve zarf-mazrûfun cümle olduğu görüşündedirler. Çünkü bunlardan evvel bir âmil vardır ki o da mukadder bir fiildir. Örneğin, زَيْدٌ عِنْدَكَ (Zeyd, yanındadır.) örneğinde haber, şibh cümle olarak gelmiştir. اِسْتَقَرَّ'den önce عِنْدَكَ fiili takdir edilir. Ama bazı nahivciler bu tür örneklerde haberi, müfretten saymışlardır. Çünkü takdir ettikleri fiil değil, مُسْتَقَرَّ ism-i fâilidir. İsm-i fâil de cümle olmadığına göre haber, -onlara göre- müfret sayılmaktadır. Ancak sahîh kabul edilen görüş Sîbeveyh'in ve onun görüşünde olanların söyledikleridir.³⁷¹

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan yola çıkarak mübtedâ ögesinin her zaman cümle başına, haber ögesinin de her zaman mübtedâdan sonra geleceği anlaşılmamalıdır. Nitekim, haber genellikle mübtedâdan sonra gelen öge olsa da bazı durumlarda mübtedânın önüne zorunlu olarak (vucûben) ya da tercihe bağlı olarak (cevazen) geçebilmektedir. Örneğin, haber istifham edatı olduğunda, mübtedâ nekre, haber de şibh cümlesi olduğunda, mübtedâda habere dönen bir zamirin bulunması durumunda haber, zorunlu olarak öne geçecektir.³⁷²

Sonuç olarak müsnetileyh ve müsnetten oluşan bir cümleye isim cümlesi olarak baktığımızda isim cümlesinin temel öğelerinin sadece iki tane olduğunu ve bunların da mübtedâ ve haber olduğunu belirtmek,³⁷³ derin yapı ve yüzey yapı ayrımı için önemli bir tespit olacaktır.

³⁷⁰ Bk. el-Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 58.

³⁷¹ Bk. el-Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 59.

³⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. 'Abduh er-Râcihî, *et-Taṭbîḳu'n-naḥvî* (er-Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 1999), 110-111; İbn Hişâm, *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedâ*, 120.

³⁷³ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 203.

2.2.2. Fiil Cümlesi ve Öğeleri

Arapça’da fiille başlayan cümleye, “fiil cümlesi” denir.³⁷⁴ قَامَ زَيْدٌ (Zeyd, ayağa kalktı.) örneğinde قَامَ, mâzi bir fiildir ve her fiil, zaten bir fiil cümlesidir. Örnekteki cümle de قَامَ fiiliyle başladığı için bir fiil cümlesidir.

Arapça’da fiil cümlesi, birçok ögeden oluşabilmektedir. Temel öğeleri عُُمْدَةٌ, yan öğeleri ise فَضْلَةٌ şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür. Temel öğeler fiil, fâil ve nâ’ib-i fâil; yan öğeler ise beş mef’ûl ve hâl’dir. Genel olarak sıralama ise fiil, fâil ve mef’ûl şeklindedir.³⁷⁵

Fiil cümlesinin tamamlayıcı zorunlu ögesi olan fâil (ve nâib-i fâil) merfû (ya da ref’ mahallinde) bir ögedir. Beş mef’ûl, mef’ûlbih gayr-i sarîh ve hâl ise mansûb (ya da nasb mahallinde) öğelerdir.

Arap dilinde anlamlı bir fiil cümlesi olması için en az iki temel ögeye ihtiyaç duyulduğunu daha önce söylemiştik. Bunlar müsnetileyh ve müsnettir. Fiil cümlesinde müsned, fiildir; müsnet ileyh ise fiilin merfû ögesidir (yani ya fâili ya da nâ’ib-i fâilidir).³⁷⁶

Örneğin;

عَادَ زَيْدٌ (Zeyd, döndü.)

³⁷⁴ Muḥammed b. Ebî Bekr ed-Demâmînî, *Şerḥu’-d-Demâmînî ‘alâ Muğni’l-lebîb*, thk. Aḥmed ‘Azû ‘Înâye (Beyrût: Mu’essesetu’t-Târîḥi’l-‘Arabî, 1428/2007), 2: 280; Faḍl Şâlih es-Samerrâ’î, *el-Cumletu’l-‘Arabiyye te’lifuhâ ve aḫsâmuhâ*, 2. Baskı (‘Ummân: Dâru’l-fikr, 1427/2007), 157. er-Râciḥî, كَان ve kardeşleri ile başlayan cümlelerin, isim cümlesi olduğunu ifade eder. Çünkü söz konusu fiiller bir isme ve habere ihtiyaç duyarlar. Bundan dolayı bu fiillere nakıs fiiller de denir. Ayrıntılı bilgi için bk. er-Râciḥî, *et-Taṭbîḳu’n-naḥvî*, 174.

³⁷⁵ Bk. Zübeyt Nalçakan, *Arapça ve Türkçede İsim ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008), 51. Biz, faḍla terimi çerçevesinde değerlendirilen temyîz ve müstesnâyı, fiilin bir ögesi olmaktan ziyade kelime grubunun bir elemanı olarak görmekteyiz.

³⁷⁶ Feyyâd, *en-Naḥvu’l-‘aṣrî*, 108.

عَادَ : Fiil

رَآهُ : Fâil

Şimdi fiil cümlesinin temel öğelerini kısaca açıklayacağız.

Fâil, ma‘lûm bir fiilin isnâd edildiği merfû isimdir.³⁷⁷ Eylemi gerçekleştiren ögedir. قَامَ أَحْمَدُ (Ahmet kalktı.)³⁷⁸ cümlesi, fiil ile başladığı için fiil cümlesidir. قَامَ fiil, أَحْمَدُ ise fâilidir. Fâiller, merfûdur. أَحْمَدُ ismi de damme ile merfû bir fâildir. Fâil, açık bir isim, muttasıl zamir, müstetir zamir veya mü’evvel bir mastar olabilir.³⁷⁹

Nâ’ib-i fâil ise meçhûl fiilin merfû ismidir. Fâilin düşmesi ile onun yerine geçer.³⁸⁰ أُكْرِمَ الرَّجُلُ (Adama ikram edildi.) cümlesinde أُكْرِمَ meçhûl fiil olup, الرَّجُلُ kelimesi o fiilin nâib-i fâilidir.

Fiil cümlesinin faðle olarak adlandırılan yan öğeleri üzerinde ise ayrıca durulmayacaktır. Çünkü bizim çalışmamızın temel konusu, tüm cümle öğelerinden bahsetmek değildir. Cümlenin, ‘umde olarak adlandırılan ana öğeleri hakkında açıklama getirmemizin sebebi ise bunların, cümleyi cümle yapan unsurlar olmasından kaynaklanmaktadır.³⁸¹

Sonuç olarak müsnetileyh ve müsnetten oluşan bir cümleye fiil cümlesi olarak bakarsak, fiil cümlesinin fiil ve fâil olmak üzere iki temel ögesi, beş mefûl ve hâl olmak üzere de altı yan ögesinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Kelime Grupları ve İ‘râb

Daha önce kelime ve kelime türleri hakkında bilgi vermiş ve kelimenin, bir anlamı karşılamak, ifade etmek için konulmuş lafız olduğunu belirtmiştik. Kelime grupları ise birden fazla kelimenin anlam ve yapı bakımından bir birliktelik

³⁷⁷ el-Anţâkî, *el-Minhâc*, 23.

³⁷⁸ Feyyâd, *en-Naḥvu’l-‘aşrî*, 108.

³⁷⁹ Geniş bilgi ve örnekler için bk. Feyyâd, *en-Naḥvu’l-‘aşrî*, 109.

³⁸⁰ ‘Abdulğani ed-Dağar, *Mu‘cemu’n-naḥv* (Beyrût: Mu‘essesetu’r-risâle, 1407/1986), 386.

³⁸¹ Beş mef’uller ve hâl gibi cümle öğeleri hakkında geniş bilgi için bk. Feyyâd, *en-Naḥvu’l-‘aşrî*, 119-127; ed-Dağar, *Mu‘cemu’n-naḥv*, 355-366; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 270-358.

oluşturduğu dil bilgisel yapılardır.³⁸² Cümlelerin tek bir ögesine karşılık geldiği halde tek kelimedenden oluşmayan tüm dil birliklerini, kelime grupları olarak değerlendirdiğimiz.³⁸³

Kelime grupları, yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösterirler.³⁸⁴ Kelime grubu oluşturmak için birden fazla kelime, birtakım kâidelerle belirli bir düzen içinde yan yana getirilir. Böyle belirli bir düzenle kurulduğu için kelime grubunun yapısında bir bütünlük bulunur. Kelime grubundaki bütünlük bilhassa mana bakımından göze çarpar. Kelime grubunun kullanılışında da bu bütünlük kendisini gösterir. Kelime grubu, kelimelerle ve diğer kelime grupları ile bir bütün hâlinde münâsebetle geçtiği gibi, cümlelere de bir bütün hâlinde iştirâk eder.³⁸⁵ Diğer bir ifadeyle “çoğu kere, kelime grupları bir bütündür, parçalanamaz” diyebiliriz.

Kelime grupları, cümle içerisinde her zaman tek bir kelime gibi görev yüklenmektedir. Cümle içerisinde bir unsur olarak görülmektedir ve bu unsurun bir parçası olarak da kullanılmaktadır.³⁸⁶ Dolayısıyla kelime grupları mübtedâ, haber, fâil gibi isim ve fiil cümlesinin temel öğelerinin bir parçası olabilir ya da yan öğelere karşılık kullanılabilir.

Bu açıklamalar yola çıkarak şu tespitte bulunabiliriz: Cümle öğelerini belirlemek demek, kelime ya da kelime grubunun mübtedâ, haber, fâil, mef'ûl ve hâl olduğunu belirlemek demektir.³⁸⁷

Mehmet Ali Şimşek, kelime gruplarını şu şekilde bir taksime tabi tutmaktadır. Kelime grupları: “Tâbi' isimler (mü'ekked-te'kîd, mevsuf-sıfat, ma'tûf 'aleyh-ma'tûf, mübdel minh-bedel, ma'tûf 'aleyh-'atf-ı beyân), muzâf-muzâfun ileyh, mümeyyez-temyîz, câr-mecrûr, müstesnâ minh-müstesna, mevsûl-sıla cümlesi, mastar edatı-sıla, müfret olarak te'vîl edilen cümleler (mübtedâ+haber=isim cümlesi // fiil+ fâil=fiil cümlesi) ve âmil fiilimsiler.”³⁸⁸

³⁸² Mustafa Altun, *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri* (İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011), 11.

³⁸³ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 110.

³⁸⁴ Altun, *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*, 13.

³⁸⁵ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 110.

³⁸⁶ Bk. Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi* (İstanbul: Bayrak, 2009), 376.

³⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 769; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 103.

³⁸⁸ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 111.

Çalışmamızın temel konusu, Arap dilindeki tüm kelime gruplarını belirlemek değildir. Fakat i' râba örneklik teşkil etmesi için bazı kelime gruplarından bahsetmek yerinde olacaktır. Aşağıda bazı kelime grupları üzerinde durulacaktır.

Arapçada en sık kullanılan kelime gruplarının isim tamlaması, sıfat tamlaması ve atıf grubu olduğunu söylemek mümkündür. Eski kaynaklarda da bunlar, terkip çerçevesinde değerlendirilir.³⁸⁹ Nitekim terkiplerin izâfet, atıf ve beyân terimleri kullanılarak üç grupta değerlendirildiğini görmekteyiz. Yargı bildirmediikleri için tek bir kavrama karşılık geldiğini düşündüğümüz bu terkipleri, aşağıda i' râbla ilgili yönleriyle birlikte ele alacağız.

a) İzafet Terkibi

Türkçede isim tamlamasına karşılık gelen izâfet terkibi, muzâf ve muzâfileyhten oluşan kelime grubunun adıdır.³⁹⁰ En az iki isimden meydana geldiği ve tek bir kavram bildirdiği için kelime grubu olarak değerlendirilmiştir. Örneğin الطَّالِبِ كِتَابُ (öğrencinin kitabı) terkibi, كِتَابُ (muzâf) ve الطَّالِبِ (muzâfileyh) elemanlarından oluşan bir tamlamadır.

İzafet terkinde kelime sonundaki ses değişimine maruz kalan eleman, her zaman muzâftır. Çünkü muzâfileyh, her zaman mecrûr olur. Cümle çözümlemesinde ise tek bir kavram bildirdiği için tüm elemanlarıyla birlikte izâfet terkinin tümü, tek bir öge olarak görülmelidir. Örneğin, قَلَمُ الطَّالِبِ مَكْسُورٌ (Öğrencinin kalemi kırıktır.) terkibi, قَلَمُ (muzâf) ve الطَّالِبِ (muzâfileyh) elemanlarından oluşan bir tamlamadır.

Örnek cümle, bir isim cümlesidir. Muzâf ve muzâfileyhten oluşan terkin قَلَمُ الطَّالِبِ, cümlelerin mübtedâ öbeğine karşılık gelmektedir.

b) Atıf Grubu

Atıf grubu, 'atıf ve ma' tûf 'aleyhten oluşan kelime grubudur. Atıf ve matuf aleyh arasında bir atıf harfi bulunur. يَنَالُ التَّلْمِيذُ وَالتَّلْمِيذَةُ التَّنَاءُ وَالْحَمْدُ (Erkek ve kız öğrenci, övgüye ve şükre ulaşır.) cümlesinde التَّلْمِيذُ: ma' tûf 'aleyh, التَّلْمِيذَةُ: ma' tûf olmak üzere

³⁸⁹ el-Ğalâyînî, Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, 1: 15-17.

³⁹⁰ el-Ğalâyînî, Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, 1: 15.

bir kelime grubu oluşturmaktadırlar ve bu kelime grubu (atıf grubu), bütün olarak fâil ögesine karşılık gelmektedir.

c) Beyânî Terkîb

“Beyânî terkîb”, açıklayıcı terkiib ya da öbek demektir. İkinci kelimenin, birinci kelimeyi açıkladığı terkiplerdir. Bunlar, üç kısma ayrılmaktadır.³⁹¹

- Vasfî terkîb (التَّرْكِيبُ الوُصْفِيُّ): Mevsûf ve sıfattan oluşan kelime grubudur. الطَّالِبُ الْمُجْتَهِدُ فَازَ (Çalışkan öğrenci, kazandı.) cümlesinde geçen الطَّالِبُ kelimesi mevsuf, الْمُجْتَهِدُ kelimesi ise sıfattır. Sıfat ve mevsuftan oluşan kelime grubu, fâil öbeğidir.

- Tevkîdî terkîb (التَّرْكِيبُ التَّأْكِيدِيُّ): Müekked ve müekkidden oluşan terkiptir. كُلُّهُمْ جَاءَ (Kavmin hepsi, geldi.) cümlesinde geçen كُلُّهُمْ kelimesi müekked, كُلُّهُمْ ibaresi ise müekkiddir. Müekked ve müekkidden oluşan kelime grubu, fâil öbeğine karşılık gelmiştir.

- Bedelî terkîb (التَّرْكِيبُ الْبَدَلِيُّ): Mübdel minh ve bedelden oluşan terkiptir. خَلِيلٌ جَاءَ (Kardeşin Halil geldi.) cümlesinde geçen خَلِيلٌ kelimesi mübdel minh, أَخُوكَ kelimesi ise bedeldir. Mübdel minh ve bedelden oluşan kelime grubu fâil öbeğine karşılık gelmektedir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan ve verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere kelime gruplarının hepsi, cümle çözümlemesinde bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Kelime gruplarının, cümle çözümlemesinde niçin bütün olarak değerlendirildiğinin gerekçelerini, aşağıdaki “İ’ râbla İlgili Problemler ve Derin ve

³⁹¹ el-Ğalâyînî, Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye, 1: 15.

Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri” başlığı altında ele alacağız.

2.2. İ‘râbla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri

Biz burada i‘râb örneklerini derin ve yüzey yapı çerçevesinde değerlendireceğiz. İ‘râb yaparken bu ayrımın gözetilmesi i‘râb farklılıklarını en aza indirmeye yardımcı olacaktır. Kaynaklara baktığımızda i‘râb yapılırken örnek olarak vereceğimiz bazı cümlelerde derin ve yüzey yapı ayrımının gözetilmediğini görmekteyiz. Örneğin, cumhura göre isim cümlesi, mübtedâ ve haber olmak üzere iki ögeden oluşur. Ama haberin cümle olarak geldiği yerlerde bu hususun göz ardı edildiğini görürüz. Çünkü bu tür haber veya buna benzeyen birçok durumda i‘râb yapılırken, direkt olarak derin yapıdan başlanmakta olup, yüzey yapı ile birlikte karmaşık olarak çözümlenmektedir. Kanaatimizce bir cümlenin i‘râbı yapılırken önce yüzey yapıdaki i‘râbının (dış i‘râb) yapılması (yani ana öğelerin belirlenmesi) uygun düşmektedir. Yüzey yapı i‘râbı yapıldıktan sonra derin yapıdaki i‘râbına (iç i‘râb) geçilmesi (yani tek bir ögeye karşılık gelen terkinin, elemanlarına ayrılması) daha anlaşılır ve açıklayıcı olacaktır. Öğelerin sıfat mı mevsuf mu, muzâf mı muzâfileyh mi vb. olduğunu yüzey yapıda belirlemeyeceğiz. Çünkü yüzey yapı bunu gerektirmektedir. Derin yapıda ise bir ögenin kendi içerisinde elemanlara ayrılmasını çözümleneceğiz. Nitekim kelime grupları da burada devreye girmektedir. *el-Maḳâṣidu’n-naḥviyye* eserine baktığımızda birçok cümle çözümlenmesinde derin ve yüzey yapı iç içe verilse de kelime grubu parçalanmadan tek bir öbeğe karşılık getirildiğini de görmekteyiz.³⁹² Aşağıdaki örneğe bakalım.

وَعَزَقُ الْفَرَزْدَقِ شَرُّ الْعُرُوقِ حَيْثُ النَّرَى كَابِي الْأَزْدِ

(el-Ferazdaḳ’ın ırkı/nesli, en kötü nesildir/ırktır; toprağı pistir, çakmağı küttür.)

³⁹² Bk. Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ el-‘Aynî, *el-Meḳâṣidu’n-naḥviyye fî şerhi Şevâhidi şurûḥi’l-Elfiyye*, thk. ‘Alî Muḥammed Fâḥir v.dğr. (el-Ḳāhire: Dâru’s-Selâm, 1431/2010), 1: 251-252. Şiir Cerîr b. ‘Atiyye’ye nisbet edilmektedir. Bk. Cerîr b. ‘Atiyye el-Ḥaṭafâ, *Dîvânu Cerîr* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1406/1986), 103; İmîl Bedî‘ Ya‘ḳûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaṣṣal fî şevâhidi’l-‘Arabiyye* (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1417/1996), 2: 443

Beyitte geçen altı çizili terkip, عِرْقُ الْفَرْدِ: izâfet tamlaması, mübtedâ; شَرُّ الْعُرُقِ: haber, şeklinde i‘râb edilmiştir. عِرْقُ الْفَرْدِ, izâfet tamlaması bir bütün olarak mübtedâ öbeğine karşılık gelmektedir. شَرُّ الْعُرُقِ izâfet tamlaması da bir bütün olarak haber öbeğine karşılık gelmektedir. Çünkü isim tamlaması, bir bütün olarak cümlelerin tek bir ögesine karşılık kullanılır.³⁹³

Biz, cümle çözümlemesini derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde aşağıdaki gibi yapacağız:

Yüzey yapı i‘râbı (dış i‘râb):

عِرْقُ الْفَرْدِ : Mübtedâ

شَرُّ الْعُرُقِ : Haber

Derin yapı i‘râbı (iç i‘râb):

عِرْقُ : Muzâf

الْفَرْدِ : Muzâfileyh

شَرُّ : Muzâf

الْعُرُقِ : Muzâfileyh

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi haber ögesinin ism-i mevsûl ve sıla cümlesinden oluştuğu cümlelerin i‘râbı yapılırken de farklı yaklaşımlar görmekteyiz.

أَنْتَ الَّذِي فِي رَحْمَةِ اللَّهِ أَطْمَعُ³⁹⁴

(Sen, rahmetini arzuladığım Allah’sın.)

Yukarıdaki örnekte geçen أَنْتَ الَّذِي فِي رَحْمَةِ اللَّهِ أَطْمَعُ cümlesinde geçen mübtedâ, أَنْتَ الَّذِي فِي رَحْمَةِ اللَّهِ أَطْمَعُ ibaresinin ise bir bütün olarak haber öbeği şeklinde

³⁹³ Şimşek, *Arapça Kompozisyon Çalışma Defteri Açıklamalı Rehberi* (Rağbet Yayınları, 2019), Ek 19: İsim Tamlaması (Muzâf+Muzâf İleyh).

³⁹⁴ Örnek için bk. Bedruddîn el-‘Aynî, *el-Mekâşıdu’n-naḥviyye*, 1: 464.

i‘râbının yapıldığını³⁹⁵ görmekteyiz. Aynı örneğin bir benzeri için İbn Ya‘îş’e bakabiliriz:

زَيْدٌ الَّذِي أَبُوهُ قَائِمٌ

(Zeyd, babası ayakta olandır.)³⁹⁶

زَيْدٌ : Mübtedâ

الَّذِي : Haberdır

Örnekte haber olarak gelen sıla grubunun bu şekilde yapılan i‘râbıda, sıla cümlesi dikkate alınmamıştır. Bizim önerdiğimiz ise sıla cümlesinin de bir tamamlayıcı eleman olarak görülmesi ve ism-i mevsûl ile birlikte bir bütün olarak i‘râb edilmesidir. Çünkü sıla cümlesi ve ism-i mevsûlden oluşan bütün, bir kelime grubudur.³⁹⁷ Dolayısıyla yukarıda geçen cümlelerin derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde çözümlemesi, aşağıdaki gibi olmalıdır:

Yüzey yapı i‘râbı:

زَيْدٌ : Mübtedâ

الَّذِي أَبُوهُ قَائِمٌ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

الَّذِي : İsm-i mevsûl

أَبُوهُ قَائِمٌ : Sıla cümlesi

زَيْدٌ : Mübtedâ

قَائِمٌ : Haber

أَبُو : Muzâf

³⁹⁵ Bk. Bedruddîn el-‘Aynî, *el-Meḳâṣıdu’n-naḥviyye*, 1: 464. Sıla cümlesinde geçen رَحِمَهُ اللَّهُ ifadesini

mef‘ ûlbih gayr-i sarîh أَطْمَعُ fiilini ise fiil ve fâili gizli هُوَ şeklinde i‘râb etmek mümkündür.

³⁹⁶ İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, 2: 371.

³⁹⁷ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 111.

Yüzey yapı i‘râbı:

جاء: فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

الْقَوْمُ كُلُّهُمْ: فَاعِلٌ

Derin yapı i‘râbı:

الْقَوْمُ : مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ وَهُوَ مُؤَكَّدٌ

كُلُّهُمْ : تَوْكِيدٌ لِلْقَوْمِ. كُلُّ : مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ وَهُوَ مُضَافٌ

هُمْ : مُضَافٌ إِلَيْهِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ لِأَنَّهُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ

الْخَطِيبُ دُو قَوْلٍ جَمِيلٍ 2.

(Hatip, güzel sözlü.)⁴⁰⁰

Yüzey yapı i‘râbı:

الْخَطِيبُ : مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ

دُو قَوْلٍ جَمِيلٍ : خَبَرٌ

Derin yapı i‘râbı:

دُو : مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ الْخَمْسَةِ وَهُوَ مُضَافٌ

قَوْلٍ جَمِيلٍ : مُضَافٌ إِلَيْهِ

قَوْلٍ : مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ وَهُوَ مَوْصُوفٌ

جَمِيلٍ : صِفَةٌ لِقَوْلٍ مَجْرُورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ

اجْتَمَعَ مُدْرَسُوا الْمَدْرَسَةِ 3.

³⁹⁹ Örnek için bk. Vecîhuddîn es-Seyyid ‘Abdurrahmân b. Muḥammed el-Ehdel, *el-İ‘râb ‘an fenni’l-i‘râb*, 6. Baskı (Cidde: el-Mecmû‘atu’l-i‘lâmiyye, 1413), 81.

⁴⁰⁰ Örnek için bk. Râcî el-Esmer, *el-İ‘râb* (Beyrût: Dâru’l-Cîl, ts.), 33

(Okulun öğretmenleri toplandılar.)⁴⁰¹

Yüzey yapı i‘râbı:

اجْتَمَعَ : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحَةِ الظَّاهِرَةِ

مُدَّرِسُوا الْمَدْرَسَةَ : فَاعِلٌ

Derin yapı i‘râbı:

مُدَّرِسُوا : مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ لِأَنَّهُ جَمْعٌ مُدَكَّرٌ سَالِمٌ وَهُوَ مُضَافٌ

الْمَدْرَسَةِ : مُضَافٌ إِلَيْهِ بِجُرُورٍ وَعَلَامَةُ جَرِّهِ الْكَسْرَةُ الظَّاهِرَةُ فِي أَحْرَفِ

4. مَرَرْتُ بِالْقَاضِي الْعَادِلِ

(Adil olan hakime uğradım.)⁴⁰²

Yüzey yapı i‘râbı:

مَرَرْتُ : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ

تُ : فَاعِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمَّةِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ لِأَنَّهُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ

بِالْقَاضِي الْعَادِلِ : مَفْعُولٌ بِهِ غَيْرُ صَرِيحٍ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

Derin yapı i‘râbı:

بُ : حَرْفُ جَرٍّ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرَةِ لَا مَحَلَّ لَهُ الْإِزَابِ

الْقَاضِي : مَوْصُوفٌ. جُرُورٌ وَعَلَامَةُ جَرِّهِ الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ عَلَى الْإِيَاءِ مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا الثَّقَلِ

الْعَادِلِ : صِفَةٌ لِلْقَاضِي بِجُرُورٍ بِالْكَسْرَةِ

5. بَلَّغَنِي أَنَّكَ نَاجِحٌ

⁴⁰¹ Örnek için bk. Mektebetu’s-şafveti, *el-Murşîd fi’l-i‘râb ve’l-ğavâ idu’l-esâsiyye li’l-luğati’l-‘Arabiyye* (b.y.: Mektebetu’s-şafveti, 2007), 54.

⁴⁰² Örnek için bk. Aḥmed Câsim ‘Abdullâh, *Mehârâtu’n-naḥvi ve’l-i‘râb* (‘Ammân: Dâru’l-ḥâmid, 1431/2010), 103-104.

(Başarılı olduğun bana ulaştı/Başarılı olduğunu duydum.)⁴⁰³

Yüzey yapı i‘râbı:

بَلَغَ : فِعْلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

ي : مَفْعُولٌ بِهِ مُقَدَّمٌ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

أَنْتَ نَاجِحٌ : فَاعِلٌ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ

Derin yapı i‘râbı:

ن : لِلْوَقَايَةِ

أَنْتَ نَاجِحٌ : مَصْدَرٌ مُؤَوَّلٌ

أَنَّ : حَرْفٌ مَصْدَرٌ مِنْ أَخَوَاتِ إِنَّ يَنْصِبُ الْإِسْمَ وَيَرْفَعُ الْخَبَرَ

ك : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ إِسْمٌ أَنَّ

نَاجِحٌ : خَبَرٌ أَنَّ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ

قَامَ زَيْدٌ أَخُوكَ 6.

(Kardeşin Zeyd, ayağa kalktı.)⁴⁰⁴

Yüzey yapı i‘râbı:

قَامَ : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

زَيْدٌ أَخُوكَ : فَاعِلٌ

Derin yapı i‘râbı:

زَيْدٌ : مُبْدَلٌ مِنْهُ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ

أَخُوكَ : بَدَلٌ. الْبَدَلُ يَتَّبِعُ الْمُبْدَلَ مِنْهُ فِي إِعْرَابِهِ

⁴⁰³ Örnek için bk. İbrâhîm Şemsuddîn, *el-İ‘râb li-kulli’l-merâhil* (Beyrût: Mu’essesetu’l-e‘ lamî, 1430/2009), 73.

⁴⁰⁴ Örnek için bk. el-Ehdel, *el-İ‘râb ‘an fenni’l-i‘râb*, 82.

أَخُو : مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ الْخَمْسَةِ وَهُوَ مُضَافٌ

ك : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مُبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ لِأَنَّهُ مُضَافٌ إِلَيْهِ

الْمُسْلِمُونَ يَسِيرُونَ عَلَى هُدًى 7.

(Müslümanlar hidayet üzere yürüyorlar.)⁴⁰⁵

Yüzey yapı i‘râbı:

الْمُسْلِمُونَ : مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفْعُهُ الْوَاوُ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ لِأَنَّهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ سَالِمٌ

يَسِيرُونَ عَلَى هُدًى : خَبَرٌ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ

Derin yapı i‘râbı:

يَسِيرُونَ : فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِثُبُوتِ التَّوْنِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَفْعَالِ الْخَمْسَةِ

و : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مُبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ

عَلَى هُدًى : شِبْهُ جُمْلَةٍ حَالٍ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

عَلَى : حَرْفٌ جَرٌّ لَا مَحَلَّ لَهُ الْإِعْرَابِ

هُدًى : اِسْمٌ بِحُرُورٍ وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا التَّعَدُّ

Aşağıda verilen örneklerde ise taṭbîkî i‘râb metodunu takib edeceğiz. Öncelikle örneklerin, dipnotlarda verilen kaynaklardaki i‘râbına yer verilecek. Daha sonra örnekler, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde i‘râb edilecektir. Söz konusu örnekler, daha çok isim cümlelerinden seçilmiştir. İsim cümlesi örneklerini bolca vermemizin amacı, haberin fiil cümlesi olarak geldiği yerlerde, hem isim cümlesi hem de fiil cümlesini i‘râb edip, birçok şeyi birarada görmek istememizdendir.

⁴⁰⁵ Örnek için bk. Ebû ‘Abdil‘azîz Suleymân el-‘Uyûnî, *el-Muvaṭṭa’ fî l-i‘râb* (er-Riyâd: y.y., 1427/2006), 24.

Verilen cümlelerde kelime gruplarının olmasına ve farklı i'rab konumlarında gelmesine de dikkat edilmiştir.

1. التَّلْمِيذُ يَدْخُلُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.

(Öğrenci okula giriyor.)

Yukarıda verilen cümle bir isim cümlesidir. İsim cümlesinin mübtedâ ve haber olmak üzere iki ögesi vardır.

Yukarıdaki cümlenin i'rabı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁰⁶

التَّلْمِيذُ : Mübtedâ

يَدْخُلُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ : Fiil, gizli fâili ve câr-mecrûdan oluşan cümle, haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i'rabı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i'rabı:

التَّلْمِيذُ : Mübtedâ

يَدْخُلُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ : Haber

Derin yapıda i'rabı:

هُوَ يَدْخُلُ : Fiil, fâili gizli

إِلَى الْمَدْرَسَةِ : Mef'ûl bih gayr-i şarîh

إِلَى : Harf-i cer

الْمَدْرَسَةِ : Mecrûr

2. الْوَرْدُ فَاتِنٌ الْوَانَةُ وَسَاحِرٌ أَنْوَاعُهُ

⁴⁰⁶ Aḥmed el-Ḥavş, *Kıṣṣatu'l-i'râb*, 4. Baskı (Dimeşk: el-Maṭba'atu'l-ilmîyye, 1987), 1: 254.

(Gülün renkleri ve çeşitleri büyüleyicidir.)

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁰⁷

‘ Abbas Ḥasan, فَاطِمٌ ve سَاحِرٌ kelimelerine haber demektedir.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

الْوَزْدُ : Mübtedâ

فَاتِمٌ أَلْوَانُهُ وَسَاحِرٌ أَنْوَاعُهُ : Haber

Derin yapıdaki i‘râbı:

فَاتِمٌ : Haber

أَلْوَانُهُ : Mübtedâ

أَلْوَانُ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

فَاتِمٌ أَلْوَانُهُ : Ma‘ tûf ‘ aleyh

و : Atıf harfî

فَاتِمٌ أَلْوَانُهُ : Ma‘ tûf

سَاحِرٌ : Haber

أَنْوَاعُهُ : Mübtedâ

أَنْوَاعُ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

⁴⁰⁷ Bk. ‘ Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 463.

3. كَلَامِي : الْجَوُّ مُعْتَدِلٌ

(Sözüm: Hava ılıktır.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁰⁸

كَلَام : Mübtedâ

الْجَوُّ : İkinci mübtedâ

مُعْتَدِلٌ : Haber

الْجَوُّ مُعْتَدِلٌ : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

كَلَامِي : Mübtedâ

الْجَوُّ مُعْتَدِلٌ : Haber

Derin yapıda i' râbı:

كَلَام : Muzâf

ي : Muzâfileyh

الْجَوُّ : Mübtedâ

مُعْتَدِلٌ : Haber (Haber, isim cümlesi olarak gelmiştir.)

4. حَدِيثِي : يَزْدَادُ الْقَيْصَانُ صَيِّفًا

(Sözüm: Yazın sel baskını artar.)

⁴⁰⁸ ' Abbâs Hasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 472.

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁰⁹

حديث : Mübtedâ, muzâf

ي : Muzâfileyh

يُرْدَادُ الْفَيْضَانُ صَيْفًا : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

حديثي : Mübtedâ

يُرْدَادُ الْفَيْضَانُ صَيْفًا : Haber

Derin yapıda i' râbı:

حديث : Muzâf

ي : Muzâfileyh

يُرْدَادُ : Fiil

الْفَيْضَانُ : Fâil

صَيْفًا : Mef' ûlfih

5. التَّلْمِيذُ دُرُوسُهُ كَثِيرَةٌ

(Öğrencinin dersleri çoktur.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁰

التَّلْمِيذُ : Mübtedâ

⁴⁰⁹ ' Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 472.

⁴¹⁰ Aḥmed el-Ḥavş, *Kıṣṣatu'l-i 'râb*, 254.

دُرُوسُهُ : İkinci mübtedâ

كثيرةٌ : İkinci mübtedânın haberi

دُرُوسُهُ كثيرةٌ : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i‘râbı:

التَّليْمَةُ : Mübtedâ

دُرُوسُهُ كثيرةٌ : Haber

Derin yapıda i‘râbı:

دُرُوسُهُ : Mübtedâ

كثيرةٌ : Haber

دُرُوس : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

6. لِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ

“Takvâ elbisesi, işte o hayırlıdır.” (el-A‘râf 7/26)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹¹

لِبَاس : Mübtedâ

التَّقْوَى : Muzâfileyh

ذَٰلِكَ : İkinci mübtedâ

⁴¹¹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 116; İbn ‘Aķîl, لِبَاسُ التَّقْوَى tamlamasında, kelime grubunu muzâfileyh ile birlikte mübtedâ olarak değerlendirmiştir. Bk. İbn ‘Aķîl, *Şerhu’bni ‘Aķîl*, 1: 204.

خَيْرٌ : İkinci mübtedânın haberi

ذَلِكَ خَيْرٌ : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

لِبَاسُ التَّقْوَى : Mübtedâ

ذَلِكَ خَيْرٌ : Haber

Derin yapıda i' râbı:

لِبَاسٌ : Muzâf

التَّقْوَى : Muzâfileyh

ذَلِكَ : Mübtedâ

خَيْرٌ : Haber

7. الرَّجُلُ أَكْرَمَ ضَيْفَهُ

(Adam misafirine ikram etti.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹²

الرَّجُلُ : Mübtedâ

هُوَ أَكْرَمَ : Fiil, fâili gizli

ضَيْفَهُ : Mef' ûlbih

⁴¹² Muḥammed b. Şâlih el-‘Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik* (er-Riyâd: Mektebetu’r-ruşd, 1434), 1: 394.

أَكْرَمَ ضَيْفُهُ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

الرَّجُلُ : Mübtedâ

أَكْرَمَ ضَيْفُهُ : Haber

Derin yapıda i' râbı:

هُوَ أَكْرَمَ : Fiil, fâili gizli

ضَيْفُهُ : Mef'ûlbih

ضَيْفَ : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

8. المفرد الجامد فارغ

[Camit müfret isim boştur (zahir içermez).]

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴¹³

الْمُفْرَدُ : Mübtedâ

الْجَامِدُ : Sıfat

فَارِغٌ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

⁴¹³ Şiirin devamı şu şekildedir: دُو ضَمِيرٍ مُسْتَكِنٍ وَإِنْ يُشْتَقَّ فَهُوَ (Müştak olursa gizli bir zahir içerir.) Bk. İbn 'Aqîl, Şerhu'bnî 'Aqîl, 1: 205.

الْمُفْرَدُ الْجَامِدُ : Mübtedâ

فَارِعٌ : Haber

Derin yapıda i‘râbı:

الْمُفْرَدُ : Mevsuf

الْجَامِدُ : Sıfat

9. رَأَيْتُ طَائِرًا عَلَى غُصْنِ شَجَرَةٍ

(Ağaç dalı üzerinde bir kuş gördüm.)

Yukarıdaki cümlenin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴¹⁴

رَأَيْتُ : Fiil ve fâil

طَائِرًا : Mef‘ûlbih

عَلَى غُصْنِ شَجَرَةٍ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

رَأَيْتُ : Fiil

تُ : Fâil

طَائِرًا عَلَى غُصْنِ شَجَرَةٍ : Mef‘ûlbih

Derin yapı i‘râbı:

طَائِرًا : Mevsûf

⁴¹⁴ İbn Cemâ‘a Ebû Bekr b. ‘Abdil‘azîz b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Sa‘dillâh Ebû ‘Abdillâh el-Kinânî el-Ḥamevî el-Mısrî eş-Şâfi‘î, *Şerḥu Nuketi’bni Hişâm el-Mısrî min Kavâ‘idi’l-i‘râb*, thk. es-Seyyid Aḥmed Muḥammed er-Râdî (el-Ḳāhire: Mektebetu’s-şekāfeti’d-dîniyye, 1430/2009), 43-44.

عَلَى عُصْنِ شَجَرَةٍ : Sıfat

عَلَى : Harf-i cer

عُصْنِ شَجَرَةٍ : Mecnûr

عُصْنِ : Muzâf

شَجَرَةٍ : Muzâfileyh

10. عَزَّيْرُ بْنُ اللَّهِ

“‘Uzeyr, Allah’ın oğludur (dediler).” (et-Tevbe 9/30)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁵

عَزَّيْرُ : Mübtedâ

بْنُ اللَّهِ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

عَزَّيْرُ : Mübtedâ

بْنُ اللَّهِ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

بْنُ : Muzâf

اللَّهُ : Muzâfileyh

Burada müellifin, بْنُ اللَّهِ isim tamlamasını parçalamadan, -bizim gibi- bir bütün olarak tek bir öbeğe karşılık gelecek şekilde i‘râb etmesi de dikkat çekicidir.

⁴¹⁵ el-Ḥatîb el-Ḳazvînî, *el-Îḍâḥ fî ‘ulûmi’l-belâġa*, thk. Muḥammed ‘Abdulmun‘im, Ḥafâcî, 3. Baskı (el-Ḳâhire: el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-turâs, 1413/1993), 2: 162.

11. عِنْدَ مُحَمَّدٍ دَارٌ

(Muhammed'in bir evi var.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁶

عِنْدَ : Zarf muzâf

مُحَمَّدٍ : Muzâfileyh

عِنْدَ مُحَمَّدٍ : Haber mukaddem

دَارٌ : Mübtedâ mu'ahhar

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

عِنْدَ مُحَمَّدٍ : Haber mukaddem

دَارٌ : Mübtedâ muahhar

Derin yapı i' râbı:

عِنْدَ : Muzâf

مُحَمَّدٍ : Muzâfileyh

12. قَوْمِي ذُرَا الْمَجْدِ بَأَنُوهَا وَقَدْ عَلِمْتُ بِكُنْهِ ذَلِكَ عَدْنَانُ وَفَحْطَانُ

(Benim kavmim, şerefın en zirvesini tesis etmişlerdir. Bu hakikati ' Adnân ve Kahtân da bilir.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁷

⁴¹⁶ Mu' tı Ceber el-Ker' âvî, *Keyfe tete 'allemu'l-i 'râb*, 2. Baskı (Bağdâd: Mektebetu'n-Nehda, 1984), 8.

قَوْم : Mübtedâ evvel, muzâf

ي : Muzâfileyh

دُرَا : İkinci mübtedâ, muzâf

المَجْدِ : Muzâfileyh

بَانُو : İkinci mübtedânın haberi, muzâf

هَآ : Muzâfileyh

دُرَا المَجْدِ بَانُوهَا : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

قَوْمِي : Mübtedâ

دُرَا المَجْدِ بَانُوهَا : Haber

Derin yapı i‘râbı:

قَوْم : Muzâf

ي : Muzâfileyh

دُرَا المَجْدِ : Mübtedâ

بَانُوهَا : Haber (muzâf + muzâfileyh)

⁴¹⁷ İbn ‘Aķîl, *Şerhu’bni ‘Aķîl*, 1: 208; ‘Alî Ebu’l-Mekârim, *el-Cumletu’l-ismiyye* (el-Kâhire: Mu’essesetu’l-Muhtâr, 1428/2007), 44. Aynı beyti el-Ezherî de eserinde i‘râb etmiş ve دُرَا قَوْمِي ve دُرَا المَجْدِ isim tamlamalarının bir bütün olarak mübtedâ öbeklerine karşılık geldiğini belirtmiştir. Bk. Hâlid b. ‘Abdillâh el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrîh ‘ala’t-Tavâfih*, Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1421/2000), 1: 200. Şiir için bk. el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrîh ‘ala’t-Tavâfih*, 1:200; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal*, 8: 108; Cemâluddîn Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Enşârî, *Teḥlîsu’ş-şevâhid ve telḥîsu’l-fevâ’id*, thk. ‘Abbâs Muştafâ eş-Şâlihî (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘Arabî, 1986), 186.

ذُرَا : Muzâf

الْمَجْدِ : Muzâfileyh

بَانُو : Muzâf

هَآ : Muzâfileyh

13. دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ

(Ebû Cehil yanında olduğu halde Peygamber Efendimiz geldi.)

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁸

عِنْدَ : Zarf, haber mukaddem

هَآ : Muzâfileyh

أَبُو : Mübtedâ, muzâf

جَهْلٍ : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

عِنْدَهُ : Haber mukaddem

أَبُو جَهْلٍ : Mübtedâ muahhar

Derin yapı i‘râbı:

عِنْدَ : Muzâf

هَآ : Muzâfileyh

⁴¹⁸ Muḥammed ‘Alî Sultânî, *et-Taṭbîḳu’l-luġavî eṣ-ṣarfî ve’n-naḥvî ve’l-belâġî ve me‘ânî’l-edevât* (Dimeşq: Dâru’l-‘aşâ, 1425/2004), 118.

أَبُو : Muzâf

جَهْلٍ : Muzâfileyh

14. مُحَمَّدٌ أَقْبَلَ أَخُوهُ يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ

(Muhammed'in kardeşi, kılıfı mavi olan bir kitabı taşıyarak geldi.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁹

مُحَمَّدٌ : Mübtedâ

أَقْبَلَ أَخُوهُ : Haber

أَخُوهُ : Fâil

يَحْمِلُ : Fiil

كِتَابًا : Mef'ûlbih

يَحْمِلُ كِتَابًا : Hâl

غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Sıfat

غِلَافُ : Mübtedâ, muzâf

هـ : Muzâfileyh

أَزْرَقُ : Haber, na' t

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

مُحَمَّدٌ : Mübtedâ

⁴¹⁹ Muḥammed İbrâhîm 'İbâde, *el-Cumletu'l- 'Arabiyye mukevvînâtuhâ envâ 'uhâ taḥlîluhâ* (el-Ḳāhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2001), 166-167.

Haber : أَقْبَلَ أَخُوهُ يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ

Derin yapı i‘râbı:

Fiil : أَقْبَلَ

Fâil : أَخُوهُ

Muzâf : أَخُو

Muzâfileyh : هُ

Hâl : يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ

Fiil, fâili gizli : يَحْمِلُ هو

Mef‘ûlbih : كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ

Mevsûf : كِتَابًا

Sıfat : غِلَافُهُ أَزْرَقُ

Mübtedâ : غِلَافُهُ

Haber : أَزْرَقُ

Muzâf : غِلَافُ

Muzâfileyh : هُ

Yaygın yaklaşımda ve kaynakta geçen haliyle أَزْرَقُ غِلَافُهُ كِتَابًا يَحْمِلُ cümlesinin habere dahil edilmediğini görmekteyiz.

Yukarıda geçen cümlede أَقْبَلَ fiilinin başlama fiili olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu anlama göre cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır.

Yüzey yapı i‘râbı:

مُحَمَّدٌ : Mübtedâ

أَقْبَلَ أَخُوهُ يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Haber

Derin yapı i' râbı:

أَقْبَلَ : Fiil (şurû' fiili)

أَخُوهُ : Şurû' fiilinin ismi

يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Haberi

أَخُو : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

هُ : Fiil, fâili gizli

كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Mef'ûlbih

كِتَابًا : Mevsûf

غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Sıfat

غِلَافُهُ : Mübtedâ

أَزْرَقُ : Haber

غِلَافُ : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

15. كَمْ عَبْدًا لَكَ؟

(Senin kaç kölen var?)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁰

كَمْ : Mübtedâ

لَكَ : Haber

عَبْدًا : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

كَمْ عَبْدًا : Mübtedâ

لَكَ : Haber

Derin yapı i' râbı:

كَمْ : Mümeyyez

عَبْدًا : Temyîz

ل : Harf-i cer

كَ : Mecerûr

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle عَبْدًا kelimesi, mübtedâ ve haber gibi bir öge olarak i' râb edildiğini ve haber ögesi içinde yer almadığını görüyoruz.

16. وَدَاعِي الْمُنُونِ يُنَادِي جَهَارًا أَنْفُسًا تَطِيبُ بَنِيْلَ الْمُنَى

(Ölüm davetçisi (Azrâîl), açıkça çağırıp dururken, sen isteklerini elde etmekle gönlün hoş mu olacak?)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²¹

⁴²⁰ Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şâyiğ, *Kitâbu'l-Lemḥa fî şerḥi'l-Mulḥa*, thk. İbrâhîm b. Sâlim eş-Şâ' idî (el-Medînetu'l-Munevvera: el-Câmi' atu'l-İslâmiyye, 1424/2004), 1: 438.

دَاعِي : Mübtedâ, muzâf

الْمُنُون : Muzâfileyh

يُنَادِي : Muzâri fiil, fâili gizli هُو (fiil ve fâil, mübtedânın haberi)

جَهَارًا : Mef' ul mutlak

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

دَاعِي الْمُنُون : Mübtedâ

يُنَادِي جَهَارًا : Haber

Derin yapı i' râbı:

دَاعِي : Muzâf

الْمُنُون : Muzâfileyh

يُنَادِي : Fiil, fâili gizli هُو

جَهَارًا : Mef' ulmutlak

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle hem muzâfileyh'in (الْمُنُون) mübtedâya dahil edilmediğini hem de mef' ulmutlak'ın (جَهَارًا) habere dâhil edilmediğini görmekteyiz.

17. وَنَارَنَا لَمْ يَرِ نَارًا مِثْلَهَا

(Hiçbir ateş, bizim ateşimiz gibi görülmemiştir.)

⁴²¹ Bk. İbn Umri Kâsım, *Tevâhîhu'l-meķâsıd ve'l-mesâlik*, 2: 736. Şiir için bk. Bedruddîn el- Aynî, *el-Meķâsıdu'n-naḥviyye*, 3: 119; İmîl Bedî' Ya' kūb, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 3: 87.

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²²

نَارٌ : Mübtedâ, muzâf

نَا : Muzâfileyh

لَمْ : Nefy edatı

يُرُ : Meczûm muzâri fiil

نَارًا : مِثْلُهَا tamlamasının temyîzi

يُرُ : fiilinin nâib-i fâili

هَا : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

نَارًا : Mübtedâ

لَمْ يُرُ نَارًا مِثْلُهَا : Haber

Derin yapı i‘râbı:

نَارٌ : Muzâf

نَا : Muzâfileyh

لَمْ : Nefy edatı

يُرُ : Meçhûl çatılı meczûm muzâri fiil

نَارًا : Temyîz

⁴²² İbn Umri Kâsım, *Tevâfîhu'l-meķâsîd ve'l-mesâlik*, 2: 735. Ayrıca şiir için bk. el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdilḥamîd (Beyrût: Daru'l-kutubi'l- Arabî, 1955), 1: 266; Bedruddîn el' Aynî, *el-Meķâşidu'n-naḥviyye*, 3: 1191.

مِثْلُهَا : Nâib-i fâil

مِثْلُ : Muzâf

هَا : Muzâfileyh

18. خَالِدٌ جَاهَدَ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ

(Halit, Allah için hakkıyla/gerektiği gibi cihat etti.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²³

خَالِدٌ : Mübtedâ

جَاهَدَ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

خَالِدٌ : Mübtedâ

جَاهَدَ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ : Haber

Düzey yapı i' râbı:

هو : Mazî fiil, fâili gizli جَاهَدَ

فِي اللَّهِ : Mef'ûlleh

فِي : Harf-i cer

اللَّهُ : Mecerûr

حَقَّ جِهَادِهِ : Mef'ûlmutlak

⁴²³ 'Abdurrahmân Hâsan Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuha* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996), 1: 187.

حَقٌّ : Muzâf

جَهَادٍ : Muzâfileyh

جَهَادٍ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

19. أَبُوكَ خَلِيفَةٌ وَلَدَتْهُ أُخْرَى

(Baban, diğerinin doğurduğu halifedir. Sen ise kemâl sahibi bir halifesin.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁴

أَبُوكَ : Mübtedâ

ك : Muzâfileyh

خَلِيفَةٌ : Haber

وَلَدَتْهُ : Fiil ve mef'ûl

أُخْرَى : Fâil

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

أَبُوكَ : Mübtedâ

خَلِيفَةٌ وَلَدَتْهُ أُخْرَى : Haber

Derin yapı i' râbı:

⁴²⁴ İbn Umî Kâsım, *Tevâfıhu'l-meḳâsıd ve'l-mesâlik*, 3: 1353. Şiirin devamı, وَأَنْتَ خَلِيفَةُ ذَاكَ الْكَمَالُ şeklinde geçmektedir. Bk. Ebû Ḥayyân el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî Şerḥi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Ḥasan Hindâvî (er-Riyâd: Dâru kunûzi İşbilye, 1426/2005), 6: 192; İmîl Bedî' Ya'ḳûb, *Mu'cemu'l-mufaṣṣal*, 6: 172.

أَبُو : Muzâf

كَ : Muzâfileyh

خَلِيفَةُ : Mevsuf

وَلَدَتْهُ أُخْرَى : Sıfat

وَلَدَتْ : Fiil

هـ : Mef'ûlbih

أُخْرَى : Fâil

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle sıfat tamlaması olarak gelen وَلَدَتْهُ أُخْرَى ibaresinin, fiil cümlesinin haber ögesinin içine dahil edilmediğini görüyoruz.

20. الْفُكَاهَةُ يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ

(Mizahı, seven insan yapar.)

Yukarıdaki cümlelerin i'c râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁵

الْفُكَاهَةُ : Mübtedâ

يُقَدِّمُ : Fiil

هـ : Mef'ûl

الْإِنْسَانُ : Fâil

الْوَدُودُ : Sıfat

يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ : Haber

⁴²⁵ Muḥammed 'Îyd, *en-Naḥvu'l-muṣaffâ*, 694.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

الفُكَاهَةُ : Mübtedâ

يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

هُوَ : Fiil, fâili gizli

هَا : Mef‘ûlbih

الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ : Fâil

الْإِنْسَانُ : Mevsûf

الْوَدُودُ : Sıfat

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ ibaresinin, hem temel hem de yan öğeleri ile birlikte tümünün, -bizim de yaptığımız gibi- haber öbeğine karşılık i‘râb edildiğini görmekteyiz.

21. أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Cennet ashabı, kazananlardır.” (el-Hasr 59/20)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁶

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ : Mübtedâ

الْجَنَّةِ : Muzâfileyh

⁴²⁶ Müellif, bu cümlede هُمْ faşl zamirini mübtedâ şeklinde i‘râb etmenin de câiz olduğunu söylemiştir.

Bu durumda هُمْ : Mübtedâ, الْفَائِزُونَ : Haber şeklinde ifade edilmiştir. Bk.‘ Abdul‘ azîm Fethî Hâfîl, *İ‘râbu cuz ı kad semi‘a* (el-Kâhire: Mektebu’l-Âdâb, 1425/2004), 65.

هُمْ : Fasl zamiri

الْفَائِزُونَ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ : Mübtedâ

الْفَائِزُونَ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

أَصْحَابُ : Muzâf

الْجَنَّةِ : Muzâfileyh

هُمْ : Fasl zamiri

22. إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Şüphesiz ben, alemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.” (el-Hasr 59/59)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴²⁷

ي : İnne’nin ismi

أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ : İnne’nin haberi

أَنَا : Fiil, fâili gizli

اللَّهُ : Mef‘ûlbih

رَبِّ : Sıfat, muzâf

الْعَالَمِينَ : Muzâfileyh

⁴²⁷ Fethî Halîl, *İ‘râbu cuz ı kad semi‘a*, 62

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

إِنَّ : Nevâsıh edatlarından biri

ي : İnnе’nin ismi

أَخَافُ اللهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ : İnnе’nin haberi

Derin yapı i‘râbı:

هو أَخَافُ : Fiil, fâili gizli

اللهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ : Mef‘ûlbihi

الله : Mevsûf

رَبَّ الْعَالَمِينَ : Sıfat

رَبَّ : Muzâf

الْعَالَمِينَ : Muzâfileyh

23. الْأُمَمُ الْعَظِيمَةُ هِيَ الَّتِي تُنْجِبُ الْعُظَمَاءَ

(Büyük milletler, büyük şahsiyetler doğurur.)

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁸

الْأُمَمُ : Mübtedâ

الْعَظِيمَةُ : Sıfat

هِيَ الَّتِي : Haber

⁴²⁸ Hammâde ‘ Abdülilâh Hâmid, *el-İ‘râbu’l-vâdîh kâvâ‘id ve mehârât ve nuşûş mu‘rabe* (el-Ğâhire: Mektebetu’l-âdâb, 1433/2011), 25.

هو تَنْجِبُ : Muzâri fiil, faili gizli

الْعُظَمَاءُ : Mef'ûlbih

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i'rabı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i'rabı:

الْأُمُّ الْعَظِيمَةُ : Mübtedâ

الَّتِي تَنْجِبُ الْعُظَمَاءَ : Haber

Derin yapı i'rabı:

الْأُمُّ : Mevsûf

الْعَظِيمَةُ : Sıfat

هِيَ : Fasl zamiri

الَّتِي : İsm-i mevsûl

هُوَ تَنْجِبُ : Muzâri fiil, fâili gizli

الْعُظَمَاءُ : Mef'ûlbih

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle hem sıfat tamlamasının parçalandığını hem de sıra cümlesinin haber ögesi içerisinde değerlendirilmediğini görmekteyiz.

24. عَسَىٰ مُحَمَّدٌ أَنْ يَنْجَحَ

(Umulur ki Muhammed başarır.)

Yukarıdaki cümlelerin i'rabı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁹

عَسَى : Mâzi nâkıs-nâsîh fiil

⁴²⁹ Hâmid, *el-İ'rabu'l-vâçih*, 48.

أَنَّ : Muzâri fiili nasb edatlarından biri

عَسَى : مُحَمَّدٌ nin ismi

يُنَجِّحُ : عَسَى nin haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

عَسَى : مُحَمَّدٌ nin ismi

يُنَجِّحُ : عَسَى nin haberi

Derin Yapı i‘râbı:

أَنَّ : Muzâri fiili nasb eden edat

هُوَ : Mansûb muzâri fiil, fâili gizli يُنَجِّحُ

Eserde geçen haliyle cümledeki muzâri fiili nasb eden edatın, haber ögesi içerisinde ele alınmadığını görmekteyiz.

25. هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا

“...O, doğrulayıcı gerçek kitaptır...” (el-Fâtır 35/31)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁰

هُوَ : Mübtedâ

الْحَقُّ : Haber

مُصَدِّقًا : Hâl

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

⁴³⁰ el-Ehdel, *el-İ‘râb ‘an fenni’l-i‘râb*, 94.

Yüzey yapı i' râbı:

هُوَ : Mübtedâ

الْحَقُّ مُصَدِّقًا : Haber

Derin yapı i' râbı:

مُصَدِّقًا : Hâl

الْحَقُّ : Sâhib-i hâl

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle hal ögesinin haber ögesi içerisinde değerlendirilmediğini ve isim cümlesinin mübtedâ ve haber gibi yeni bir ögesiymiş gibi i' râb edildiğini görmekteyiz.

26. إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ...

“Biz, Nuh’u kavmine gönderdik.” (Nûh 71/1)

Yukarıdaki âyetin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³¹

إِنَّ : Nevâsıh edatlardan biri

نَا : İnne’nin ismi

أَرْسَلَ : Mâzi fiil

نَا : Fâil

نُوحًا : Mef'ûlbih

إِلَى : Harf-i cer

قَوْمِهِ : Mecrûr

⁴³¹ Semîh ‘Âtıf ez-Zîn, *el-İ' râb fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-bennânî, 1405/1985), 158.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i'cârâtı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i'cârâtı:

إِنَّ : Nâsîh edat

نَا : 'nin ismi

أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ : Haber

Derin yapı i'cârâtı:

أَرْسَل : Fiil

نَا : Fâil

نُوحًا : Mef'ûlbih

إِلَىٰ قَوْمِهِ : Mef'ûlbih gayr-i sarîh

إِلَى : Harf-i cer

قَوْمِهِ : Mecrûr

قَوْم : Muzâf

ه : Muzâfileyh

Müellif, ayette fiil cümlesinin bütün ögeleri ile birlikte haber ögesine karşılık geldiğini belirtmiştir.

27. هُوَ رَجُلٌ نَّشِيطٌ

(O, dinç bir adamdır.)

Yukarıdaki cümlelerin i'cârâtı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³²

⁴³² Râcî el-Esmer, *el-İ'cârât*, 271.

هُوَ : Mübtedâ

رَجُلٌ : Haber

نَشِيطٌ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

هُوَ : Mübtedâ

رَجُلٌ نَشِيطٌ : Haber

Derin yapı i' râbı:

رَجُلٌ : Mevsûf

نَشِيطٌ : Sıfat

28. هَذَا قَلَمٌ ذَهَبِيٌّ رِيَشُهُ

(Bu, altın tüylü bir kalemdir.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³³

هَذَا : Mübtedâ

قَلَمٌ : Haber

ذَهَبِيٌّ : Sıfat

رِيَشُهُ : Fâil

رِيَشَتُ : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

⁴³³ el-Esmer, *el-I' râb*, 261.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

هَذَا : Mübtedâ

قَلَمٌ ذَهَبِيٌّ رِيَشُهُ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

قَلَمٌ : Mevsûf

ذَهَبِيٌّ رِيَشُهُ : Sıfat (Zehebiyye kelimesi, bir fiilimsidir.)

رِيَشُهُ : Zehebiyye kelimesinin fâili

رِيَشٌ : Muzâf

هُ : Muzâf

29. عَرَسْتُ شَجَرَةً ثَمَارُهَا لَذِيذَةٌ

(Meyveleri lezzetli bir ağaç diktim.)

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³⁴

عَرَسْتُ : Fiil

تُ : Fâil

شَجَرَةً : Mef‘ûlbih

ثَمَارُهَا : Mübtedâ, muzâf

هَا : Muzâfileyh

لَذِيذَةٌ : Haber

⁴³⁴ el-Esmer, *el-İ‘râb*, 118.

ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ : Na‘t

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

عَرَسَ : Fiil

ت : Fâil

شَجَرَةٌ ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ : Mef‘ûlbih

Derin yapı i‘râbı:

شَجَرَةٌ : Mevsûf

ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ : Sıfat

ثَمَارُهَا : Mübtedâ

لَدِيدَةٌ : Haber

ثَمَارُ : Muzâf

هَا : Muzâfileyh

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle sıfat olarak gelen ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ ifadesinin, mef‘ûlbih ile birlikte değerlendirilmediğini görüyoruz.

30. شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ

“Ramazan ayı, Kur’anın indirildiği aydır.” (el-Bakara 2/185)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁵

شَهْرُ : Mübtedâ, muzâf

⁴³⁵ Yâsir el-Mellâh, *İktisâbu mehârati’l-i‘râb* (Beyti Lahm: Dâru’l-beyân, 2003), 42.

رَمَضَانَ : Muzâfileyh

الَّذِي : Haber

أُنْزِلَ : Mâzi fiil

فِيهِ : Câr + mecrûr

الْقُرْآنُ : Nâib-i fâil

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i'rabı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i'rabı:

شَهْرُ رَمَضَانَ : Mübtedâ

الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ : Haber

Derin yapı i'rabı:

شَهْرُ : Muzâf

رَمَضَانَ : Muzâfileyh

الَّذِي : İsm-i mevsûl

أُنْزِلَ : Meçhûl çatılı mazi fiil

فِيهِ : Mef'ûlfi

الْقُرْآنُ : Naib-i fâil

فِي : Harf-i cer

هـ : Mecrûr

Yaygın yaklaşıma göre ve eserde geçen haliyle sıla cümlesi, haber ögesinin içerisine dahil edilmemiştir.

31. وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

“O, büyük arşın Rabb’idir.” (et-Tevbe 9/129)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁶

هُوَ : Mübtedâ

رَبُّ : Haber, muzâf

الْعَرْشِ : Muzâfileyh

الْعَظِيمِ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

هُوَ : Mübtedâ

رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

رَبُّ : Muzâf

الْعَرْشِ : Muzâfileyh

رَبُّ : Mevsûf

الْعَظِيمِ : Sıfat

32. إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً

⁴³⁶ Aḥmed Muḥammed ‘Abduddâyim, *Fennu’l-i ‘râb*, 3. Baskı (el-Ḳāhire: Mektebetu’z-Zehrâ’, 1992), 76.

“Bu adam, benim kardeşim. Onun 99 koyunu, benim ise tek bir koyunum var.” (Sâd 38/23)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁷

إِنَّ : Harf müşebbeh bi'l-fi‘l

هَذَا : إِنَّ'nin ismi

أَخِي : إِنَّ'nin haberi

لَهُ : Haber

تَسْعُ : Mübtedâ

و : Atıf harfî

وَتَسْعُونَ : Ma‘tûf

نَعَجَةً : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

هَذَا : إِنَّ'nin ismi

أَخِي : إِنَّ'nin birinci haberi

لَهُ تَسْعُ وَتَسْعُونَ نَعَجَةً : إِنَّ'nin ikinci haberi (Bu cümleyi, inne ile bağlantı

kurmaksızın, bağımsız bir cümle olarak değerlendirmek de mümkündür.)

Derin yapı i‘râbı:

⁴³⁷ Muḥammed ‘Alî ‘Afeş, *Mu‘înu’l-ḥullâb fî ḳavâ‘idi’n-naḥvi ve’l-i‘râb* (Beyrût: Dâru’ş-şarḳi’l-‘Arabî, 1412/1992), 219-220.

أَخ : Muzâf

ي : Muzâfileyh

لَهُ : Haber

تَسْعُ وَتَسْعُونَ نَعَجَةً : Mübtedâ

ل : Harf-i cer

هـ : Mecerûr

تَسْعُ : Ma' tûf 'aleyh

و : Atıf harfî

تَسْعُونَ : Ma' tûf

نَعَجَةً : Temyîz

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle matûf ve temyizînin mübtedâ ögesine dahil edilmediğini görmekteyiz. Ayrıca her iki kelime de başlı başına bir öge gibi i' râb edilmiştir.

33. كَانَ مِقْدَارُ أَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ

“Süresi sizin hesabınıza göre bin yıldır.” (es-Secde 32/5)

Yukarıdaki âyetin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁸

كَانَ : Nâkıs mâzî fiil

مِقْدَارُ : 'كَانَ'nin ismi

أَلْفِ : 'كَانَ'nin haberi, muzâf

⁴³⁸ 'Afeş, *Mu'înu't-tullâb*, 220.

سَنَةٍ : Muzâfileyh

مِنْ : Harf-i cer

مَا : İsm-i mevsul

تُعَدُّونَ : Muzâri fiil

و : Fâil

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

كَانَ : Nakıs mâzi fiil

مِقْدَارُهُ : مِقْدَارُ'nin ismi

كَانَ : أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تُعَدُّونَ'nin haberi

Derin yapı i‘râbı:

مِقْدَارُ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

أَلْفَ : Muzâf

سَنَةٍ : Muzâfileyh

سَنَةٍ : Mevsûf

مِمَّا تُعَدُّونَ : Sıfat

مِنْ : Harf-i cer

مَا تُعَدُّونَ : Mecerûr

ما : İsm-i mevsûl

تُعَدُّونَ : Sıla cümlesi

تُعَدُّ : Muzâri fiil

و : Fâil

34. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا

(Ben, mal bakımından senden daha çoğum/Ben senden daha zenginim.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³⁹

أَنَا : Mübtedâ

أَكْثَرُ : Haber

مِنْ : Harf-i cer

كَ : Mecerûr

مَالًا : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

أَنَا : Mübtedâ

أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا : Haber

Derin yapı i' râbı:

مِنْ : Harf-i cer

كَ : Mecerûr

⁴³⁹ ' Afeş, *Mu 'inu' t-tullâb*, 224.

تَمْيِزٌ : Temyîz

35. قَرَأْتُ كِتَابِي

(Kitabımı okudum.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁰

قَرَأْتُ : Fiil ve fâil

كِتَاب : Mef' ûlbih, muzâf

ي : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

قَرَأَ : Fiil

تُ : Fâil

كِتَابِي : Mef' ûlbih

Derin yapı i' râbı:

كِتَاب : Muzâf

ي : Muzâfileyh

Eserde, muzâfileyh olarak gelen ي'nın, mübtedâ ögesinin içerisine dâhil edilmediğini görmekteyiz.

⁴⁴⁰ c Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 202.

36. أَنَا ابْنُ مُزَيْقِيَا عَمْرٍو وَجَدِّي أَبُوهُ مُنْزِرٌ مَاءُ السَّمَاءِ

[Ben Muzeykiye ‘Amr’ın oğluyum. Dedem ise onun da babası Mâ’u’s-semâ’dır (göğün suyu munzir/cömert munzir).]

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴¹

أَنَا : Mübtedâ

ابْنُ : Haber, muzâf

مُزَيْقِيَا : Muzâfileyh

عَمْرٍو : Bedel veya atf-ı beyan

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

أَنَا : Mübtedâ

ابْنُ مُزَيْقِيَا عَمْرٍو : Haber

Derin yapı i‘râbı:

ابْنُ : Muzâf

مُزَيْقِيَا : Muzâfileyh

مُزَيْقِيَا : Mübdel minh

عَمْرٍو : Bedel/atf-ı beyan

⁴⁴¹ İbn Hişâm, *Evḍaḥu’l-mesâlik*, 1: 127-128. Yine aynı beytin i‘râbında Bedruddîn el-‘Aynî, *İbn Müzeyyâ*, tamlamasının, muzâf ve muzâfileyh ile birlikte bütün olarak haber öbeğine karşılık geldiğini ifade etmiştir. Bk. Bedruddîn el-‘Aynî, *el-Meḳâṣıdu’n-naḥviyye*, 1: 354. Şiir için ayrıca bk. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaṣṣal*, 1: 72.

37. شَرُّ النِّسَاءِ الْبَحَائِرُ

(Kadınların en şerli olanı, tıknaz olandır.)

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴²

شَرُّ النِّسَاءِ : Mübtedâ

الْبَحَائِرُ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

شَرُّ النِّسَاءِ : Mübtedâ

الْبَحَائِرُ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

شَرُّ : Muzâf

النِّسَاءِ : Muzâfileyh

38. كَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ أَمِيرٌ

(Abdullah, sanki padişah gibi.)

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴³

كَأَنَّ : Nevâsıh edatlarından biri

عَبْدٌ : 'كَأَنَّ'nin ismi

أَمِيرٌ : 'كَأَنَّ'nin haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

⁴⁴² es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, 1: 330.

⁴⁴³ Hâzım Hânfer, *Înâsu’n-nâs bi-Tuffâhâti Ebî Ca ‘fer en-Neḥḥâs* (b.y.: y.y., 2012), 51.

Yüzey yapı i‘râbı:

كَأَنَّ : Nevâsıh edatlarından biri

عَبْدُ اللَّهِ : كَأَنَّ’nin ismi

أَمِيرٌ : كَأَنَّ’nin haberi

Derin yapı i‘râbı:

عَبْدٌ : Muzâf

اللَّهُ : Muzâfileyh

عَبْدُ اللَّهِ ismi, bir özel isimdir. Yaygın yaklaşıma ve eserde geçen hali ile cümlede Abdullah özel isminin, sadece “Abd” kısmının dikkate alındığını görmekteyiz.

39. عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ مَالٌ كَثِيرٌ

(Abdullah’ın çokça malı vardır).

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁴

عِنْدَ : Haber

مَالٌ : Mübtedâ

عَبْدٌ : Muzâfileyh, عِنْدَ ise muzâfı

اللَّهُ : Muzâfileyh, عَبْدٌ ise muzâfı

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

⁴⁴⁴ ‘Abduddâyim, *Fennu’l-i ‘râb*, 29.

Haber : عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ

Mübtedâ : مَالٌ كَثِيرٌ

Derin yapı i' râbı:

Muzâf : عِنْدَ

Muzâfileyh : عَبْدِ اللَّهِ

Muzâf : عَبْدِ

Muzâfileyh : اللَّهِ

Mevsûf : مَالٌ

Sıfat : كَثِيرٌ

40. نَحْنُ اللَّذُونَ صَبَّحُوا الصَّبَاحَا يَوْمَ النُّحَيْلِ غَارَةً مِلْحَاخَا

(Biz ki en-Nuḥayl Savaşında korkusuzca, sabah erkenden, ansızın düşmana saldırdık.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁵

Mübtedâ : نَحْنُ

Haber : اللَّذُونَ صَبَّحُوا

Zarf : الصَّبَّاحَا يَوْمَ النُّحَيْلِ

Hal ya da mef'ûl leh : غَارَةً

Sıfat : مِلْحَاخَا

⁴⁴⁵ Bedruddîn el-‘Aynî, *el-Meḳâṣidu’n-naḥviyye*, 1: 391-393; el-Ezherî, اللذون sözcüğünü, tek başına haber olarak ele almıştır. Bk. el-Ezherî, *Şerḥu’t-Taṣrîḥ*, 1: 153. Şiir için ayrıca bk. İbn Hişâm, *Telḥîşu’s-şevâhid*, 118; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaṣṣal*, 9: 290.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

نَحْنُ : Mübtedâ

اللَّهُونَ صَبَّحُوا الصَّبَّاحَا : Haber

Derin yapı i‘râbı:

اللَّهُونَ : İsm-i mevsûl

صَبَّحَ : Mâzi fiil

و : Fâil

الصَّبَّاحَا : Mef‘ ûlfîh

يَوْمَ النَّحِيلِ : Mef‘ ûlfîh

غَارَةً مِّلْحَاخَا : Hâl / mef‘ ûlleh

غَارَةً : Mevsuf

مِّلْحَاخَا : Sıfat

41. زَيْدٌ أَخُو عَبْدِ اللَّهِ مَجْنُونٌ بِهِ

(Abdullah’ın kardeşi Zeyd, onun için deli oluyor.)

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁶

زَيْدٌ : Mübtedâ

أَخُو عَبْدِ اللَّهِ : Sıfat

⁴⁴⁶ Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî el-Hasen b. ‘ Abdillâh b. Merzubân, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Ahmed Hasan el-Mehdelî - ‘ Alî Seyyid ‘ Alî (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ ilmiyye, 1429/2008), 2: 382.

بِه : مَجْنُونٌ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

زَيْدٌ أَخُو عَبْدِ اللَّهِ : Mübtedâ

بِه : مَجْنُونٌ : Haber

Derin yapı i' râbı:

زَيْدٌ : Mevsûf

أَخُو عَبْدِ اللَّهِ : Sıfat

أَخُو : Muzâf

عَبْدِ اللَّهِ : Muzâfileyh

عَبْدِ : Muzâf

اللَّهُ : Muzâfileyh

بِه : مَجْنُونٌ : Fiilimsi

بِه : Mef'ûlbih gayr-ı sarîh

42. جَاءَنِي رَجُلٌ أَبُوهُ عَالِمٌ

(Bana, babası alim olan bir adam geldi.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Muḥammed b. Âb el-Ḳallâvî eş-Şenḳîṭî, *Fetḥu rabbi'l-beriyye fî şerḥi Naẓmi'l-Âcurrûmiyye* (Mekke: Mektebetu'l-esedî, 1431/2010), 411-412.

رَجُلٌ : Fâil

أَبُوهُ عَالِمٌ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

جَاءَ : Fiil

ي : Mef‘ûlbih

رَجُلٌ أَبُوهُ عَالِمٌ : Fâil

Derin yapı i‘râbı:

لِلْوَقَايَةِ : ن

رَجُلٌ : Mevsûf

أَبُوهُ عَالِمٌ : Sıfat

أَبُوهُ : Mübtedâ

عَالِمٌ : Haber

أَبُو : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

43. يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا

“Şeytan, onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor.” (en-Nisâ 4/60)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁸

ضَلَالًا : Mef‘ûlmutlak

بَعِيدًا : Sıfat

⁴⁴⁸ Nâşır b. ‘ Abdillâh el-Huveyrînî, *Mefâtîhu’l-i‘râb* (er-Riyâd: Dâru’s-Şumey‘î, 1429/2008), 72.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

يُرِيدُ : Fiil

الشَّيْطَانُ : Fâil

أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا : Mef‘ûlbih

Derin yapı i‘râbı:

أَنْ : Nasb eden adatlardan biri

يُضِلُّ : Muzâri (mansûb) fiil, fâili gizli

هُمْ : Mef‘ûlbih

ضَلَالًا بَعِيدًا : Mef‘ûlmutlak

ضَلَالًا : Mevsûf

بَعِيدًا : Sıfat

44. أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ

“Oruç gecesini, kadınlarınızla birleşmeniz sizin için helal kılındı.” (el-Bakara 2/187)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁴⁹

لَيْلَةَ : Mef‘ûlfih

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

⁴⁴⁹ el-Huveyrînî, *Mefâtîhu’l-i‘râb*, 75.

أَحَلَّ : Meçhûl fiil

الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ : Nâib-i fâil

لَكُمْ : Mef'ûlbih gayr-i sarîh

ليلة الصَّيَام : Mef'ûlfîh

Derin yapı i'c râbı:

إِلَى نِسَائِكُمْ : Mef'ûlbih gayr-i sarîh

إِلَى : Harf-i cer

نِسَائِكُمْ : Mecerûr

نِسَاء : Muzâf

كُمْ : Muzâfileyh

ل : Harf-i cer

كُمْ : Mecerûr

لَيْلَةَ : Muzâf

الصَّيَام : Muzâfileyh

45. شَنُّوا الإِغَارَةَ فُرْسَانًا وَرُكْبَانًا

(Atlılar ve biniciler halinde saldırmak için yayılın!)

Yukarıdaki cümlelerin i'c râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ İbn Umri Kâsım, *Tevâfıhu'l-meķāşid ve'l-mesâlik*, 2: 754. Beytin birinci kısmı, فَلَيْتَ لِي بِهِمْ قَوْمًا إِذَا

şeklinde geçmektedir. Bk. er-Rađî, *Şerhu Şâfiye*, 4: 148; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Meķāşidu'n-naḥviyye*, 3: 1058, 1222.

شُنُوا : Fiil ve fâil

الإِغَارَةُ : Mef' ûl leh

فُرْسَانًا : Hal

وَرُكْبَانًا : Ma' tûf

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

شُنُ : Fiil

و : Fail

الإِغَارَةُ : Mef' ûlleh

فُرْسَانًا وَرُكْبَانًا : Hal

Derin yapı i' râbı:

فُرْسَانًا : Ma' tûf 'aleyh

و : Atıf harfî

رُكْبَانًا : Ma' tûf

46. جَاءَ الطُّلَابُ إِلَّا زَيْدًا

(Zeyd hariç öğrenciler geldi.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵¹

جَاءَ : Fiil

الطُّلَابُ : Fâil

إِلَّا : İstisnâ edâtı

⁴⁵¹ er-Râcihî, *et-Taṭbîḳu'n-naḥvî*, 1: 264.

زَيْدًا : Müstesnâ

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

جاء : Fiil

الطُّلَّابُ إِلَّا زَيْدًا : Fâil

Derin yapıda i' râbı:

الطُّلَّابُ : Müstesnâ minh

إِلَّا : İstisnâ edâtı

زَيْدًا : Müstesnâ

47. مَرَرْتُ بِالطُّلَّابِ إِلَّا زَيْدًا

(Zeyd hariç öğrencilere uğradım.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵²

مَرَرْتُ : Fiil ve fâil

بِالطُّلَّابِ : Câr ve mecrûr

إِلَّا : İstisnâ edâtı

زَيْدًا : Müstesnâ

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

مَرَرْتُ : Fiil

⁴⁵² er-Râcihî, et-Taṭbîḳu'n-naḥvî, 1: 265.

ث : Fâil

بِالطُّلَابِ إِلَّا زَيْدًا : Mefûlbih gayr-i sarîh

Derin yapı i' râbı:

ب : Harf-i cer

الطُّلَابِ : Mecnûr

الطُّلَابِ : Müstesnâ minh

إِلَّا : İstisnâ edâtı

زَيْدًا : Müstesnâ

48. رَأَيْتُ رَجُلًا لَا طَوِيلًا وَلَا قَصِيرًا

[Ne kısa ne de uzun olmayan (orta halli) bir adam gördüm.]

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵³

لَا : Nefy harfi

طَوِيلًا : Sıfat

وَلَا : Matûf (طَوِيلًا)

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

رَأَيْتُ : Fiil

ث : Fâil

رَجُلًا لَا طَوِيلًا وَلَا قَصِيرًا : Mef'ûlbih

⁴⁵³ Nedîm Hüseyn Da'kûr, *el-Kavâ'idu't-taṭbîkiyye fi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 2. Baskı (Beyrût: Mu'essesetu Baḥsûn, 1418/1998), 340.

Derin yapı i' râbı:

رَجُلًا : Mevsûf

لَا طَوِيلًا وَلَا قَصِيرًا : Sıfat

لَا : Nefy harfi

طَوِيلًا : Ma' tûf ' aleyh

و : Atıf harfi

لَا قَصِيرًا : Ma' tûf

49. اِشْتَرَيْتُ قَفِيرًا بُرًّا

(Bir ölçek buğday satın aldım.)

Yukarıdaki cümlemin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵⁴

قَفِيرًا : Mef' ûlbih

بُرًّا : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlemin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

اِشْتَرَيْتُ : Fiil

تُ : Fâil

قَفِيرًا بُرًّا : Mef' ûlbih

Derin yapı i' râbı:

قَفِيرًا : Mümeyyez

⁴⁵⁴ el- Uşeymîn, Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik, 2: 536.

تَمْيِيزٌ : Temyîz

50. إِنَّ الْمَرْأَةَ الْعَظِيمَةَ تُلْهِمُ الرَّجُلَ الْعَظِيمَ

(Büyük kadın, büyük adama ilham veriyor.)⁴⁵⁵

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

إِنَّ : Nasb edatı

الْمَرْأَةُ الْعَظِيمَةُ : İnne’nin ismi

تُلْهِمُ الرَّجُلَ الْعَظِيمَ : İnne’nin haberi

Derin yapı i‘râbı:

الْمَرْأَةُ : Mevsûf

الْعَظِيمَةُ : Sıfat

تُلْهِمُ : Fiil, fâili gizli

الرَّجُلَ الْعَظِيمَ : Mef‘ûlbih

الرَّجُلَ : Mevsûf

الْعَظِيمَ : Sıfat

51. ظَنَنْتُ أَنَّكَ شَاهَدْتَ الْمَعْرَضَ

(Sergiyi izlediğini zannettim.)

Yukarıdaki cümlenin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ c Abdullah, *Mehârâtu’n-naḥvi ve’l-i‘râb*, 260.

ظَنَّ : Fiil

تُ : Fâil

أَنَّ : Fiile benzeyen mastar harfi

ك : Enne'nin ismi

شَاهَدْتُ : Fiil ve fâil, enne'nin haberi

الْمَعْرُضَ : Mef' ûlbih

أَنَّكَ شَاهَدْتُ الْمَعْرُضَ : Zanne'nin mef' ûlbih'i

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

ظَنَّ : Fiil

تُ : Fâil

أَنَّكَ شَاهَدْتُ الْمَعْرُضَ : Zanne'nin mef' ûlbih'i

Derin yapıda i' râbı:

أَنَّ : Fiile benzeyen mastar harfi

ك : Enne'nin ismi, zamir

شَاهَدْتُ : Enne'nin haberi

شَاهَدُ : Fiil

تَ : Fâil

⁴⁵⁶ el-Anţâkî, *el-Minhâc*, 18.

المعرض : Mef' ûlbih

52. عَالَجَ الطَّبِيبُ الْمَرِيضَ رَأْسَهُ

(Doktor hastanın kafasını muayene etti.)

Yukarıdaki cümlelerin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁵⁷

المريض : Mef' ûlbih

رَأْسَ : Bedel

هـ : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

عَالَجَ : Fiil

الطَّبِيبُ : Fâil

المريضَ رَأْسَهُ : Mef' ûlbih

Derin yapı i' râbı:

المريضَ : Mübdelminh

رَأْسَهُ : Bedel

رَأْسَ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

⁴⁵⁷ er-Râciḥî, et-Taṭbîḳu'n-naḥvî, 382.

SONUÇ

Çalışmamızın birçok yerinde değindiğimiz gibi hem vezin sisteminde hem de cümle çözümlemelerinde ihtilaflar bizi bu çalışmaya sevketti. Biz de bu problemlere az da olsa derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde çözüm önerileri sunmaya çalıştık.

Sarf âlimleri, Arapça kelimelerin ve fiillerin kalıplarını belirlemek için *sarfî mîzân* olarak isimlendirilen bir sistem ortaya koymuşlardır. Arap dilinin kelime (i' lâl, ibdâl, hazif, ziyâde vb. gibi) yapısında birtakım değişimler meydana gelmektedir. İşte bu gibi değişimleri kısa yoldan bulabilmek ve kelimeyi tanıyabilmek için belirli bir kalıp üzerinden gidilmiştir. Bu kalıp (vezin), فَعْل kalıbıdır. Fâ, kelimenin birinci; ' ayn ikinci; lâm ise üçüncü harfine karşılık gelir. Vezni belirlenen kelimeye mezzûn denilmiştir. Temel vezin olarak belirlenen fe' ale kalıbının harekesi, mezzûn kelimenin harekesine göre şekillenmektedir. Sarfî mîzân, kelimenin kök harfi, ziyâde harfi, harekesi gibi konularda bilgi sunmaktadır. Sarfî mîzân, bizi, Arap dilindeki kelimeler ile tanıştırmaktadır.

Vezin sistemi, Arap dilinin kelime yapısında meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir. Birtakım kelimelerin vezinlerinde farklı görüş ortaya koyan âlimler olmuştur. Örneğin, باع ecvef fiilini aslı بَيْع'dir. Birtakım kaideler sonucu fiil, باع şeklinde son halini almıştır. Bu kelimenin vezni, cumhura göre فَعْل'dir. Vezin, kelimenin aslına göre getirilmiştir. el-Curcânî ise bu tür durumlarda kelimenin vezninin son haline göre de getirilebileceğini ifade etmiştir. Son haline göre ise vezin, فَعْل'dir. فَعْل vezninde kabul ettiğimizde vezin, bize bu kelimeye ses değişimi olduğunu göstermektedir ve vezin, bu ses değişiminden etkilenmiştir. Veznin ' aynu'l-harfinden, kelimenin ' aynu'l-harfine karşılık gelen elif (l) harfinin, aslından olmadığını anlamaktayız.

Yine tezimizin ikinci bölümünde i' râb konusunu derin ve yüzey yapı ayrımında ele almaya çalıştık. İ' râb, kelime sonunda meydana gelen hareke değişikliğidir. Aynı zamanda i' râb, bir cümleyi öğelerine ayırmak yani cümle çözümlemesi yapmaktır. Derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmadığında cümleyi i' râb ederken ortada bir karışıklığın olduğu kanaatindeyiz. Örneğin, kaynaklarda isim

cümlesinin mübtedâ ve haber olmak üzere iki ögesinin olduğu zikredilir. Fakat bir isim cümlesinin i‘râbı yapılırken ortaya birçok öge çıkmaktadır. İ‘rabı konu alan kitaplar, örneğin, طالب الصف المجتهد كتب الدرس (Sınıfın çalışkan öğrencisi, dersi yazdı.)

isim cümlesini -derin ve yüzey yapı ayrımı yapmadan- şu şekilde i‘râb eder: طالب mübtedâ, الصف المجتهد muzâfileyh, المجتهد sıfat, كتب fiil (faili, gizli هُوَ), الدرس mefûl bih. İsim cümlesinin iki ögesi olduğunu söyledik fakat derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmadığından ortaya birçok öge çıkmış oldu. Aynı zamanda cümle içerisindeki terkiplerin parçalandığını da görmekteyiz. Hâlbuki kelime grupları yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösterir ve parçalanamaz. İşte biz de bu tür bir karışıklığı gidermek için Arapça bir cümleinin i‘râbını yaparken derin ve yüzey yapı şeklinde i‘râb edilmesi taraftarıyız. Nitekim bu durum için tezimizde bolca örnekler verdik.

Yukarıda ve metin içinde verdiğimiz örnekler, bize, derin yapı ve yüzey yapı ayrımının hem sarfî mîzânda hem de i‘râbta, birçok problemin çözümünde ve farklı görüşlerin uzlaştırılmasında etkin bir rol oynadığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Câsim ‘Abdullâh. *Mehârâtu’n-naḥvi ve’l-i’râb*. ‘Ammân: Dâru’l-hâmid, 1431/2010.
- Altun, Mustafa. *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*. İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011.
- Beyrî, ‘Âdil Neẓîr– Ḥamîdî, Ḥaydar ‘Abdu ‘Alî. “Ehdâfu’l-iktirâdî’s-şarfî”, *Mecelletu Câmi‘ati Keblâi ‘l-‘ilmiyye* 11/4 (2013): 44-53.
- Cerîr b. ‘Atiyye, el-Ḥaṭafâ. *Dîvânu Cerîr*. Beyrût: Dâru Beyrût, 1406/1986.
- Chomsky, Noam. *Dil ve Zihin*. trc. Ahmet Kocaman. 3. Baskı. Ankara: Ankamat Matbaacılık, 2018.
- Civelek, Yakup. *Arap Dilinde İ’râb Olgusu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Sarf*. 26. Baskı. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Da‘kûr, Nedîm Ḥuseyn. *el-Ḳavâ‘idu’t-tatbîkiyye fi’l-luġati’l-‘Arabiyye*. 2. Baskı. Beyrût: Mu‘essesetu Baḥsûn, 1418/1998.
- Demirci, Kerim. “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz”. *Turkhis Studies* 5/4 (2010): 291-304.
- Durmuş, İsmail. “Vezin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 77-79. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Ebû Ḥayyân el-Endelûsî. *et-Teẓyîl ve’t-tekmîl fî Şerḥi Kitâbi’t-Teshîl*. thk. Ḥasan Hindâvî. er-Riyâḍ: Dâru kunûzi İşbîliyye, 1426/2005.
- Ebû Ḥayyân, en-Naḥvî el-Endelusî. *el-Mubdi‘ fî’t-taṣrîf*. thk. ‘Abdulḥamîd es-Seyyid. Şafât-Kuveyt: Mektebetu’d-dâru’l-‘urûbâti li’n-neşri ve’t-tevzî‘, 1402/1982.
- Ebu’l-Fidâ’, el-Meliku’l-Mu‘eyyed ‘Îmâduddîn İsmâ‘îl b. el-Efḍal ‘Alî b. el-Eyyûbî. *Kitâbu’l-Kunnâş fî fenneyi’n-naḥv ve’s-şarf*. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu’l-‘aşriyye, 1425/2004.
- Ebu’l-Mekârim, ‘Alî. *el-Cumletu’l-ismiyye*. el-Ḳāhire: Mu‘essesetu’l-Muḥtâr, 1428/2007.

- ed-Dağar, ‘Abdulğanî. *Mu‘cemu’l-ğavâ‘idi’l-luğati’l-‘Arabiyye*. Dimeşk: Dâru’l-ğalem, 1406/1986.
- ed-Dağar, ‘Abdulğanî. *Mu‘cemu’n-nağv*. Beyrût: Mu‘essesetu’r-risâle, 1407/1986.
- ed-Demâmînî, Muğammed b. Ebî Bekr. *Şerhu’d-Demâmînî ‘alâ Muğni’l-lebîb*. thk. Ağmed ‘Azû ‘Înâye. 2 Cilt. Beyrût: Mu‘essesetu’t-Târîhi’l-‘Arabî, 1428/2007.
- el-Anğâkî, Muğammed. *el-Minhâc fi’l-ğavâ‘id ve’l-i‘râb*. Bâkistân: Mektebetu’l-buşrâ, 1432/2011.
- el-Cevcerî, Muğammed ‘Abdulmun‘im. *Şerhu Şuğzûri’z-zeheb*. thk. Nevvâfu’bni Cezâ’ el-Ğârîşî. 2 Cilt. el-Medînetu’l-Munevvera: el-Câmi‘atu’l-İslâmiyye, 1424.
- el-Curcânî, ‘Abdułğâhir. *Kitâbu’l-miftâh fi’s-sarf*. thk. ‘Alî Tevfîğ el-Ğamed. Beyrût: Mu‘essesetu’r-risâle, 1407/1987.
- el-Curcânî, ‘Alî b. Muğammed es-Seyyid. eş-Şerîf *Mu‘cemu’t-tarîfât*. thk. Muğammed Şiddîğ el-Minşavî. Ķâhire: Dâru’l-fağîle, ts.
- el-Ehdel, Vecîhuddîn es-Seyyid ‘Abdurrağmân b. Muğammed. *el-İ‘râb ‘an fenni’l-i‘râb*. 6. Baskı. Cidde: el-Mecmû‘atu’l-i‘lâmiyye, 1413.
- el-Enbârî, Kemâluddîn Ebî’l-Berakât Abdurrağmân b. Muğammed b. Ebî Sa‘îd en-Nağvî. *el-İnşâf fi mesâili’l-ğulâf beyne’n-nağviyyîne’l-Bağriyyîne ve’l-Ğûfiyyîne*. thk. Muğammed Muğyiddîn ‘Abdułğamîd. 2 Cilt. b.y.: Dâru’l-fîkr, ts.
- el-Enbârî, ‘Abdurrağmân b. Muğammed b. ‘Abdułlâh. *Esrâru’l-‘Arabiyye*. thk. Muğammed Ķuseyn Şemsuddîn. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1997.
- el-Esmer, Râcî. *el-İ‘râb*. Beyrût: Dâru’l-Cîl, ts.
- el-Eşmûnî. *Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik*. thk. Muğammed Muğyiddîn ‘Abdułğamîd. 3 Cilt. Beyrût: Daru’l-kutubi’l-‘Arabî, 1955.
- el-Ezherî, Ķâlîd b. ‘Abdułlâh. *Şerhu’t-Taşrîğ ‘ala’t-Tavâğîğ*. Muğammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1421/2000.
- el-Fağlî, ‘Abdułhâdî. *Dirâsât fi’l-i‘râb*. Cidde: Tehâme, 1405/1984.

- el-Fâhirî, Sâlih Selîm. *Taşrîfu'l-ef'âl ve'l-meşâdir ve'l-muştekkât*. el-Ğāhire: y.y., 1996.
- el-Fâkihî, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Aḥmed el-Mekkî. *Mucîbu'n-nidâ ilâ şerḥi Kaṭri'n-nedâ*. thk. Mu'min 'Umer Muḥammed el-Bedârîn. 'Ammân: ed-Dâru'l-'Uşmâniyye, 1429/2008.
- el-Ferâhîdî, Ḥalîl b. Aḥmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. 'Abdulḥamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2003.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Ğāmûsu'l-Muḥîṭ*. el-Ğāhire: Dâru'l-ḥadîs, 1429/2008.
- el-Ğalâyînî, Muştafâ. *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*. 30. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-'aşriyye, 1414/1994.
- el-Ğuneymân, Ḥassân b. 'Abdillâh. *el-Vâḍiḥ fî's-şarf*, erişim: 05 Nisan 2019 (Elektronik kitap) <http://al-dirassa.com/files/الواضح%20في%20الصرف.pdf>
- el-Ḥadîşî, Ḥadîce. *Ebniyetu's-şarf fî kitâbi Sîbeveyh*. Bağdâd: Mektebetu'n-neḥḍa, 1965.
- el-Ḥâfîz, Yâsîn - Sultânî, Muḥammed 'Alî. *İtḥâfu't-ṭarf fî 'ilmi's-şarf*. 2. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-'aşâ'-Dâru iḳbâl, 1996-2000.
- el-Ḥalvânî, Muḥammed Ḥayr. *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi'n-naḥv*. 6. Baskı. Beyrût-Dimeşk: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1421/2000.
- el-Ḥalvânî, Muḥammed Ḥayr. *el-Vâḍiḥ fî 'ilmi's-şarf*. 4. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1407/1987.
- el-Ḥamlâvî, Aḥmed b. Aḥmed. *Şeẓa'l-'urf fî fenni's-şarf*. thk. Naşrullah 'Abdurrahmân Naşrullah. er-Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, ts.
- el-Ḥarbî, 'Abdu'azîz b. 'Alî. *el-Ğara'belânetu fî fenni's-şarf*. Beyrût: Dâru'bni Ḥazm, 1433/2012.
- el-Hâşimî, Aḥmed. *el-Ğavâ'idu'l-esâsiyye li'l-luġati'l-'Arabiyye*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye – Dâru'l-fikr, ts.
- el-Ḥavş, Aḥmed. *Ḳışşatu'l-i'râb*. 4. Baskı. Dimeşk: el-Maṭba'atu'l-'ilmiyye, 1987.

- el-Huveyrînî, Nâsir b. ‘Abdillâh. *Mefâtîhu’l-i ‘râb*. er-Riyâd: Dâru’s-Şumey‘î, 1429/2008.
- el-Ğazvînî, el-Ğatîb. *el-İddâh fî ‘ulûmi’l-belâğa*. thk. Muḥammed ‘Abdulmun‘im Ḥafâcî. 2 Cilt. 3. Baskı. el-Ğâhire: el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-turâs, 1413/1993.
- el-Ker‘âvî, Mu‘ṭî Ceber. *Keyfe tete ‘allemu’l-i ‘râb*. 2. Baskı. Bağdâd: Mektebetu’n-Nehda, 1984.
- el-Lubedî, Muḥammed Semîr Necîb. *Mu‘cemu’l-muṣṭalaḥâtî’n-naḥviyye ve’s-sarfiyye*. Beyrût: Mu‘essesetu’r-rîsâle-Dâru’l-furqân, 1405/1985.
- el-Lugavî, Ebu’l-Ğuseyn Aḥmed b. Zekerîyyâ er-Râzî. *eş-Şâhibî fî fiḳhi’l-luġati’l-‘Arabiyye ve mesâ’ilihâ ve suneni’l-‘Arabi fî kelâmihâ*. thk. ‘Umer Fârûk et-Tabbâ‘. Beyrût: Dâru’l-ma‘ârif, 1414/1993.
- el-Mellâh, Yâsir. *İktisâbu meḥârati’l-i ‘râb*. Beyti Lahm: Dâru’l-beyân, 2003.
- el-Meydânî, ‘Abdurrahmân Ḥasan Ḥabenneke. *el-Belâġatu’l-‘Arabiyye ususuhâ ve ‘ulûmuhâ ve funûnuha*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru’l-Ğalem, 1416/1996.
- el-‘Âyid, Suleymân b. İbrâhîm. “İḥtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-ġayri vezn”. *Mecelletu Câmi ‘ati Ummi’l-Ğurâ* 3 (1410): 96-144.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ. *el-Meḳâsıdu’n-naḥviyye fî şerhi Şevâhidi şurûhi’l-Elfiyye*. thk. ‘Alî Muḥammed Fâḥir v.dğr. 4 Cilt. el-Ğâhire: Dâru’s-Selâm, 1431/2010.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ. *el-Meḳâsıdu’n-naḥviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi’l-Elfiyye*. thk. ‘Alî Muḥammed Fâḥir-v.dğr. 4 Cilt. el-Ğâhire: Dâru’s-Selâm, 1431/2010.
- el-‘Uşeymîn, Muḥammed b. Şâlih. *Şerḥu Elfiyyeti’bni Mâlik*. 2 Cilt. er-Riyâd: Mektebetu’r-ruşd, 1434.
- el-‘Uyûnî, Ebû ‘Abdil‘azîz Suleymân. *el-Muvaṭṭa’ fî’l-i ‘râb*. er-Riyâd: y.y., 1427/2006.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak, 2009.
- Ergüven, Şehabettin. “Arap Dilinde Lahn’nın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Ocak 2007): 155-183.

- er-Râcihî, ‘Abduh. *et-Taṭbîḳu’n-naḥvî*. er-Riyâd: Mektebetu’l-Me‘ârif, 1999.
- er-Râcihî, ‘Abduh. *et-Taṭbîḳu’s-şarfi*. Beyrût: Dâru’n-neḥḍati’l-‘Arabiyye, ts.
- er-Raḍî, Raḍiyyuddîn Muḥammed b. el-Ḥasen el-Esterâbâdî en-Naḥvî. *Şerḥu Şâfiyeti’bni’l- Ḥâcib*. thk. Muḥammed Nûr Ḥuseyin ve.dğr. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1402/1982.
- eş-Şâlih, eş-Şubḥî. *Dirâsât fî fiḳḳı’l-luġa*. Beyrût: Dâru’l-‘ilmi li’l-melâyîn, 2009.
- es-Samerrâ’î, Faḍl Şâlih. *el-Cumletu’l-‘Arabiyye te’lîfuhâ ve aḳsâmuhâ*. 2. Baskı. ‘Ummân: Dâru’l-fikr, 1427/2007.
- es-Sâmerrâ’î, Muḥammed Fâḍil. *en-Naḥvu’l-‘Arabî aḥkâm ve me‘ânî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’bni Keşîr, 1435/2014.
- es-Sâmerrâ’î, Muḥammed Fâḍil. *eş-Şarfu’l-‘Arabî aḥkâm ve me‘ân*. Beyrût: Dâru’bni Keşîr, 1434/2013.
- es-Sa‘dî, ‘Abdulkâdir b. ‘Abdirraḥmân. “Ehdâfu’l-i‘râb ve şılatuhû bi’l-‘ulûmi’s-şer‘iyyeti ve’l-‘Arabiyye”, *Mecelletu câmi‘ati Umî’l-ḳurâ li’l-‘ulûmi’s-şer‘iyye ve’l-luġati’l-‘Arabiyye ve âdâbihâ* 15/27 (Cemâdiye’s-şâniye 1424): 565-598.
- eş-Şâyig, Muḥammed b. el-Ḥasen. *Kitâbu’l-Lemḥa fî şerḥi’l-Mulḥa*. thk. İbrâhîm b. Sâlim eş-Şâ‘idî. 2 Cilt. el-Medînetu’l-Munevvera: el-Câmi‘atu’l-İslâmiyye, 1424/2004.
- eş-Şemânînî, ‘Umer b. Sâbit. *Şerḥu’t-taşrif*. thk. İbrâhîm b. Suleymân el-Be‘îmî. er-Riyâd: Mektebetu’r-Ruşd, 1419/1999.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa‘îd el-Ḥasen b. ‘Abdillâh b. Merzubân. *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyh*. thk. Aḥmed Ḥasan el-Mehdelî ve ‘Alî Seyyid ‘Alî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye.
- es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurraḥmân b. Ebî Bekr. *Hem‘u’l-hevâmi‘ fî şerḥi Cem‘i’l-cevâmi‘*. 3 Cilt. thk. Aḥmed Şemsuddîn. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1998.
- es-Suyûtî, ‘Abdurraḥmân Celâluddîn. *el-Muḫḫir fî ‘ulûmi’l-luġati ve envâ‘ihâ*. Muḥammed Ebu’l-Faḍl İbrâhîm-v.dğr. 2 Cilt. Beyrût: Menşûrâtı’l-mektebeti’l-‘Arabiyye, 1986.

- eş-Şâfi'î, İbn Cemâ' a Ebî Bekr b. 'Abdilazîz b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Sa' dillâh Ebû Abdillâh el-Kinânî el-Ḥamevî el-Mısrî. *Şerḥu Nuketi'bni Hişâm el-Mısrî min Kavâ'idî'l-i'râb*. thk. es-Seyyid Aḥmed Muḥammed er-Râdî. el-Kâhire: Mektebetu's-seḳâfeti'd-dîniyye, 1430/2009.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshâḳ İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Maḳâşidu's-şâfiye fî şerḥi'l-Ḥulâşati'l-kâfiye*. thk. Muḥammed İbrâhîm el-Bennâ. 10 Cilt. Mekketu'l-Mukerrama: Câmi'atu Ummi'l-kurâ, 1428/2007.
- eş-Şâyib, Fevzî Ḥasan. *Te'emmulâtun fî ba'di zevâhiri'l-ḥazfi's-şarfi*. b.y.: y.y., 1989.
- eş-Şemsân, Ebû Evs İbrâhîm. *Durûs fî 'ilmi't-taşrif*. 2 Cilt. 3. Baskı. er-Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 1425/2004.
- eş-Şenḳîṭî, Muḥammed b. Âb el-Ḳallâvî. *Fetḥu rabbi'l-beriyye fî şerḥi Naẓmi'l-Âcurrûmiyye*. Mekke: Mektebetu'l-esedî, 1431/2010.
- eṭ-Ṭâ'î, Muḥammed b. Mâlik. *Î'câzu't-ta'rîf fî 'ilmi't-taşrif*. thk. Muḥammed 'Uşmân. el-Kâhire: Mektebetu's-seḳâfetu'd-dîniyye, 1430/2009.
- eṭ-Taṇṭâvî, Muḥammed. *Taşrifu'l-esmâ'*. Kuveyt: Dâru'z-zâhiriyye, 1438/2017.
- eṭ-Taṛîfî, Yûsuf 'Atâ. *el-Vâfi fî kavâ'idî's-şarfi'l-'Arabî*. 'Ammân: el-Ehliyye li'n-neşri ve't-tevzî', 2010.
- ez-Zebîdî, Muḥammed Murtaḍâ el-Ḥuseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Maṭba'atu ḥukûmeti'l-Kuveyt, 1408/1987.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Ḳâsım. *el-Îdâḥ fî 'ileli'n-naḥv*. thk. Mâzin el-Mubârek. 3. Baskı Beyrût: Dâru'n-nefâ'is, 1399/1979.
- ez-Zencânî, 'İzzuddîn Ebu'l-Me'âlî 'Abdilvehhâb b. İbrâhîm. *Taşrifu'l-'izzî*. Cidde: Dâru'l-minhâc, 1428/2008.
- ez-Zîn, Semîḥ 'Âṭîf. *el-Î'râb fî'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-bennânî, 1405/1985.
- Faḥruddîn Ḳabâve. *Taşrifu'l-esmâ' ve'l-ef'âl*. 2. Baskı. Beyrût: Mektebetu'l-me'ârif, 1408/1988.
- Feyyâḍ, Suleymân. *en-Naḥvu'l-'aşrî*. b.y.: Merkezu'l-Ehrâm li't-tercemeti ve'n-neşr, ts.

- Güler, İsmail. *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*. 2. Baskı. İstanbul: İSAM, 2015.
- Hâmid, Hammâde ‘Abdillâh. *el-İ‘râbu’l-vâḍiḥ kāvâ‘id ve meḥârât ve nuṣûṣ mu‘rabe*. el-Ḳāhire: Mektebetu’l-âdâb, 1433/2011.
- Ḥanfer, Ḥâzim. *Înâsu’n-nâs bi-Tuffâḥati Ebî Ca‘fer en-Neḥḥâs*. b.y.: y.y., 2012.
- Hassân Gâzi es-Sa‘dî, “el-Mîzân eş-şarfî ‘inde’l-muḥdeşîne”, Kulliyetu’d-dirâseti’l-‘ulyâ, Câmi‘atu Bâbil. Erişim: 21 Nisan 2019. 02.11.2019 http://www.uobabylon.edu.iq/uobcoleges/service_showarticle.aspx?fid=19&pubid=6487.
- İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Uṣmân en-Naḥvî. *el-Munşif li-Kitâbi’t-Taşrif*. thk. İbrâhîm Muştafâ-‘Abdullâh Emîn. 3 Cilt. b.y.: Dâru iḥyâ’i’t-turâsi’l-ḳadîm, 1373/1954.
- İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Uṣmân. *el-Ḥaṣâ ʔş*. thk. Muḥammed ‘Alî en-Neccâr. 3 Cilt. b.y.: el-Mektebetu’l-‘ilmiyye, ts.
- İbn Fâris, Ebu’l-Ḥuseyn Aḥmed b. Zekerıyyâ. *Mu‘cemu meḳâyisi’l-luġa*. Beyrût: Dâru iḥyâ’i’t-turâsi’l-‘Arabî. 2001.
- İbn Hişâm el-Enşârî. *Muġni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e‘ârîb*. thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu’l-‘aşriyye, 1411/1991.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Muḥammed ‘Abdullâh b. Yûsuf el-Enşârî. *Teḥlîṣu’ş-şevâhid ve telḥîṣu’l-fevâ ʔd*. thk. ‘Abbâs Muştafâ eş-Şâlihî. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘Arabî, 1986.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Muḥammed ‘Abdullâh b. Yûsuf en-Naḥvî. *Şerḥu Şuḏûri’z-zehab fî ma‘rifeti kelâmi’l-‘Arab*. thk. Muḥammed Ebû Faḏl ‘Âşûr. 2 Cilt. Beyrût: Dâru iḥyâ’i’t-turâsi’l-‘Arabî, 1422/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muḥammed ‘Abdullâh Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aḥmed b. ‘Abdullâh el-Enşârî el-Mışrî. *Evḏaḥu’l-mesâlik ilâ elfıyyeti’bn-i Mâlik*. thk. Muḥammed Muḥyiddîn el-Ḥamîd. 4 Cilt. Beyrût: Menşûrâtı’l-mektebetu’l-‘aşriyye, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muḥammed ‘Abdullâh Cemâluddîn el-Enşârî. *Şerḥu Ḳaṭrı’n-nedâ ve belli’ş-şadâ*. 4. Baskı. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1425/2004.

- İbn Manzûr. *Lisânu'l-‘Arab*. thk. ‘Abdullâh ‘Alî el-Kebîr v.dğr. 55 Cilt. el-Ğâhire: Dâru'l-Me‘ârif, ts.
- İbn ‘Aķıl, Bahâ’uddîn ‘Abdullâh el-‘Uķaylî el-Mışrî el-Hemdânî. *Şerhu’bni ‘Aķıl*. thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd. 4 Cilt. 20. Baskı. el-Ğâhire: Dâru’t-turâş, 1400/1980.
- İbn ‘Aķıl, Bahâ’uddîn. *el-Musâ‘id ‘alâ Teshîli’l-fevâ’id*. thk. Muḥammed Kâmil Berakât. 4 Cilt. b.y.: Câmi‘atu ummi’l-ķurâ, 1982.
- İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî. *el-Mumti‘ fî’t-taşrîf*. thk. Faḥruddîn Ķabâve. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-ma‘rife, 1407/1987.
- İbn ‘Uşfûr, Ebu’l-Ḥasen Alî b. Mu‘min b. Muḥammed b. ‘Alî el-Ḥaḍramî el-İşbîlî. *el-Muḥarreb*. thk. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd-‘Alî Muḥammed Mu‘avved. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1998.
- İbn Umî Ķâsım. *Tevḍîhu’l-meķâsıd ve’l-mesâlik bi-şerḥi Elfiyyeti’bni Mâlik*. thk. ‘Abdurrahmân ‘Alî Suleymân. 6 Cilt. el-Ğâhire: Dâru’l-fikri’l-‘Arabî, 1422/2001.
- İbn Ya‘îş, Muvaffaḥuddîn Ebu’l-Beķâ Ya‘îş b. ‘Alî b. Ya‘îş el-Mevşilî. *Şerhu’l-Mufaşşal li’z-Zemaḥşerî*. thk. İmîl Bedî‘ Ya‘ķûb. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1422/2001.
- İbn Ya‘îş. *Şerhu’l-Mulûkî fî’t-taşrîf*. thk. Faḥruddîn Ķabâve. Ḥaleb: el-Mektebetu’l-‘arabiyye, 1393/1973.
- İbnu’l-Eşîr, el-Mubârek b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Cezerî Ebu’s-Se‘âdât Mecduddîn. *el-Bedî‘ fî ‘ilmi’l-‘Arabiyye*. thk. Şâlih Ḥuseyn el-‘Âyid. 2 Cilt. Mekke: Câmi‘atu Umî’l-ķurâ, 1421.
- İbnu’l-Ḥâcib, Cemâluddîn Ebî ‘Amr ‘Uşmân b. ‘Umer ed-Devînî en-Naḥvî. *eş-Şâfiye fî ‘ilmi’t-taşrîf*. thk. Ḥasan Aḥmed el-Uşmân. Mekke el-Mukerrame: el-Mektebetu’l-Mekkîyye, 1415/1995.
- İbnu’l-Ḥâcib, Cemâluddîn ‘Uşmân b. ‘Umer b. Ebî Bekr el-Mışrî el-’İsnevî el-Mâlikî. *el-Kâfiye fî ‘ilmi’n-naḥv ve’s-şâfiye fî ‘ilmi’t-taşrîf ve’l-ḥaṭ*. thk. Sâlih ‘Abdul‘azîm eş-Şâ‘ir. Beyrût: Mektebetu’l-âdâb, 2010.

- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr b. Muḥammed b. Sehl en-Naḥvî el-Bağdâdî. *el-Uşûl fi'n-naḥv*. thk. 'Abdulḥuseyn el-Fetlî. 3. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle, 1996.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muḥammed b. es-Serî b. Sehl en-Naḥvî. *el-Uşûl fi'n-Naḥv*. thk. Muḥammed 'Uşmân. 2 Cilt. Qāhire: Mektebetu's-Şekāfeti'd-dîniyye, 1430/2009.
- İmîl Bedî' Ya'kûb. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'l-'Arabiyye*. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1417/1996.
- İmîl Bedî' Ya'kûb. *Mevsû'atu 'ulûmi'l-luġati'l-'Arabiyye*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1427/2006.
- İmîl Bedî' Ya'kûb. *Mu'cemu'l-evzânî's-şarfîyye*. Beyrût: 'Âlemu'l-kutub, 1413/1993.
- Kılıç, Hulûsi. "Şarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mehmet Zihni Efendi. *el-Munteḥab fi kavâ'idî's-şarf*. İstanbul: Ö. Ziya Berlivanlı, ts.
- Mektebetu's-şafveti. *el-Murşîd fi'l-i'râb ve'l-kavâ'idu'l-esâsiyye li'l-luġati'l-'Arabiyye*. b.y.: Mektebetu's-şafveti, 2007.
- Muḥammed Muḥyiddîn b. 'Abdilḥamîd. *Durûsi't-taşrîf*. Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, 1416/1995.
- Mutçalı, Serdar. "Şarf". *Arapça-Türkçe Sözlük*. 478-480. İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Müldür, Fatih. Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Güz 2016): 60-74.
- Nalçakan, Zübeyt. *Arapça ve Türkçede İsim ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008.
- 'Abbâs Ḥasan. *en-Naḥvu'l-vâfi*. 4. Cilt. 3. Baskı. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1974.
- 'Abduddâyim, Aḥmed Muḥammed. *Fennu'l-i'râb*. 3. Baskı. el-Qāhire: Mektebetu'z-Zehrâ', 1992.

- ‘Abdulgânî, Eymen Emîn. *eş-Şarfû'l-kâfî*. el-Ğâhire: Dâru't-tevfîkîyye li't-turâs, 2010.
- ‘Abdullâh Câdu'l-Kerîm, “el-Mîzânu's-şarfi”. Erişim: 20 Haziran 2019, <https://www.shomosnews.com/الميزان-الصرفي/>.
- ‘Abdullaţîf, Muḥammed Ḥamâse. *Binâ u'l-cumleti'l-‘Arabiyye*. el-Ğâhire: Dâru Ğarîb, 2003.
- ‘Abdul‘alîm İbrâhîm. *Teysîru'l-ibdâl ve'l-i‘lâl*. el-Ğâhire: Mektebetu ğarîb, 1389/1969.
- ‘Abdul‘azîm Fethî Ḥalîl. *Î‘râbu cuz î kad semi‘a*. el-Ğâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 1425/2004.
- ‘Abdul‘azîz, Cemâl. *Ķavâ‘idu's-şarf*. 4. Baskı. Sulţânatu ‘Ammân: Vizâretu'l-evĳâf ve's-su‘ûnu'd-dîniyye, 1433/2012.
- ‘Afeş, Muḥammed ‘Alî. *Mu‘înu't-tullâb fî ĳavâ‘idi'n-naḥvi ve'l-i‘râb*. Beyrût: Dâru's-şarĳi'l-‘Arabî, 1412/1992.
- ‘İbâde, Muḥammed İbrâhîm. *el-Cumletu'l-‘Arabiyye mukevvinâtuhâ envâ‘uhâ taḥlîluhâ*. el-Ğâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2001.
- ‘Îyd, Muḥammed. *en-Naḥvu'l-muşaffâ*. el-Ğâhire: Mektebetu's-Şebâb, 1975.
- Onan, Bilginer. “Derin Yapı Yüzey Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması”. *Ana Dili Eğitim Dergisi* 3/3 (Temmuz 2015): 91-110.
- Sevinç, Resul. *Arap Dilinde Cümle Yapısı ve Biçimi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Uşmân b. Ķanber. *el-Kitâb*. thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 5 Cilt. 2. Baskı. el-Ğâhire: Mektebetu'l-ĥâncî, 1402/1982.
- Sulţânî, Muḥammed ‘Alî. *et-Taţbîĳu'l-luĳavî eş-şarfi ve'n-naḥvî ve'l-belâĳî ve me‘ânî'l-edevât*. Dimeşĳ: Dâru'l-‘aşâ, 1425/2004.
- Şâhîn, ‘Abduşşabûr. *el-Minhecu's-şavtî li'l-bunyeti'l-‘arabiyye*. Beyrût: Mu‘essesetu'r-risâle, 1400/1980.

- Şemsuddîn, İbrâhîm. *el-İ'râb li-kulli'l-merâhil*. Beyrût: Mu'essesetu'l-e'lamî, 1430/2009.
- Şevkî Dayf v.dğr. *el-Mu'cemu'l-vasîf*. 4. Baskı. b.y.: Mektebetu's-şurûkî'd-duveliyye, 1425/2004.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arapça Kompozisyon Çalışma Defteri Açıklamalı Rehberi* (Rağbet Yayınları, 2019), Ek 19: İsim Tamlaması (Muzâf+Muzâf İleyh).
- Şimşek, Mehmet Ali. "Arap Dilinde İ'râb'ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü". *Nüşa Dergisi* 6/22 (Yaz 2006): 25-48.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve Karine İlişkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*. Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arapçada Zaman Kalıpları Kullanım Alanları Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1997.
- Temâm Hâssân. *el-Luğatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*. b.y.: Dârü's-şekâfe, 1994.
- Vâfi, 'Alî 'Abdulvâhid. *Fıkhü'l-luğa*. 3. Baskı. Mısır: Nehda, 2004.
- Yakût, Maḥmûd Suleymân. *eş-Şarf u't-ta'limî ve't-tatbîkî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kuveyt: Mektebetu'l-menâri'l-İslâmiyye, 1420/1999.
- Zureyk, Nâdiye. *el-Mîzânu's-şarfî ve eşeruhu fî taṭavvuri'l-luğati'l-'Arabiyyeti ve numuvvihâ dirâsetun istiḳrâ'iyetun taḥlîliyye*. Yüksek Lisans Tezi, eş-Şehîd Ḥamma Laḥḍar Üniversitesi, el-Vâdî/Cezâir: y.y., 2017.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ahmet KILIÇ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 17.01.1992
e-posta : ahmet.kilic@erzincan.edu.tr

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2016

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2016-2018	MEB	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı : Arapça